

BALINT VUJKOV

PRAŠINA PO DUGAMA

PRIPOVIJETKE

1971.

Naslovna strana:

Imre Šafranj

po crtežu

Ivana Tikvickog

ENTO VARAUNOV IMA MATER

Široke prašnjave ulice sa kućama tršćanog krova, mljekarice, žene što su mele ispred kuća i razgovarale, seljaci što su ulazili u grad sa tovarima i vozili mirise plodnih ravnica, sve je to njega nemušto pozdravljalo. Vratio se opet na svoje ognjište. Dok je putovao pekla ga je savjest što je ostavio posao, a otkako se od kolo-dvora spuštao u svoj grad sve se više razvedravao i radovao što se odazvao materinim pismima. Posljednje je još i sad imao sve zgužvano u džepu. Sjećao se riječi iz njega »... Dođi, sine, imamo svega... ne brini, patke i i guske mi trče po dvorištu«... Patka i guska to je kod njih bila slika izobilja i pred njom se on na kraju poklonio. Riješio se da dođe kući iz prijestolnice, da vidi tog novog očuha i da se malo odmori.

Bilo mu je milo pri duši kad je po starom patrijarhalnom običaju pozdravljao prolaznike rodnog mjesta. Još se nije digla prašina. Jutro je mirisalo. Svuda je vidio svježe otiske sna i to ga podsjeti na to kako će se i on slatko naspavati kod kuće. Bio je umoran. Sa svoje dvadeset i tri godine Ento je osjećao umor od lutanja.

Dosta mu je bilo tuđine. Nasitio se već toga da i vodu i dobru riječ plaća. Zaželio se svog rođenog ognjišta.

Pri pomisli na ovaj umor on se češće ironično smiješio. Rodio se na praznik Duhova, jednog svibanjskog večera kada su trešnje već rudjele, a sve kuće bile ukrašene bazginim cvijetom. Babe u ulici su rekly da će zbog toga biti sretan, a kad su mu poslije vidjele neobično dlakave listove, dodale su da će biti i bogat. Ento se tome sad smiješio. Nekad je u to djetinjki vjerovao. Pomislljao je sad na pojam sreće uklopljene u lutanje, koje mu je bilo teret na duši.

Oca nije upamtio. Tek mu je mater pričala da je s njim govorio kad su ga nosili sa italijanske na rusku frontu. Na kolodvoru ga je bradati i ušljivi otac uzeo na ruke, a on ga sa svoje dvije godine starački zapitao:

— Je li, tata, gdje si ti do sada bio kad te tako dugo nije bilo?

Otac je otro suze i rekao:

— Sine, sine, gdje je tata dosad bio to tata zna, ali kamo će tata sad?!...

Otac mu je tada dao krajcaru i Ento je uvijek žalio kad je porastao što tu krajcaru nema, jer su poslije dobili samo jedno pismo u kojem je stajalo da je stari Varaun postao junak u smrti. I poslije tog pisma je počelo lutanje — mislio je Ento.

Dobro se sjećao pokojnog očuha Roke. Stanovali su u bolnici i čika Roka je parao lešine, nosio ih u mrtvačnicu i zvao se »šef crkanjčina« i »doktor strvoder«. Sa ovim nadimcima Roka se prsio u gostioni »Kod gospodske ludnice«, u kojoj se skupljalo veselo društvo njegove vrste. Ento je sa grozom pomišlljao na očuha Roku i radovao se što se i čika Roka jednog dana zaglibio među svoje lešine.

Kad bi netko umro u noći, Roka je skakao iz kreveta u gaćama, bijesno uzimao mrtvaca na rame i odjurio s njim u mrtvačnicu. Da se djeca ne bi strašila, svoja dva šinčića i Entu često je tjerao u po noći u mrtvačnicu. Žute ukočene noge su virile ispod bijelih plahta. Roka ih je milovao i tjerao je i djecu da to čine. Htio je da se naviknu i ne boje. Ento je i sada pomišlljao na to kao na sablasti. A njegova mater je obično i dalje spavala u miru dok su oni učili školu hrabrosti u zagušljivoj mrtvačnici.

○ Kad je sve to sabrao sa godinama šegrtovanja i mučnog trčanja za poslom, nije se čudio što se sa širokom

ironijom smiješio na ono proroštvo baba. Ali dok je sad kroz široke ulice pozdravljao zemljake činilo mu se da životu prašta sve.

Približavao se kući sa znatiželjom. Znao je dobro kuću strine Sinke Gagoševe u kojoj je stanovala mater sa novim očuhom. Sjećao se kako mu je teško bilo u poslu onog dana kad se mater vjenčala, ali put je bio skup. On je radio i tog dana i poslao materi za vjenčanje ono što bi dao za put i znao da ima novog očuha, za koga ništa drugo i ne zna.

Zaustavio se ovog rosnog jutra pred kućom strine Sinke. Duga vlažna zgrada sa nekoliko straćara u pozadini pokazivala je odrta pleća kroz oronulu ogradu. Vratanca zaškripaše kao bolesno čeljade i Ento je bio u dvorištu. Stara Sinka podviknu:

— Gle gle, odakle tebe?! A došao si, došao božjom pomoću... ne izgledaš loše.

Ona je sa snahom spremala korito i ložila pod kotao na ljetnjem ognjištu. Iz dna dvorišta proviriše neke sanjive ženske glave. Ento pozdravi i zapita za njegove.

— Eno ona — pokaže mu Sinka na vrata čije razbijeno okno je bilo zamijenjeno novinskim papirom. — Valjda još nisu poustajali — doda još za njim.

Kad je zakucao na vrata čuo se nagli škriput kreveta i toptanje. Na vratima se pojavi Monika, njegova mater. Usta joj se razvukoše, tijelo se protegnu kao da se pretvara u zagrljaj. Mahne rukom kao da mu nešto jako lijepo veli i nestane u polutmini sobe. Za časak je kloparala brava i oni su stajali licem u lice u sobi. Kao da su izgubili pravi smisao radosti dok su se vrata otključavala, bili su sad zbunjeni za trenutak.

Tek kad je već sjedio na krevetu mogao je da je malo razgleda. Mater ga je šapatom raspitivala o svemu i bez ikakve veze. Kad je rekao da nije gladan, ali da je tim umorniji, ona mu pokaza krevet na kom je sjedio:

— Pa lezi onda malo. Davno nisi spavao kod kuće, bit će ti slatko.

Ento se obazre. Postelja je bila ugnuta i topla od tijela. Za njega to nije bila novost, ali ga je kod kuće iznenadila. Prva slika mu je bila njegov posljednji krevet u prijestolnici. Sedmoro ih je bilo u sobi. Uvečer se peo na krevet on, a ujutro jedan pekar koji je radio u noćnoj smjeni. I ovaj krevet mu je izgledao sličan, samo je sad on legao u njega zadana, a ne onaj pekar. Ali to je ipak bio njihov krevet i on mu se obradova.

— Dobro — reče materi i počne se skidati, a ona mu prišapnu da će odmah pogledati krevet kojega će mu sastaviti.

Razgledao je po sobi dok je Mona nekud iznijela izuvene cipele i znojave obojke. Prepoznao je njihov stari stol. Sjetio se i vremena kad su ga kupili na sajmu. Od četiri stolice tri su bile njihove. I njihovih historija se sjećao. Ali ga iznenadi korito u sobi. Stari umivaonik, neki nepoznati orman, posuđe, sve mu je to prošlo ispod pogleda mirno, ali se sa čudom zaustavi na koritu. U njegovom velikom stomaku, na vreći slame ležala su dva djeteta. Jedno se zavalilo na desno drugo na lijevo rebro korita i duboko spavalo. Dok je Mona bila u dvorištu on priđe koritu i nadnese se nad ta dva djeteta. Nepomičan dugo im je gledao djetinja lica. Kad se digao usne mu se trgoše i ote uzdah, ali se ipak nasmiješi.

Monika ga je zatekla tako. Na licu joj se vidjelo negodovanje. I njemu se učini kao da se utrpao u neke njene tajne.

— To su Mišina djeca, — krto reče Enti prikrivajući mrkost, — on je već otišao na posao.

— Umh... vidio sam, — klimne on glavom.

Nije pitao kakav je taj Mišo ni kako žive. Zavalio se u krevet i roneći u maglu umornih misli nemirno zaspa. Kroz polusan je osjećao da ga je mater tiho umotavala. Učini mu se: to mu je darovalo osjećaj da će duboko i slatko spavati.

- o -

Kasno poslije podne je bilo kad se probudio. Nije odmah otvorio oči nego se počeo protezati i prevrtati po krevetu sa osjećajem ugodnog ljenčarenja. Na kraju lijeno prožmiri kroz trepavice u prazno i začudi se materi. Ona se sva zbunjena hitro maši bez svrhe, gledajući prema njemu sa strepnjom. Entu to neprijatno kosnu i pritaji se kao da spava. Kad je polako izišla on pogleda tamo gdje je ona bila. Bijes ga naglo obuze, htjede da skoči sa psovkom ali kad se sjeti da je ona već otišla ostao je nepomičan pritisnut uzdahom. Na stolici mu je ležalo odijelo, iz kaputa je još virio novčanik kako ga je nespretno gurnula nazad. Nakon planule srdžbe Entu obuze tuga. Nije osuđivao mater. Više ga obuze žalost i nekako se sam zastidje. Jasno osjeti da je to

njegova mater, rođena mater. A novac i nije nosio u novčaniku. I u grlu niče trpki ukus tužne samilosti.

Nadugo je ustao i sad se tek osjećao umoran. Ona mu reče da ga nisu htjeli buditi za ručak, jer je slatko spavao. Uzeo je krumpir i salatu od kupusa što su mu ostavili. Majka je pored njega gledala u zemlju dok je on jeo i šutio.

— Je li, mama, pa kako živite? — u po jela odloži žlicu.

— Život je, sine, težak.

Ustezala se da još nešto kaže, a Ento je klimao glavom i pomišljao na njen postupak sa novčanikom.

— Ovo je vaš braca o kojem sam vam pričala, — reče ona djeci kad su ušla.

Entini mali poznanici iz korita raskolačiše oči na njega.

— Jeste li gladni? Ah... evo, uzmite koji krumpir — Ento počasti djecu.

Blaža, muškarčić, uze krumpir, pogleda na sestricu i poče se nečem slatko smijati. Ento se pridruži smijanju djeteta. Prijala mu je domaća hrana. Sve mu je mast curila po bradi kako je slatko jeo. Mater ga je samo zabrinuto gledala i izmicala pogledom kad bi on digao oči. Bio je obliven toplinom koju je uvijek slutio pri darovanju. Gotovo da se nasmije od dragosti što je prestao jesti prije vremena i tako ostavio u tanjuru krumpira kojim je mogao počastiti djecu.

— A je li, kako stojite s kućom?... — zapita on iznenada.

Majka je krzmala:

— Pa trebalo bi nam malo pomoći.

— Mhh... dobro imam malo ušteđenog novca.

Poslije se umio i izišao u dvorište, razgledao sve, porazgovarao sa ukućanima. Svi su imali da pitaju ponešto. I poslije je materi odgovarao na njena pitanja o životu u tuđini — ono što nije htio da prešuti.

- o -

Pred samu noć je sjeo pod veliki dud i gledao nekog Stipu sa ožiljkom na licu. Ovaj je stanovao u dnu dvorišta. Enti su već ispričali da taj ne radi ništa osim što pojede sa djecom što žena zaradi i goni golubove. Ento je sa zanimanjem posmatrao Stipu kako nešto radi sa jednim golubom i bijesno psuje. Kada je naposljetku bacio goluba i zaprijetio za njim, Ento mu priđe.

— Neće da leti, psećije mu gospel! — objasni ovaj Enti. — Ali sad će mu biti dosta. Odletjet će nebu pod oblake.

I kad je Ento zapitao za čivkanje što se rojilo oko goluba Stipe mu objasni zlobno da je golubu vezao o nogu vrapca. Golub će se plašiti čivkanja i letjeti dok god vrapac ne ugine.

— Zar vam nije žao vrapca? — Ento zapita u polazu.

— Pokazat ću ja njemu! — opsuje onaj sa ožiljkom.

Ento mu htjede još nešto reći, ali posta pozoran na novog došljaka. Kako ga je mater dočekala vidio je da to mora biti njen muž, njegov očuh. Čovjek je bio snažan, ali Ento nije mogao da razazna na prvi pogled da li je tup ili izvanredno mirne ćudi. Preko ramena je nosio staru kožnu torbu za hranu. Sada je bila kreto nabijena starim hartijama između kojih su virila i tri krumpira i dvije tri paprike. Na glavi je imao staru platnenu policijsku kapu, o kojoj je bio okačen ogroman limeni broj. Ova izobličena i smećem prožmana kapa je sačinjavala čitavu uniformu općinskih čistača ulica.

Monika je mužu zbunjeno govorkala nešto kad je Ento prišao i uhvatila ga nespretno za ruku kao da se želi s njim rukovati.

— Evo, ovo je Ento... moj sin, vidiš — prostinula je.

Pogledao je Entu. Oči mu ne sinuše gostoprinstvom, niti se ushitio, samo je klimnuo nekoliko puta glavom kao čovjek koji je već navikao na sivu jednoličnost svakidašnjih briga.

— Tako... hmm, dakle ti si Ento... dobro...

Nijemo su se rukovali. On se odmah okrenuo ženi;

— Uzmi ovu torbu... našao sam nešto čestitog zelja. Je li večera gotova?

Skinuo je torbu, sjeo i umorno se protezao. Stisnuo je nos među dva prsta i široko ga useknuo. Pošto je rukavom prevukao preko oba brka okrene se umorno Enti:

— A je li, ide li posao tamo kod vas? Vidiš kako mi tu...

Za vrijeme večere jedva su govorili. Ento nije mogao jesti budući je nedavno ručao, te skoči na dreku što se čula iz dna dvorišta. Na ogradi spazi čovjeka po kome se vidjelo na prvi pogled da je boljeg stanja. Sav uzrujan vikao je na Stipu sa ožiljkom:

— Slušajte susjede, boga vam vašeg, ako ste vi živoder nemojte da tjerate goluba na moju kuću. Skinite tog jadnog vrapca ili ću... Čovjek ne može da sluša kako se muči ta životinja...

— Tamo je taj prokleti golub?! Ja sam mislio da je odletio do vraga. O, budite tako dobri, pretjerajte ga. dragi susjede. Dat ću ja njemu...

Susjed bijesno slegnu ramenima i nestade sa ograde. Ento je iznenađen i začuđen gledao na onog sa ožiljkom. Pitao se gdje je tom čovjeku uzbuđenje i osjećajnost. I počeo je da pita koješta sam od sebe. Počeo je da misli o koritu, golubu i vrapcu, o Miši, o materi i o radosti povratka. I učinilo mu se kao da sad počinje da razabire mjesto na koje je stigao.

Kad je uvečer legao u nekoj sobici gdje su mu namjestili ležaj, sjeti se kako je još preksinoć u ovo vrijeme mislio na posao što ga čeka slijedećeg jutra. A sad misli čemu je tu došao?! Čemu bi mogao da se raduje?! Nijemom rukovanju očuha?! Ili očajnom čivkanju vrapca?! Da li se ikad radovao kad se vraćao kući?! I kamo se vratio?!

Najednom mu misli prekine škriput kapije, toptanje nogu i pijano pjevušenje. Čuo je duboki vinski glas:

— Aha! Aha! Imam dobru ženu, a imam i novaca!... Aha! Tko mi šta može! Aha, sedam vam božemprosti vaših! Ja sam čiča Harunko Lešin! Aha! Aha! Sedam vam krpa!...

Začula se lupa vrata na jednom stanu, gundanje i grdnja žene. Neki tupi zvuci su odjeknuli, nepravilno toptanje, kao da se hrvaju i opet muški glas, ali tiše i pokunjeno:

— Ma neću ja buniti san susjeda... Zašto bi me bilo sram?!... A ti... eeehej, ženo nemoj da se šališ! hej, eeehej, boli to kad udaraš po nosu! No...

Kad je sve to nestalo iza zalupljenih vrata. Ento htjede da se nasmije, ali se opet zamisli. Tako u mislima je dugo slušao lavež pasa što se odbijao od široke ravnice, povremeni škriput nekih vrata ili mauke mačaka.

- o -

Kasno jutro je bilo kad se drugi dan probudio. Kroz prozor je vidio zabat susjedne kuće. Na njegovu okrenenom čelu smijalo se sunce. Unutra je dopiralo čivka-

nje vrabaca. Učinilo mu se kao da je to veseli zbor u prazničnom sunčanom jutru.

Leškario je još. Dobro mu je padalo da i on jednom ne mora rano skočiti iz kreveta. Slatko se protezao uživajući u svakom drhtaju osvježnog tijela.

Neku ugodnu svečanost je osjećao pri srcu kad je smislio da će se lijepo umiti, obući u svečano odijelo, koje nije vidio na sebi otkad je posljednji put otišao za poslom, i otići u šetnju. Radni dan, a on praznuje! Doručkovao je slatko i kad se oprao veselo podvikne:

— Mama, sad mi dajte svečano odijelo i jednu od onih novih košulja.

Ona se ne ozovnu dok nije izišla pred njega.

— Kamo ćeš... Šta će ti to? — zapita zbunjeno.

Ento odmahne bezbrižno rukom kao da sprema lijepo iznenađenje. Još u prijestolnici je kupio tri svilene košulje i posla ih nenošene kući da mu se sačuvaju za ljepša vremena. Sve tijelo mu je postalo lakše pri pomisli da će se osloboditi radnih zamazanih prnja i obući u nešto meko, novo i skroz čisto. I osjećao je zadovoljstvo pri pomisli da je to pošteno zaslužio snokteći i posteći paru po paru.

Mona dugo nije dolazila sa košuljama. Bio je već nestrpljiv kad ih je unijela na rukama. Bojazno je zvjerala na sina i košulje. Stala je nijemo u vratima... Entu za trenutak prođe zla slutnja i skokne do nje. Ona je držala rublje na rukama kao glasnike zlih vijesti.

— Šta je to? — prigušeno kriknu sin kad je pograbbio košulje i u pogledu mu sijevnu zvjerski sjaj.

— Ništa... eto tako... Nemoj, sine,....

— Kako ništa?! To je vama ništa?! Tako vi dakle...

— ... pa, samo jedanput sam ih dala na Mišu, mislila sam...

— Samo jedanput... I od toga su takve?!

Njega prođe nešto hladno. Obrisao je čelo i sa uzdahom bacio košulje u stranu.

— Dobro, dobro, nije ništa... — reče materi — idite za vašim poslom.

Ona se nezgrapno ukloni u prikrajak i ostade nijema. Ento pođe sam po odijelo. U pokretu mu je bilo nemara, jednoličnosti, kao kad je svaki dan bacao na sebe odijelo za rad. U mozgu mu se vrzmala slika onog dana kad je kupio te košulje. Kako su bile lijepe! Svila se sjala na suncu, a pod rukom je igrala. Čovjek se morao osjećati u njima kao da je i sam od svile. Brižno ih

je umotao kad ih je slao kući. Sad je boja bila isprana iz njih, i svježina, a pod pazuhom i po leđima su se ocrtavale pruge znoja.

Kad je uzeo svoje svečano odijelo osjećao je da bi morao pljunuti na njega sa zloradom željom da ga konačno, do uništenja uprlja. U očajanju mu se učini kao da još osjeća znoj onoga koji mu je izgužvao odijelo, iznosio ga i mrljama zakitio. Učinilo mu se da mu se o tijelo dotiču masni i vlažni prsti i siju mrlje po njemu i razaraju sve. Razaraju jedan sićušan ali lijepi san na porođaju.

Lice mu se iskrivi, prsti mu se zgrče i zategnu odijelo. Sukno poče da puca. Mona se sva izvi u uglu. Kad je spazio mater tako ukliještenu u patnju naglo je odbacio i odijelo, nije ga pokidao. Trenutak kasnije zgrabio je jednu košulju i u zbrci bijesa, prigušena plača i psovke nabacao je na sebe i odijelo. Odjurio je kao da u grudima nosi gromade kamena i razbješnelu vatru.

Dok je krupnim korakom grabio prema kapiji postao je pažljiv na neko smijanje. Kad se obazreo dvije starnarke su trgle glave iz vrata šupe i nestale u njenoj dubini. Osjetio je da govore o njemu. Njihovo smijanje izmamilo je iz njega pogrdne riječi nabijene osvetom. Pogledao je svoje ugužvano i mrljama zapečaćeno odijelo i kad se opet obazreo vidio je ona dva nasmijana lica kao da mu klimaju potvrdno. Njihovom zlobnom smiješku poklonio je još jednu tešku kletvu. Ovaj slučaj ga je podsjetio na riječi majke, koja je nekad često govorila »ako se i porječkamo, to ne smije van kroz prozore: naša kuća neće hraniti zlobu susjeda«.

I na šetnji je neprestano mislio o majci i njenom novom domu.

— Teško im je, — uzdahnuo je negdje na kraju i time zaključio razmišljanje.

A kad se u podne vratio, uporno je nastojao da bude što veseliji da bi se u njegovoj kući sve zaboravilo.

U nedjelju kad se Mišo našao u neprilici što ne može da se usvečani, on je još jasnije razumio zasmekivane one dvije. U njihovoj zlobi kao da je čuo riječi:

— Da vidimo kako će se Mišo sad prsiti u svečanom odijelu...

Izišao je na ulicu, gurnuo ruke u džepove i stao na jutarnje sunce. Nije drugo znao. Nikako nije mogao da

se skući. Nije osjećao onu blagotvornu bezbrižnost od-mora i povratka kući. Pred njim je iskršlo i lebdjelo bez-broj neriješenih stvari. To je morao najprije da rasčisti ovdje. Međutim te stvari koje su ga tištale izgledale su kao ogromna, ljigava podzemna neman sa stotinama i stotinama sitnih udova. Pograbi li ma koji on se sav ljigav isklizne i kobaca se pred njim. Sve ga je nešto peklo, žuljilo, ali nije mogao da se pribere i odredi šta je to. Osjećao je samo da je pokliznuo i pao na neko panično raskrižje, puno grozničave mašte, mora, zloduha i vrtoglavice. Za njegovu umornu mladost bilo je to pre-mnogo i osjećao je da se prepušta struji mutnih osje-ćanja.

Stajao je tako pred kućom sa zbrkom i ravnoduš-nošću. Mogao je da stoji i na vrh jablana i u bunaru, bilo bi mu svejedno, tako se osjećao. Tromo je pogledao čovjeka koji se uz pozdrav zaustavio pred njim.

— Dakle ti si Ento Varaunov? A, tako...

Pred njim je stajao čovjek u željezničkoj uniformi, neka vrsta poslužiteljske glave. Jedan rukav mu je bio napola prazan. Prvo je pogledao Entu sa podsmešljivim zanimanjem, zatim je zaklimao glavom ironičnim ža-ljenjem.

Ento ga je nijemo pogledao sa nagonskim osjeća-njem neprijateljstva. Njegova zatvorenost, što ga je za-okupila ovih dana, opirala se nametljivosti bogalja,

Željezničar sladostrasno obliže usne i poče ironično

— Ti si dakle Monin sin? Ha, živjelo se dok si slao novac kući. Jelo se i pilo... Nisam ja ma kakav duhan pušio. Sinko moj, čika Jakov je puštao fine dimove... Da, da... Slušaj, pa ti si sasvim zgodan momak, kako ti to?!

Enti nešto glomazno sjede u grkljan. Htio je da zavitla pesnicom, ali pomisli da bi mogao da se tuče možda sa pola ulice ako bi svom bijesu dozvolio put ka osveti. Pljunuo je preko služitelja i polako prosiktao:

— Bar da si čovjek!... nego običan bogalj! ha, obi-čan bogalj sakati!...

Željezničar se trže, u očima mu zaplamsa najdublja uvrijeđenost. No za tren mu se zgrči lice u savlađivanju i puče iza tog smijeh pun sarkazma.

Ento mu je okrenuo leđa i izgubio se iza ograde. Tu je dugo posmatrao Monu koja je radila u dvorištu. Na mahove je htio da skoči do nje, da je davi, ali je napos-ljetku samo prezirno procijedio:

— Da je barem neki krasan čovjek, ne bi mi ni bilo žao...

I da ga je bilo tko zapitao zašto oslonjen o dud gleda u prazan svod nebeski i kida nešto među usnama on ne bi mogao ni riječi reći o tome. Samo je osjećao onaj teret stvari koje su ga žuljile i golicale po osjećanjima

Ento je osjećao da je predmet razgovora u čitavoj kući. Išao bilo kuda uvijek je podsviesno osluškivao ne bi li što čuo. Svaki smiješak, svaki šapat je za njega bio važan. To mu je postala neka vrsta bolesti. U djetinjstvu je tako brojao korake kuda god je koračio i od toga se dugo nije mogao riješiti. Kao što je u djetinjstvu pokušao da se otarasi odbrajanja koraka bježao je i sad od prisluškivanja. Zavlačio se kojekuda. Najradije bi sjedio iza šupe u kojoj su prali rublje. Tamo ga nitko nije uznemiravao, stanovito vrijeme. I baš tamo je sjedio zamišljen, kad je čuo dva ženska glasa iz šupe. Prvo se začuo neki zveket i lupa. Znao je da se spremaju za pranje. Poznao je glas Stipine žene, dok mu se drugi učini nepoznat. Opsovao je mrzovoljno što mu bune mir i u toj psovci nije ni slušao šta govore. Nakon odužeg cerekanja razabrao je riječi nepoznate:

— Jesi li vidjela čije su te svilene košulje?! A, đavo sakati! Obukla ga u sinovljeve košulje, pa sinovljevo svečano odijelo i uhvati ga ispod ruke, pa se koči sa Mišom. Sa gospodinom Mišom! Tko sam, šta sam u svilenim košuljama, a ono gospodin šef lopate i metle sa gradskog smetlišta. Ih, što smo par!...

Ento skoči, ali osta na mjestu kao da je umjesto nogu dva ogromna nakovnja lupio u zemlju. Osjećao je kako ga znoj svrbi po čitavom tijelu. Zašumila mu je krv u ušima. Nije ništa razumio jedan čas. Puhao je preda se kao da se opekao. Zatim je poslije smijanja čuo glas žene golupčara sa ožiljkom:

— ... tako eto, sin čiča Jefte, čurčije radio je s njim. Pa on priča: naš Ento bojadiše zid na ljestvama i najednom malaksa. Zađe mu svijest. Mora čovjek da malakše i oboli kad ne jede. Dabome, kad taj gine za maierom. Taj nije jeo samo da bi njoj više novaca slao. A ljudi što su radili s njim grde ga: ludi čovječe pa ti ćeš propasti. A on samo njoj. Ehe, mamica bi čak zlatne zube, pa lijepe mlade ljude...

Ento nije mogao više da sluša. Pobjegao je otud i sjeo među mališane kao slomljeni starac. Mali Blaža se igrao sa psom i dugo, dugo se smijao. Zaigra se sa psom i stane pred Entu, pa se smije. Ento mu htjede nešto reći, nešto smiješno i lijepo, htjede se našaliti i nasmi-jati, ali je samo nijemo milovao djetinju kosu. Sa uzda-hom je skinuo dlan sa te kuštrave glavice koju je zavolio i teškim korakom je otišao opet za šupu. Nije mogao da odoli.

U prvim trenucima dok nije navikao na glasove i dok mu se nije primirilo uzbuđenje nije shvaćao riječi. Kao da je u nekom prisjećanju hvatao značaj riječi, on ih je tek poslije razumio.

— ...Evo, vidi ti nju! Išao je taj momak zimi da služi. Da služi pored svog lijepog zanata i zarade. Mjesto da sačuva za zimu ono što joj on prištedi preko ljeta ona to sve stucka. A kad ti on dođe kući ono prazne jame. Da, da, lud je taj za materom. He, dala bih ja njoj samo da je moja! ... Itekako! A taj jadni momak ne pita nje ni gdje je novac, ni kako ona gazduje, već još zimi ide da služi, da spava po tuđim štalama, samo da njoj nije na kruhu. Batinala bih ja tu...

Ento zagrcu. Pogledao je svoje ruke. One su ga svrbjele kad su bile skrštene. Osjećao je u sebi nekakav plemeniti nagon za radom. U pojmu poštenja on je shvaćao i dužnost da svoje postojanje i pravo uživanja života čovjek opravda radom. Za njega je bio ogromni užitak kad je bio vlasnik ploda i kada je sa zadovoljstvom pomišljao na pravi trud kojim ga je zaslužio. I zato je on zimi išao da služi po salašima, da radi ma šta, jer bi inače onaj svrab ruku prelazio i na savjest. Ento je volio odmor, ali ljenjstvovanje nikako. Pred njegovim očima bilo je jasno i čisto da je pošteno radio, a plod?! Pružene ruke su mu se prazne grčile prema šupi kao da su mu one odatle otele sve.

On je u troi za kruhom rijetko čuo o vjeri i bogu, ali sad mu pade napamet jedna božja zapovijest: poštuj oca i mater da dugo živiš i da ti dobro bude na zemlji...

— Kako su neobazrivi kad boga ovako oglašuju! — prošapta on sa nekim unutrašnjim bijesom i sarkastično se nasmiješi.

Pomislio je na sto strana takve zapovjedi, pa o svojoj privrženosti materi, i naposljetku počeo da psuje. Kad je počeo da razabire nove glasove iz šupe, naglo je prevukao preko čela i otresao rukom kao da blato lupa o

zemlju. Grudi mu dahnuše snažno. Izbacio je sve što je bilo u njima i snažnim koracima pošao.

Predvečer ga je jedan poznanik vidio na kolodvoru kako neobično brižljivo promatra ploču na kojoj je bio ispisan vozni red. A te noći su tiho zaškripala jedna vrata na kući Sinke Gagoševe i netko je milovao i umirivao pse da ne dižu buku dok se ne domogne ulice.

Toga jutra Mona je našla krevet prazan, a od stvari njenog sina nije bilo traga.

Kad su nakon nekoliko dana druge stanarke u čudu zapitale gdje je Ento, Mona nije mogla više da zadrži bol. Briznula je u plač i počela da se jada. Od srca je rekla sve. I kad su počele da je tješe i krste se od čuda kako bog može da drži na ovoj zemlji takve sinove ona ubrisa suze sa riječima:

— Tako vam je to, podignete ga, date ga životu, a kad i mater nađe malo sreće on ne može da je gleda, nego bježi bez riječi. Da, da, takve smo mi majke!

Žena Stipe sa ožiljkom se skoro rasplakala kad reče:

— Eh, šta ćemo. Nitko od nas ne zna šta othranjuje. Mi smo lude, kukamo za njima, patimo, a oni eto ..

Kad je na tornjevima izbilo podne na ogromnoj građevini bezbroj žuljnih ruku razvezivalo je zamotuljke sa hranom. Prijestolnica se izgrađivala, radilo se brzo i mnogo. Bilo je radnika sa svih strana. Razgovaralo se obično samo za vrijeme jela. I za vrijeme ovog ručka razgovor na krovu žamorio je tiho od grupice do grupice. U uglu krova jedan iz Banata reče:

— Mi svi imamo koji ženu koji djecu, a kome ovaj tako štedi?!

Obazreli su se prema Enti, našto starac, brđanin primijeti:

— Ah ovaj! Da on je samac, momak, ali ima mater.

Ento je čuo ali se nije okretao. Nasmijao se glasno i neobično snažno, tako da je osjetio da su mu oni iza leđa presjekli riječ svi zapanjeni. I dalje je jeo suhog kruha na koji je nožićem mazao pomalo masti.

Jednog dana dosadile su mu misli o njoj, o djeci u koritu, o krumpirima i paprikama iz smeća i uzeo je poštansku uputnicu kao i prije. Odvojio je nešto i stao u red pred poštansko prozorče. Pored njega se našao i onaj starac brđanin, na čiju primjedbu se on tako nasmejao.

— Kome? — mignu brđanin na novac.

— Materi — kratko i sa nekim stidom odvrati Ento.

Onaj se začudi:

— Pa ti si se, sinko, onomad tako čudno smijao. Mislili smo... znaš, pričalo se svašta, nagađalo... Šta je to?!

— Kad bih ja to znao. Šta ćeš, čiča, mater je ipak mater. Razmišljao i razmišljao sam... A sad jedno sigurno znam: ne ona, ne očuh, ne djeca u koritu... drugi...

Iznenada se prignuo starcu i šapnuo:

— A ja nikog drugog nemam...

Starac ga je potapšao nijemo po ramenu, a oči su mu se zamaglile kao da se pretvaraju u jednu siromašnu kućicu u brdima, sa malim prozorom, babom i djecom.

I starčeva šaka je jače stisnula novac kojim je i on odvojio od usta.

1935. godine

ČOPAVI VILMOŠ ĆE SE SKUĆITI

Došao je kući oko pola noći. Bio je napit. Izbuljene oči iznad tamnih kolutova, proznojene crte lica, teško disanje, sve je to Esti prastarim jezikom govorilo gdje je bio. Pjevušio je. Okretao se na sve strane, upačivao prstom na stvari i grdio im mater. To je bilo njegovo pjevušenje. Čim je užegao svijetlo trgao je pokrivač sa Este:

— Dolje sa moga kreveta, pseto ničije! Dolje!

U njenom glasu govorio je bolestan beskućnik koji je već očajan od umora priklonio glavu na ležaj.

— Bože, Vili, šta ti opet smetam? — otme se oštar piškut iz njenih mršavih grudi.

On je pograbi za ramena:

— Ti ćeš meni brojati? Ti li, kučko?! Tebi ću ja polagati računa?! Van! Na ćošak, pa se prodaji. Gad stari! Van!

Stajala je bosa na zemljanom podu u jednom struku košulje. Sagnula se da podigne sa zemlje slamnjaču i po-

krivač. Zgrbljena prostenja, kao da šum dolazi iz neke podzemne rupetine:

— Bolje lezi pa spavaj. Pijan si kao dubre.

— Na čošak!

Ona uzdahnu i pogleda krevet. Počela je da se oblači. Sporo, presporo. Tupost beskućnika je bila u njenim kretnjama kad se spremala u novo lutanje. Vilmoš je škrgutao zubima da je uši cijepalo i prevrtao očima prema njoj. Kad se obukla skočio je na ćopavoj nozi do nje kao neko strašilo i zavikao:

— Kamo ćeš?! A, ideš nekom, ideš?! Smeće!

— Misliš da ću te trpjeti?

On pograbi iz džepa kuhinjski nož i pokaže na slamnjaču u uglu:

— Lezi!

— Nisam pseto.

— Le-ezi!

— Neću da ležim na zemlji.

— Pseto ničije, lezi u svoje prnje ili ću ti krv popiti. Zaklat ću te. Odavde izići nećeš. Nećeš, nećeš! Znat ćete vi mene... Gdje je taj tko je Vilima udario?! Pljujem ja svakom u lice. Majstor sam da bi mi diplomu trebalo dati... Pa?! Misliš da ima djevojke koja neće sa mnom?.. Sutra pijemo opet. Lezi, lezi! Znaš li tko sam ja?! Stara kornjačo, da me slušaš!

Grdio je i rikao iz sveg grla: lezi, i počeo da bode po stolu. Kad se ona polako i šutke zarila u svoj ležaj u uglu on sav u čudu drekne:

— Kučko, odakle tebi pravo da crkavaš u našoj sobi?!

Njihov trinaestogodišnji sin Ante, zvan po ocu ćopavi, ispravi se ispod krojačkog stola gdje mu je bio ležaj, izdera se na Vilmoša:

-- Oče, zar si opet poludio? Šta si umišljaš, tko si ti?

Očac se oštro zasmijao:

— Jesi li vidjela?! Ha?! To je moj sin, pravi sin moj. Već me se sad ne boji, već mi sad grdi i boga i majku. Dubre nikakvo, — okrene se ženi — to mi ti othranjuješ. Ti, ti! Ako me ovaj bude hranio pod stare dane o klin ću da objesim svoj drob. To je tvoje djelo. Već sada juri za sluškinjama i više zna od mene. To ste vi... Tako se poštuje otac? — okrene se dječaku.

— A što da te štujem?! Đavo ćete štovati kad mi se drijema — nabusito mu odrapi sin. — Drijema mi se, razumiješ?!

— Ha, kopile balavo. Ovaj će me još i tući kroz koju godinu — opsova prema ženi. — To je tvoje djelo...

— Iskrivit ću ti i tu drugu nogu, samo ako mi budeš bunio san. Što već ne crkavaš?!... — ogласi se dječak.

— Kuš! — dreknu Vilim na njega, a u glasu mu se krio neki bećarski smiješak u kome je bio ponos na sina jedinca. On ga je nekako učio na to da ovako postupa, jer ga je napustio i slatko se smijao kad je dječak materij ili drugome tako izadro. Dozvolio je da dječak i prema njemu bude takav. Čak ga je nekako i podstrekavao kad bi sa uživanjem kliknuo poslije dječakovih ispada:

— Eh, što ti je moj sin bećarina!

Kad je Vilim u radionici pričao svoje pustolovine koje su obično bile masne, slatko se znao smijati. Tada bi povikao na dijete koje je gutalo riječi:

— Šta zijevaš, a? Učiš od oca? Treba da upneš sile pa da tatu dostigneš. E...

Vilim je znao da mu je dijete najraspuštenije u cijeloj okolici, da odudara od svih dječaka s kojima se druži i okorjeli ponos je osjećao oko srca. Bit će to momak za život, mislio je. Treba da je bezobrazan pa će se probijati. I uživao je Vilim kad su se drugi zgražali nad njegovim sinom. Nad njegovim! Pijani Vilmoš je gundao sada sa onim okorjelim ponosom:

— Sin moj, pravi sin moj. I ja se oca ne bojah. Pravi moj.

To je bilo tepanje i na iskrivljenim usnama se smiješilo zadovoljstvo. Oči mu zasjaše kad bi ih bacio na sina koji je razmaženo bjesnio. Dječak je znao da je otac zadovoljan kad ga tako gleda. I htio je da bude očev sin.

Ali je Vilim odjednom ponova počeo da bode stol i više ženi:

— To mi othranjuješ? To li!? E, tako je to kad majka ode po svijetu kao kučka bez gose, a ostavi dijete. Ehe, sve ću vas poklati, sve! Mojoj sreći nećete smetati. Moja sreća... Ja ću da kujem svoju sreću, bando bludnička, bando!!!

U dvorištu se čula lupa vrata, brzo tapkanje gazde koji se sa psovkom naglo približavao stanu. Gazdin duboki glas naniza čitave vijence psovki pod prozorom, zatim se okomi izričito na njih:

— Ali odmah sutra ću vas baciti van. Van iz moje kuće! Zar da mi o ponoći od kuće pravite čergu?! Dokle da trpim?... Pošten čovjek to nije vidio ni čuo...

Vilim tiho ugasi svijetlo. Ante mrkosno opsuje i doda:

— Još i ovaj skot trbušati ne da čovjeku spavati.

Kad se gazda udaljio Vilmoš poče da psuje tiho, da škrguće zubima i tjera:

— Ništa ništa, osvanut će još, osvanut će još...

A kad se ujutro probudio sin je već odbjegao nekamo na ulicu. Esta je sjedila nijema pored velikog krojačkog stola. Vilim poče da radi nešto po stolu i uze polako, iz potaje dasku koja se pri glačanju stavlja u rukav. Iznenada je udario ženu u rebra. Ona jauknu i zaplaka.

— No šta je, vidiš dušo, kako te volim — nasmija se Vilmoš i oči su mu dugo suzile od šale za koju je on duboko vjerovao da je najuspjelija u toj godini.

Poslije je dugo grdio i zveckao novcem po džepu kao neki gazda. Radovao se lakom novcu. Otišao je prijeko u rakijašnicu da laki novac u slavlju pretvori u nekoliko rakija. Pored birtije pred izlogom je susreo svog druga po struci, krojača Peru Margetića. Ovaj je mirno posmatrao izložene stvari i nešto u sebi računao na prstima. Vilim stade pred njega i pun nadmoćnosti u svojoj sreći pozdravi:

— Hojla, Pero, gdje si ako boga znaš! Kako si siro-tinjo! A!

— Eto, — mirno se odzovnu Pero — a kako ti?

— Ja?! Veliš ja?! Hahaha... Živim kao car: pijem dok ima, momčim se dok mogu — široko se nasmije Vilmoš. — A ti se još mičeš? A? Čemu to, zašto se, crve, mičeš?! — podrugljivo se nasmija Peri. — Šta gledaš?

Pero mignu svojom starom mirnoćom prema izlogu:

— Trebalo bi nešto djeci, samo kad bi bilo više zara-de. Tri godine nisam kupio ništa novoga.

Vilim promućka sitniš u džepu i značajno se nasmiješi na Peru, koji je bio siromašno odjeven kao i on. Sva-ki krojač je iskrpljen, to veli šaljiva poslovice, ali su njih dvojica bili krojačići.

— Djeca, djeca. Kamo s tolikom sitnom djecom? Tri-naest... Što, već petnaest imaš?! Oho! Pa šta bi ti?! Kako izadeš na kraj? — fućne Vilim i nasmiješi se kao da veli: pa ti si lud.

— Bogu hvala, na ono malo zemljice mi je rodilo krumpira, — reče Petar smireno — a kad krumpira ima mi se gladi ne bojimo. A svi smo zdravi. Šta ćeš drugo?

Od krumpira glava raste... — pošali se Pero i doda: — da, dobro bi bilo zarade, ali...

Vilim se dugo nadmoćno smijao i mućkao novcem. Zatim je sa nekim visokim sažaljenjem rekao:

— Petre, pa ti samo trčiš za poslom i brineš brigu za dječurlijom! Tebe bogo upropasti: dade ti sirotinju i plodnost. Čika bogo reče: plodite se, gladna usta!... Hahaha. Ti izgleda već ne smiješ da sjediš noću kod kuće, jer čim samo čakšire baciš na krevet, a ono novi mali Perasim u kolijevci. Zato ti dakle i noću lutaš oko svirke i izloga!? — fućne Vilmoš. — Ja živim... Čuo sam da sam vučeš taj krumpir sa njive u grad. Marko Poljkoš mi je podavno pričao: da vidiš samo Peru, kao magare... Je li to moguće, molim te kao boga?!

— Šta ćeš, posla nema nionako. Zašto ne bih tri-četiri vreće dovukao na kolicima. Teško je izdati groš na kočijaša kad sirotinja stenje.

— Zar je istina?! Pa Petre brate, ti živiš život marve a ne majstora. Ubij se! Ja sam ti obrtnik, ja imam život... Trošio, pio, bacao sam, pa mi se sreća ipak smije. Ti si prosjak oduvijek... Ah! — Vilim se slatko smijao, a kad se on slatko smijao i onda je grickao nokte. Zato su ga neki zvali noktoglodar.

Pero je mirno slegao ramenima i lako uzdahnuo:

— Blago tebi.

— Ja sam momak do smrti. Mlade sluškinje, zeleno a novčano... Ej zemljo! — udari se ponosno u prsa Vilmoš.

Pero ga je promatrao mirnoćom koja je imala svoj jedva primjetni podsmijeh. Pero koga su zbog ogromne glave zvali dinjoglavi, gledao je u žgoljavog ćopavca koji je odavno brijao glavu i brkove da se ne bi vidjela sijeda starost što je kod njega dolazila i prije vremena, gledao ga je i zadržavao sažalni podsmijeh u nutрини. Ali Vilim mu se nasmija:

— Kad ti umreš, Pero brate, na tvojem križu će krupnim slovima pisati: dinjoglavi Pero rodio se i umro. Sitnim, gotovo nevidljivim slovima će pisati: živio. A kad ja umrem, sinko moj, meni će na križu sitnim, sitnim, i povećalom nečitljivim slovima pisati: gospodin Vilim rodio se i umro. A u sredini, krupnim, zlatnim i plamenim slovima će pisati: živio! Brate, živio!

On je i riječ živio snažno naglasio i isprasio se da sačeka dejstvo. Međutim Perina mirna podsmješljivost se nije micala sa njegova lica. Na rastanku prišapne Peri:

— Ej, da vidiš što sam sad našao ouru! Skućit ću se — i značajno zazveckna novcem držeći se već za bravu rakijašnice. — Treba živjeti sa pameću — doda još.

A kad je negdje pred noć sav nakresan došao kući sa radošću je vidio da ono nekoliko komada rublja i odijela njegove žene nema. Razmetljivo zapita sina:

— A gdje ti je majka tvoja, je li?

— Valjda je opet otišla da služi — dječak odvratil običnim glasom.

— A tako! Barem nam ne smeta. Samo da se ovog puta dugo zadrži. Tako! Ti jedi i pij što ti srce zaželi. Živjet ćemo naš život. Otac će tebi sve dati, samo reci... Ona kučka ne spada među nas. Bogu hvala kad je otišla.

Blaženo se smješkao u sebi, namigivao i šaputao sinu:

— Da vidiš novu mamu, hej! Nisam ti ja pričao je li, nisam? Pazi kad se budeš ženio... Pazi. Uči se na ocu...

Nakon duže stanke zapitao je da li mu je bio pomoćnik. A kad je čuo da je bio i nije mogao raditi jer njega nije bilo, izderao se:

— Neka radi tko je siromah!

Izvalio se na slamnjaču u uglu na kojoj je Esta provela noć i zadovoljno zahrkao dok je sin iz lonca nešto jeo prstima brišući ih o očevu nogavicu, koja je pala sa slamnjače i vukla se po zemljanom podu.

* * *

Kad je ujutro došao pomoćnik Vilmoševo ispijeno lice se sjalo od zadovoljstva. Lupio je škare o stol i široko odzdravio:

— Bog ti dobro dao, Blaža!

Pjevušio je pri radu. To jutro rano susreo se sa kućevlasnikom i pomirio se s njim. Objasnio mu je da je svemu kriva Esta, ali je na sreću već otjerana. Sve moguće grdnje sasuo je na nju i kad je rekao — valjda znate tko su žene — tako je odobrovoljio gazdu, da je ovaj prihvatio:

— Dobro, ali da se više ne ponovi. Znaete da sam vam već mnogo čuda oprostio.

Vilim je bio sav radostan i nije dugo šutio. Sve pustolovine volio je da priča mladom pomoćniku. Ispričao je zašto jučer nisu radili.

— Eh, što sam pronašao djevojče! Šećerli djevojče! Čika Vilimu nema para! — pucketao je prstima.

— Si-si-sig-urno im-ma i novaca — zatresu se od smijeha široka ramena pomoćnika koji je imao izgled pun muškosti, ali je snažno mucao.

— Nije gola, nije. Čuva nešto ušteđevine. Ali više neću kao prije. Hoću, brate da se zadržim na ovoj i da se pobrinem za stare dane. Dosta je bilo svega. Ugovorio sam sa njom sve, — poče ozbiljnošću koja je Blažu golicala na smijeh — što ona zaradi ostavljat ćemo ustranu, a živjet ćemo iz moga obrta. Ja ću raditi, ona služi...

— E do-do-dokle ćete se vi ov-ovako m-m-misliti? — sa nevjericom se nasmije onaj.

— Sad ozbiljno mislim. Ne, ne poznaješ ti mene. Ja jesam mekan, imam dobro srce i popustim, ali sad neću.

— Blaža se samo smješkao krećući glavom našto onaj nastavi:

— Neću više. Prošao sam žena i žena, ali sad hoću da živim čestito, razumiješ, brate. Ostarjeh, pa se mislim, sinko: nemam računa, nemam računa da budem svakome dobar i da me svatko operuša. Ovo je čestito dijete. Vidiš, brate, kako sam ti ja bio mekan: odakle da jedna Esta pođe za mene?! Ja, čovjek krojački majstor, a ona ti bila sluškinja, pa u Somboru u pokvarenu mjestu. Noćna djevojka, a! Uličarka... Ne znam šta mi bi, sažalih se ili tko će znati, otkupih je iz javne kuće i eto ti porodismo i Antuna. Šta ćeš kad sam taj, ali se opametih. Bit ću majstor, otvorit ću dućan i tvrdi šešir ću da nosim. Halbec! Eto vidjet ćeš. Ne treba mi više ona kučka što bježi i dijete svoje ostavlja. Za ulicu je ona.

Kad su se uvečer otresli posla majstor je sa ponosom pozvao pomoćnika da i njega upozna sa novom draganom. Čekali su kod spomenika pred kazalištem. Blažu nije baš mnogo zanimala cijela stvar jer kod majstora ovo nije bila nekakva novost. Dosadno se razgledao i sve nestrpljivije zapitkivao gdje je već ta djevojka.

— Doći će već, doći će. Sigurno još nije oprala posuđe — odgovarao je Vilim strpljivo i namještao nogavicu na kraćoj nozi.

Kada bi negdje čekao uvijek je gledao da nekako čakširama prikrije zgrčenost noge ili je grickao nokte.

Djevojka koju je Vilim dočekao sa ushitom, bila je ljepuškastá, zdrava služavka sa svojih devetnaest go-

dina. Stao je s njom pred Blažu sa starim izrazom kojim mu je predstavljao svoje dragane;

— Evo Blaža, ovo je Beža, moja nova »učenica«.

On je djevojku predstavio uz smiješan naklon i pokret ruke. Zatim se povukao i nešto povjerljivo šaputao s njom što se Blaži činilo kao neko pogađanje, zatim se sav blažen okrene:

— Blaža, idemo na pivo.

Pomoćnik se nećkao našto su ga oboje počeli nukati. Beža se nasmiješi:

— No, ne dajte da vas molimo, ja ću platiti.

— Ona će platiti — potvrđivao je Vilmoš.

Njih troje odoše razdragani. Vilmoš je stalno našao nešto da popravlja na svom odijelu. Sad je spustio, sad podigao nogavicu na zgrčenoj nozi.

* * *

Osmi dan oko deset sati prije podne Estera je iskrsla u stanu. U glavi joj je bila laka maglovitost od kupice ruma što je za posljednji novac salila u gladni želudac. Vilmoš je bio negdje van. Najobičnije se pozdravila sa Blažom kao da je samo izišla po nešto i vratila se, a ne bila toliko odsutna. Razgledala se po stanu i kad je našla komad kruha halapljivo ga je jela i raspričala se.

— Neću više tako — rekla je Blaži kome se često povjeravala. — Zašto da bježim od kuće kad on pobjesni?! Neću biti više luda da se potucam po tuđim kućama kao kukavica. Kad je njemu dobro bit će i meni, pa da vidimo.

Blaža se sjetio dana kada je Vilmoš na Esteru doveo još jednu ženu. Estera je vikala, Vilmoš je mlatio, a ona nova šutjela i grlila ga.

— Pa gdje ste sad bili?

Ona odmahnu rukom:

— Ne pitajte! Na starom vojničkom vježbalištu u žandarskoj stražari kod šume. Kuharicu su tražili, ali njima drugo treba. Vragovi! Tko će da izdrži sedam takvih bičina?! Svaka se upropasti koja tamo ode. Ne smeta im što sam već i stara... Vragovi!

Vilim se pojavi u vratima, fućkanje mu se prekine i bijes ga protrese. Polako je ušao i nekoliko trenutaka promatrao ženu bez riječi. Njene vodnjikave oči su se umorno sklapale. Skupila je tanke cjevanice i naslonila se o zid. Umršena, sijeda, davno izmivena kosa pade na

ramena iz kojih su se produživale dvije mršave ruke pune plavih žila, na kojima je koža već dobijala staračke pjegice. Te njene ruke koje su od pamtivijeka bile tako mršave, čudno su grabile kad bi joj na vratu žile nabrekle od dreke. Kad je u Vilmošu krv uzavrela uvijek je kao grabljivica posmatrao te ruke i žile. Esta bi protrnula kad bi srela takav pogled kao da je znala šta on misli. A on je gorio nekom suludom željom da jednom rukom pogradi te mršave šake, a nohtima druge pokida i kopa te žile na vratu, da zarije nokte u meso do šije i slomi čitav taj ženski mršavi i kričavi lik, i da ga baci na smetlište.

Vilmoš se naglo okrenu pomoćniku:

— Je li, šta ova tu traži?! — i opsuje.

— To što i ti — hladno odvrati ona.

On se začudi, prene se i skoči pred nju:

— Ah, prosjakinja, ogladnjela si, a? Nabančila si se pa da te sad ja nahranim! Nemaš tu mjesta, skote. Idi tom kod kojeg si bila. Obrisao je noge s tobom, pa te bacio. Sad bi ti trebao nakazni Vilmoš, a? Imam ja još takvih žena kao ti. Čisti se...

— Dosta si me tjerao od kuće, ali više nećeš — ispravi se ona i alkohol joj zasija u upalim očima. — Neću više u beskućnike. Dosta sam služila, prala, gladovala i ušljiva bila. Nećeš me više bacati pod mostove i tuđe slame kad te je volja. Ne, brate moj! neću se po tuđim posteljama daviti... Stare su mi već kosti. Žena sam ti pa me hrani. Dokle ti budeš imao zalogaja imat ću i ja. Nećemo se više tako pogađati.

Vilim spopade stolicu. Ona bi brža i odnekud ščepa škare.

— Samo makni! — vikne Esta.

Njene vodnjikave oči izbuljiše se kao dva šiljka, a škare se zanjahaše u ruci prijeteci da polete. Vilmoš uzdrhta kad je stolicu spustio. Opsovao je ružno i prosiktao:

— Ovo ćeš mi platiti.

— Pseto!

— Dobro. Dajem ti vremena da se čistiš odavde. Ja ću već obračunati s tobom. Obračunat ćemo ako te sutrašnja noć zatekne ovdje. Jesi li upamtila?!

Njene usne se iskriviše u smiješak alkoholne magle, koja se parila iz izgladnjelog stomaka. Škare su demonski igrale pred njom kad je prošaptala:

— Tući me više nećeš. To znaj. Pazi što ti velim: ljutu papriku ću ti sasuti u ta dva lopovska oka. Ljutu papriku! Onda ću ih nabosti na nokte, a ubij me, ubij. Ja ću biti tvoja propast. Ja. Robovat ćeš za mene, pseto ćopavo! Bludnik nikakav što za život nisi. Nakazo, što po svijetu ne možeš da hodaš. Pfuj! I to mi je ženska što je spala na jednog bogalja. Mislite li vi da on još ima muškosti? — nasmijala se ona Blaži i otpljunula.

— Esta! — razdera se Vilim i pograbi nož.

— Zaboga, majstore! — Blaža ga uhvati za ramena i poviče ženi: — Draga majstorice, budite bar vi pametna. Što je bilo prošlo je, neka je mir. Ako boga znate...

— Pustite ga samo, nisam se ja bojala ni drugih... Nećeš me se tako lako operati! He, misliš da te se bojim, zato što te pustih kad god si bio pijan?! Oho, hodi samo ovamo!

Blaža koji je obično šutke promatrao bezbroj njihovih svađa, rastajanja i sastajanja, brzo prišapnu majstoru:

— Čovječe, zar ne vidite da je pila? Još će pasti krv.

Vilim se okrete vratima. Promrsio je klevetu, zatim se još osvrnu:

— Čekaj, čekaj samo. Doći ćeš ti pod moju ruku.

— Hodi ovamo. Hodi da ti sudim! Da ti ja pustim tu propaličku krv. Dosad je bilo kako si ti htio, ali ćeš sada znati i ti i tvoje kurvetine da sam ti ja žena. Nećeš u moju postelju dovesti kojekoga, a ja da bježim po ulici kao kučka. Ne, božje ti crkve! Ne, križeve ti očeve! Ne i nel!

Vilim se okretao pred vratima, psovao i prevrtao bionjačama nekoliko puta se mašivši za nož i koraknuvši prema njoj. Blaža je zabašurivao čas jedno, čas drugo. Najednom se Vilim izgubio u dvorištu dok je Estera samo tjerala:

— Vidjet ćemo, vidjet ćemo jesam li ti žena ili što?! Vidjet ćemo...

Kad je Vilim polazio od kuće sa rukama u džepovima stao je na trenutak pred vratima i rekao prijeteći:

— Ti mojoj sreći nećeš stati na put. Neće me nitko sapinjati, pa ni ti. Svoj sam gospodar i držim u kući ženu koju god hoću. Zapamti to dobro!

Ona se zasmijala za njim i otegnuto povikala:

— Propalico! I ti imaš sreće?! Haha, propalico!

Dugo se tome smijala, psovala i nešto nevezano vikala. Zatim je zapodjenula razgovor sa pomoćnikom koji se zamislio oko sreće majstora. Za njega ovo nisu bile nove zgone. Gotovo nije ni slušao šta stara kriči, nego je premišljao o tome što mu se već nekoliko dana vrz-malo u glavi. Sinula mu je odluka na licu i kao da hrabri Estu zažmiri na nju i značajno reče:

— Vilim je budala i platit će za to jednom. Hoće, hoće.

— Neka ga đavoli rastrgaju, zaslužio je — ona jedva dočeka.

— Ali neka ne žali ni na koga. Ni on nije žalio nikoga. Da...

Pomoćnik se opet zapleo u misli. Ona je psovala dugo izlivši čitave bujice pričanja kako će se osvetiti mužu. Govorila je kako će ga u snu zadaviti, sjekirom raspolutiti glavu i polititi petroleumom. I zapaliti. Kad se približavalo podne sjetila se da bi bilo dobro jesti nekog kuhanja. Onda je prekrižila ruke i tiho grdila život, kuću i sve, kad ima takvu glavu porodice koja se za nju ne stara.

Uskoro je došao i sin.

— Ah, vratila si se! — klikne dječak kad je spazio majku i zafučka: — Dakle zato mi je stari ćopavac grdio majku kad smo se malo prije sreli. Aha, sveca mu gadnog!

Dječak je skakutao od smijeha pred majkom koja je od bijesa već plakala.

Žurili su njih dvojica na sastanak. Na uglu kod mjesnog trga Vilmoš se zaustavi i pokaže za jednom vremešnom podebelom ženom, odjevenom naherenom otmjenošću sluškinje:

— Vidiš je, kod ove odlazi onaj Nikolica sa naočalima.

— Onaj proizvođač obećanja? Propali trgovački pomoćnik, silom gospodin! — nasmijao se Blaža.

— Nego! Kupila mu je i sad cipele i tvrdi šešir. Ha, momak je snažan. A ona je gazdarica kod jednog bogatog starkerle. Ima novaca... Nekadašnja moja »učenica«.

Vilim utiša riječ. Oblizao je usne gledajući za njom i zamišljeno uzdisao kao da žali što i sad nije tako sna-

žan kao nekad. Pomoćnik se smijuckao. Vilim najednom uperi prstom kao da se prenuo:

— Blaža, eto imao bih za tebe jednu kuharicu. Šta ćeš, i Nikolica je mlad, pa otmjen... A ova ima »dobro« srce...

— Zahvaljujem. Bolje da ona ne bude za mene — jekne hihotanje pomoćnika punog mladosti.

— Zašto?! — obrecne se majstor. — Šta bi ti škodilo? Jedva ako je oko pete desetine, još snažna, a dobio bi večeru i malo novaca... Iskoristi život. Mlad si a jak, drugo njima i ne treba.

Onaj se nasmija bećarski:

— Za takvu sreću se ne otimam. To bi prije vama... naći ću ja već sebi djevojku.

U tom razgovoru došli su do kazališta gdje je Beža već čekala. Majstor se obično opijao pored nje. Pomoćnik se osjećao sa njom dobro i polako dolazio i nezvan. To večer kad se Estera vratila njih troje su opet pošli na čašicu. Pred trgovinom slatkiša Vilim naglo poskoči kao da se prisjetio nečeg, namignu na Bežu i uđe. Dok su bili sami Blaža reče tiho:

— Beža, zar vam ne izgleda da bi vam i otac mogao biti?

Pogledala ga je usplahireno i bacila oči u radnju u kojoj se majstor veselo klatio sa jedne noge na drugu i birao šećerleme.

— Šta možete da volite na ovom ćopavom čičici koji sa svojih pedesetak godina ima sparušenu glavicu?! Šta ćete vi sa ovim izivljenim ženskarom... Zna li vi da on ima ženu i dijete? Zna li to?!

— Dakle to je istina?! Čula sam, ali...

Blaža joj reče blago i začudo bez zamuckivanja:

— Proći će to. Je li, oblagao vas?! Laskanje je njegov zanat. I jače žene je oblagao ovaj nakazni đavo.

— Bit će da imate pravo... Ne tajim, godilo mi je i to što ima druga šofera, pa nas je ponekad vozio kad mu nije bilo gazde doma... a godilo mi je i to što je majstor, a ja sluškinja...

Blaža se pobjedonosno nasmija. Uhvati je čvrsto za ruke:

— Kad mu gazde nema? I ja imam druga šofera. Taj ima vlastita kola. Nova novcata. Samo mu nađite koju zgodnu od vaših drugarica.

Kad je Vilmoš sav blažen doklatarao sa dvije papir-nate kesice i pružio ih Beži ona je nijemo pogledala po-

moćnika. A kad se majstor to veče malo ponapio oni su pobjegli od njega.

* * *

Cijeli drugi dan majstor Vilmoš je šutio. Esta se radovala što je mirna. Često je zaboravio zabodenu iglu i mrštio zamišljeno čelo. Nije raspitivao zašto pomoćnik ne dolazi na posao. Grčio je s vremena na vrijeme pesti i gundao kletve. Tad je pomišljao na to kako se snažni Blaža negdje smije u šaku za njim. Crvenio je sam pred sobom od stida. Nekad davno on se smijao i uživao u tome kako su glupi rogati muževi. Oči su mu se orosile od uspomena i kad je prevukao po obrijanoj glavi kao da je osjećao kako mu kosa niče u vitičave, kuštrave osjedine.

Iz toga se išćahuri za njega čudna misao: što je našao u životu?! Uplašio se od te misli, htio je na porođaju zabašuriti, ali je ona navaljivala kao napast i mučila ga cijeloga dana.

Uvečer žena je sjela za večeru, koja se sastojala iz kruha. Odsjekla je krišku i pružila i njemu. On je nijemo primio.

Anti đavo nije davao mira cijelog dana. Otac mu je izgledao izvanredno smiješan. Za večerom već nije mogao izdržati. Iznenada je počeo da se smije. Dugo se smijao, sve su mu suze tekle, zalogaj mu se prevrtao na jeziku i od smijeha zatrčao kad je rekao:

— Šta ti je, oče, zaboga! Izgledaš kao starac kome će kiša pasti iz čela.

Vilmošu se smrklo. Odbacio je kruh i pograbio sina. Kada ga je ispustio u uglu bio je sav iznemogao. Ruka mu je bridjela od udaraca. Esta je prestravljeno gledala muža. Dječak poplašen od iznenadnog proloma piskutao je u budžaku. Nije smio plakati da oca ne bi još više razjario. Vilmoš je umorno stenjao, zatim je rekao dubokim glasom:

— Ja ću od tebe čovjeka da načinim. Čovjeka!

Poguren je sjeo za stol i zamislio se tmurno. Esterl se učini da je to teško umoran starac. Poslije se mašio kruha i polako prinašao zalogaje. U sobi je vladala mrtva tišina kad je potražio ženinu ruku i onako tmurno zamišljen protisnuo kroz blijede usne:

— Estera, ja nisam kriv. I crv bi života. A kakav je bio naš?!...

Ona je nijemo odložila kruh, zatim dugo gledala nepomična pogleda u noć.

— Možda ćemo mi još trebati jedno drugom — rekla je u poznu noć kada je dječak već spavao.

I te riječi su zvučale kao da su izvučene iz dugog razmišljanja koje je u ovom nijemom bdijenju lebdjelo kao kajanje.

— Možda, možda... sigurno — klimnuo je muž glavom.

Njegov šapat je postajao sve slabiji i kao da polako odmiče u daljine noći.

— Esta, ne spavaš? — bojažljivo se javio šapatom kada su se oglasili pijetlovi, ti raspjevani vjesnici zore.

I sa zebnjom je čekao kao da vječnost prolazi dok se nadugo kroz uzdah protisnulo njeno bojažljivo:

— Ne...

Onda se zavio u šutnju, prestravljen mišlju koja ga je opet zaskočila i oblijetala. Kroz kolute zasjenjujućih boja, koje su pekale oči, on je sav čemeran u nepomičnosti za stolom kroz tamu vidio svoj život. Uplašio se kako je brzo prošao kao da ga je ruka zlotvora ukrala.

— Esta, nikad mi nije bilo tako tjeskobno...

Ona se podiže na postelji;

— Starost Vili, starost Vili, starost — reče sa gorčinom i sažaljenjem.

Vilmoš se strese i sav usuka, kao da se sklanja ispred svjetlosti petrolejke. Uplašio se od Estina glasa. Pogodila je tešku misao što mu je srce punila zebnjom, razbudila mu misli koje su ga sjećale na smrt i navodile da grozničavo kopa po svom životu.

Kao da želi preduhitriti dan pred samo svanuće se ponovo javio sa glasom punim nemira. Došao je, sjeo na ivicu njezina ležaja i tiho, obazrivo kako u životu nikad nije činio, dotakao je ženu:

— Da ti se ispovjedim — promuklo je prelamao riječi.

Učini mu se da u grlu drobi glineni krčag. Ne čekajući da ona odgovori zabrza kao da prikuplja razbjegle glasove.

— U čemu smo odrasli, Esta moja, ja i ti? Otac me nekako strpao na znat... Više sam pojeo batina i poruga zbog ove ćopave noge, nego majstorovih zalogaja... Jesam li kriv što se u meni razbudila želja za životom?! A ti? Zašto si pošla za mene kad sam te izvukao odatle...

Njene riječi su se teško odvajale od usana:

— Nigdje nikoga u životu...

— Zavarala si sebe i povjerovala: eto života, ma bio i od ovog ćopavca... dvije bijede sanjahu o životu, ljudskom životu! Ponekad mrzio sam te gorko kad smo postili, bili goli... A sa koje strane se nudio izlaz? Krčma i... Razumiješ me?

— Možda — rekla je tiho da ne bi naslutio kako je progutala gorčinu pregrizene žaoke.

Lovio je njene riječi. Prikradao se utjehi da u njima nema ni trunka mržnje. Njegova drhtava ruka traži njenu i privuče je u krilo. Bio je ganut što nije rekla: ne.

Ona osjeti nekoliko krupnih, toplih kapi, što polako kanuše na njen izvrnuti dlan. Pustila ga je na miru kao da ništa nije zamijetila. A njemu nešto meko i toplo počeo šušcati u srcu kad mu se učini da ona ispruženi dlan drži nepomično kao da želi zadržati te suze dok se ne ispare.

— Koliko grubosti je natovareno na nas... — na kraju je ona načela šutnju.

— Grubom rukom nas je tesao život, a mi se koprčali izjedajući jedno drugo... To je računica naše starosti...

— Koliko vrijedi čovjeku da muči sebe lažima o sreći... — nastavila je ona kad je postala svjesna da se zagrcnuo i privukla tu obrijanu, sparušenu glavu što se od ćopanja uvijek teretom nakrivila baš na bogaljastu nogu.

Toga dana sve do podne Vilmoš je izlazio, vraćao se, hvatao za bravu, kleo boga i sreću, mrštio čelo i oblizivao pljuvačku što mu je curila niz usne. Samo kad se prihvatilo ručka on je osjetio olakšanje. Kidalo ga je, peklo, ali ga je radovalo što je mogao da podnese žrtvu. Nikom nije govorio o tome, ali se osjećao za godinu mlađi što to jutro nije otišao na rakiju.

1935. godine

KUĆA RIĐEG MARKA TVRDIČI

Sin mu se zvao Jakve. Bio je riđ i pjegav kao i otac. Marko je dobio i jednu neodređenu bolest u ratu, zato je i ljeti išao u zimskom kaputu i klompama.

Večeras je sin polako mislio o tome zašto se zove Jakve i zašto mu otac hoda i ljeti u zimskom kaputu. Polako je mislio. Bože moj, mlad čovjek u kući sam, pa nešto mora da misli. A o čemu drugom da misli Jakve?!

On i otac su proračunali koliko će dati na porez, koliko na zakrpe, koliko će kukuruza i mekinja prijeći preko obora dok se utove svinje i kad će skupiti dosta novaca, da kupe onaj komadić vinograda što leži pokraj njihovog, na uglu pašnjaka. Znali su i to koliko će platiti čika Luki za oranje. Luka nikad nikog nije oderao, a najmanje njih i s tim su oni računali. Sve su oni to znali kao da idu po čvorovima ugaćnjaka.

Jedan oveći izdatak je mučio sina. Približavala se polugodišnjica materine smrti. Služba božja za dušu staje novaca, a i voštanicu treba zapaliti na groblju. Pa sačuvaj bože apoteke i popa. Nije se zarađivalo bogzna što, jesti se dobro može, a zimi se slabo nadniči.

Stavio je u stranu metlu što je vezivao od sirka i pošao u srednju prostoriju, čeprkao nešto po ognjištu ispod otvorenog dimnjaka. Sjetio se da će biti dobro da još večeras spremi torbu. Otac je otišao u vinograde javiti kumu Mišku da ujutro mogu poći da kose trsku. Spremio je Jakve torbu za sutrašnje jutro. Iza sljemena je uzeo glavicu crna luka. Kruh je dobar, a luk pali, grije mjesto rakije. Prineo je lojanicu onjištu da vidi da li je krumpir već kuhan, sjetio se da je od krijumčarenog duhana još nešto ostalo, potražio novinsku hartiju i trepćući očima debelo zadimio.

Sjeo je opet među sirak i nastavio da vezuje metle. Svaka metla je gotov novac. On je gotovo napamet znao koliko vlati sirka ulazi u jednu metlu i koliko najmanje mora da dobije za nju. Na onaj vinograd se mora skupiti.

Kada je susjedov pas oko osam sati počeo snažno i uporno da zavija Jakve je izišao u dvorište. Oca još nije bilo. Jakve je pomno pogledao oko svinjca i kokošinjca da se uvjeri da im netko ne krade blago. Umiren se vratio i sjetio se već po treći put da je gladan. Nije ga morila briga za oca. Dalje nije htio da čeka.

Uzeo je dva naprstka masti, iz vode vadio skuhane i nabubrele krumpire. Vrh nožića je omrsio mašču i zabadao ga u topli krumpir. Slatko je znao jesti Jakve. Možda ljepše želje nikad nije ni imao no da cijelog životu može da jede ono i onako kako bi on to želio.

Odlučio je da će u nedjelju izići da vidi kako im stoji lanac žita što leži iza ciglane. Na onaj lanac što je ležao u ugarnicama blizu zapadne obale Palića kanili su da posiju kukuruz. Jakve je već izabrao zdrave zrnate klipove. A i za vinograd je spremio okat krumpir, što će zasaditi u prazni pijesak.

Volio je tu zemlju, vinograd i kućicu, što su snoktili znojem. Jakve, otac i pokojna majka su samo to voljeli. I Jakve je obilazio već sada oko vinogradića na pašnjaku i sanjario i sanjao šta će i kako će u njemu raditi. Otac je obećao da će se odmah pisati na njegovo ime. Zamislite, Jakve će imati svoj vinograd!

Slatko je jeo. Očeve krumpire je ostavio na ognjište da se ne ohlade. Kad se najeo uzeo je opet svoje metle. I mislio je zašto se on zove Jakve. I što bi drugo i mislio?! Bio je još ružniji u licu nego otac, a za ružnog momka su djevojke još skuplje. Jakve je znao da su djevojke skupe. Na ulici i u crkvi gledao ih je iz prikrajka. Istina, ženska ruka je sada nedostajala u kući.

On je mijesio kruh, prao rublje i posuđe. I nije bio ništa protivan da mu tetka Đula nađe neku radinu djevojku, samo da mu donese i nešto prćije. Tetka će naći, a on će je primiti kao što je i otac primio njegovu mater. Žera će raditi, a Jakve će imati s kim i da spava. Neka radi i ima nešto. I dijete će imati. I Jakve će djetetu štedjeti mrvu po mrvu.

Tako se mislio i otac. Jakve nije nikad pomišljao da i nije on taj koji je mislio o tome već tako misli i govori riđi Marko, a pjegavi sin sve prima. Neka je štedljiva, radina i ima nešto.

Polako je radio Jakve i mislio se. Najednom je netko izbio pod prozor i povikao:

— Jakve, jesi li ti to?

U njemu je stala krv. To je bio glas strica Antuna.

— Bog ga vidio šta će opet?! — protisne Jakve za sebe i nehotice vikne: — Ja!

Sjetio se da brzo trgne krumpire sa ognjišta i gurne lonac pod krevet. Mrgudajući je pošao da otvori vrata. Prošle subote im je bio i ostao na večeri, što se pametnu čovjeku ne da lako oprostiti. Čuvali su otac i on pušenu svinjetinu za ljeto, za poljske radove, ali kad strica ni u kasno veče nisu mogli stresti s vrata, kad se već zaglibio na večeri, ponudili su ga krvavicom. Pogledali se krišom i mislili: nek jedanput i u paklu bude sajam. Zalogaji kao palac veliki nestajali su u ždrijelu strica i njihove oči su zalud iskočile. A govorile su: trebalo je to nama?!

Zalud su imali rđave snove o krvavicama, jer je stric mirno pojeo jednu cijelu. Od tog vremena strahovali su od njegove posjete.

Jakve je pošao da otvori i strepio za krvavice što su na očigled visjele pod otvorenim dimnjakom. Sretno se iznenadio: mjesto strica ugledao je napitog susjeda golupčara.

— Šta je dobroga braca Matiša? — živne Jakve.

Stari Matiša opsuje nešto i promrsi:

— Slušaj momče, znam da ste siromaci. Žao mi je, brate, što se radi. Te djevojčure kidaju mu novac iz ruku. Šimok vatrogasac platio mu je čašu vina, a poslije ga saletješe te pokvarene djevojčure i nastala čudo božje. Idi. U Pidincinoj birtiji je.

— Tko?! — Jakve jedva izusti, proznojen od zlih slutnji.

— Žao mi čovjeka. Znam da je kućevan. Nikad ga ni napitog nisam vidio.

— Otac?!

Jakve je zaplakao. Otrčao je u birtiju. Oca nije bilo. On, Jakve, izgubljeni seljačić, besparić, nadničar, sa svojom kuknjavom izazvao je prezrenje i podsmijeh gostioničarke, djevojaka i veselih gostiju.

— Otišao je stari s njom kući. Što si pustio balce, nije mu izgorio krov iznad glave — rekla mu na kraju gostioničarka.

On je molio, ona je slegla ramenima:

— A tko zna gdje stanuje crnka?! Đavo i pop, nitko drugi.

Jakve je pobjegao. Nije htio dalje da moli da mu povrate što je otac pobacao. Zalud je sve. Pobjegao je kući i sa strahom čekao rideg oca. Noć je bila strašna kao ona kad je mater umirala, pa je trebalo zvati liječnika, a on i otac nisu imali srca da odriješe onu masnu kesicu. Osjećao je da je sve ono propalo što je otac u kesici nosio u njedrima.

Koliko velikih nužda je prešlo već preko njihovih glava, a oni su stiskali izgladnjela usta, ali tu kesicu nisu driješili. Osjećao je šta znači početi iznova iz nekoliko metala i nadnica. Osjećao je šta znači jednom tvrdom petom nemilosrdno zgaziti sav znojem stečeni plod. Osjećao jednu strašnu noć kakvoj se u svojoj kući ni u najcrnjim snovima nije nadao.

Kod vojske u kojoj za sve vrijeme ni jedno pismo nije poslao niti dobio, jer je to stajalo novaca, Jakve se napatilo preko mjere. Ali ove noći mu se učini da to prema ovom izgleda obična sitnica.

— Jakve još dugo neće imati svoj vinograd — šapnuo je riđi momak u bunovnom polusnu i pomislio da će morati ići tetka Đuli i kazati da se okani posla. A koliko puta je već dosada sanjao o tome kako će moći da spava sa svojom mladom kad mu bude volja! Spavati sa ženom kad poželi! On, Jakve, sin rideg Marka, koji ljeti hoda u zimskom kaputu i klompama.

To jutro u kući je bilo kao da su u njoj đavoli svatkovali. Očev krumpir se uštapio u vodi i postao žut, nalik na mrtvaca. Kad se pogledao u krhotini zrcala Jakve se udari o čudnu misao: u čemu se zapravo razli-

kuje njegova glava od onih žutih krumpira?! Pokvareni zrak je zaudarao, a on je plegao na spremljenu torbu i cvokotao u hladnoj sobi.

Kad je banuo iz Marka je zaudarala rakija. Nije više po starom običaju pušio duhan uvijen u novinsku hartiju. Zimi kad omane nadnica pušilo se baš tako. Crvenjela su se tog jutra slova na očevoj cigareti.

— Oče! — zavapi sin.

Iz oca je kuljao zadah pića. Oni su kaplju okusili samo o velikim blagdanima. Otac se strašno zbunio. Gladno, tupo seljačko lice plane u ognju. Sinovljeve oči su preklinjale i plakale. Pjegavo lice oca se trže i on umalo ne zaplaka. Izišao je naglo u drugi sobičak i počeo da hoda oštro gore-dolje, kloparajući napuklim klompama. Njegove grudi su se nadimale u glasnom hripanju. Riđi Marko je bio mamuran, zamišljen i uzrujan. To sivo seljačko lice što je suludom voljom tvrdoglava magarca krpilo zrno po zrno, trunak po trunak, mrvicu po mrvicu, još nikad nije ovako sijevalo. Riđi otac je stajao prema riđem sinu. Bila su to dva ružna lica kao dva oličenja izgladnjelih želudaca, samo jedno mlađe a drugo starije. Oba gladna i žedna u trci za odbačenim željama. Samo godine su činile razliku među njima. Marko je stvorio sebe u sinu i on je gledao sebe u sinu koji je okrenut zidu zvijerao u zemlju. To je bio on, samo što je starije riđe lice ove noći zaronilo tamo gdje mlađe nikad nije bilo. Starije je noćas izbilo na jedan drugi kraj.

Marka je slatko golicao dim crvenopisane cigarete. Oštro je koračao u zakrpama bogatoj odjeći. On, goljo, seljak, kukavica, noćas je ljubio namirisano bijelo tijelo!!! Takvu ljepotu, toplinu i mladost nikad nije posjedovao. On, riđi Marko, za koga se ni jedna djevojka nije htjela udati, noćas je mogao da radi šta hoće sa jednom gospodskom djevojkom. On kome su djevojke govorile: vraže strašni! Koga su prezirale i susretale sa podsmijehom. On, i ljeti smrznuti Marko. On je grizao, milovao i ljubio sve to. On! koji je uzeo gluhu Margu, koja je s njim radila kao marvinče, gladovala i crkla. On je imao noćas divno ošišanu djevojku, narumenjenu i namirisanu. Marko, koji se brinuo za novac u kesici u njedrima i ni za dragog boga nije zvao liječnika kada je izdisala Marga od koje su njihove svinje bolje živjele, jer je Marko znao da svinje treba dobro krmiti ako želi da se ugoje.

Taj Marko koji je svinjama dao a od sebe ustezao, koji je u očekivanju ženine smrti zajedno sa sinom strahovao koliko će sahrana, a ni trunka nije žalio ženu, taj riđi goljo je otkrio u svojoj pedeset i trećoj godini čudnu i neočekivanu vatru u sebi. Svijet, čitav svijet bi sad dao za to. Osjećao je blaženstvo te ludosti: svijet razoriti za jedno bijelo meso.

Borio se sa sobom. On i sin, to su bile dvije jednake pole. Otac je stajao prema sinu. Ubrzano je koraćao i dim uvlačio duboko. I upao je najednom pred sebe, pred sina. Uhvatio ga je za prsa. Starom se pjegavo lice sjalo u ognju i bilo podmlađeno. Pronašao je ludu mladost koja ne mari za sivi zalogaj u koji je sav život istvrđio.

— Jakve! Jakve, mi smo saživjeli život gore od stoke!

— Oče!

Osjetio je da je svoje pedeset i tri godine jače usadio u sina nego u sebe. O svemu tome jačinom plamena govorila je jedina sinovljeva riječ. Gladni, noktaški rob tvrđičluka raskrinkao je sebe, ali je osjećao da sin nije prošao taj put. I taj čitav dan su se nijemo mimoilazili kao da sahranjaju jedan drugog. A uvečer sav slomljen od odlučivanja riđi Marko je pognuo glavu pred sinom.

— Nikad više — šaputao je.

* * *

Jakve se osušio za nekoliko dana. Riđi otac koji se nekad strigao kao ovca, bio je udešen i izbrijan. Jakve je htio da vidi onu kožnu kesicu što je bila u očevim njedrima. Kada je u nju došla stotinarka njih dvojica su znali da je ona tu teškim lancima zabravljena. Ona je radosna mogla da iziđe otud samo za komadić zemlje, mršavo prase, pile i sve što se dalo ubraniti i ploditi. A kad su morali dati na porez ili odijelo ta stotinarka je bila oplakana bez suza.

Jakve se sjećao kako ga je otac učio. Koliko puta su ljeti jeli kruha i duda. A u vinogradu se smjelo dirnuti samo natrulo grožđe ili voće.

— Čestito treba za prodaju. Novac treba da se pravi — govorio je otac za ljepše plodove.

Koliko odbačenih želja, uzdržavanja, samo da se ugoji kesica u njedrima! A večeras je Jakve čuo da je otac digao zajam na njihovu kućicu. Htio je potrčati, da zapitkuje i čuje da to nije istina. Htio je da moli tu dje-

vojčuru da ostavi na miru oca. Htio je otrčati župniku koji ga je nekad u školi učio, milovao i šibao, da mu se isplače, ali je samo sjedio u svojoj vlažnoj sobici nijem kao da su umrle sve riječi u njemu.

A otac je bježao ispred njega.

Jakve nije imao nikog da mu se izjada. Nije on to ni znao. Ni papučarskom momku nije znao reći da ga boli što ga je isti ovaj otac, koji sada lomi sve to, uzgogio baš na svoju sliku i priliku.

Jakve nije imao drugova. Ponekad je večerom razgovarao sa susjedinim papučarskim momkom. Susjeda je tjerala zanat pokojnog muža i radila sa momkom zvanim Kure, zato što je bio crn kao Ciganin. Ovaj momak bez roditelja i rođaka ponekad se razgovarao sa riđim Jakvetom. Kure je u čitavoj ulici najbolje svirao na usnoj harmonici i jedanput u tuči bio uboden nožem. Jakve je zato volio da govori s njim. I njemu se jedinom potužio.

— Eh, ne znaš ti šta ti je ženska — reče Kure. — Vidi staru Kozmincu. Žena svršena, ima odraslu djecu... da sam ja kao njen sin Janko!... dok stari Kozma ide i sa tamburom noću zarađuje za koji zalogaj, a čika Žaro tu na očigled i Janka i Milke! Ma da je on božji trgovac, a ne trgovac svinja! Svršena žena i njoj to treba?! Ubio bih ja da sam na Jankovom mjestu. Moja mater?! Kad već stari Kozma šuti, ali sin?!

Jakve se jadao jedino njemu, a Kure je šapnuo:

— Ima svuda đavola. Vidi ovu moju majstoricu. Baba, brate, ima šezdeset godina i ne pusti me među djevojke. Da joj kuću čuvam! E barem da mogu pored nje da dovedem koju. Ali je budna na sve, vragbaba! A letio bih da me uhvati. Imam sad jednu lijepu sluškinju, tu je prijeko u ledari, ali od babe ne mogu, brate, da je dovedem. Budna kao vještica, sam đavo u ljudskoj koži. — On se zanese i šapnu: — Da li bih mogao kod tebe kad starog nema? Našao bih nešto i tebi. Kada stari može tjeraj i ti inat.

Jakve se jedino njemu tužio. A Kure je lijepo svirao na usnoj harmonici i pričao o svemu.

Jakve nigdje nije našao utjehe. Otac je iz noći u noć provodio kojekuda, a danju bježao ispred sina. Jakve

je samo lutao po kući i sušio se. Nije imao volje ni za rad. Očajnički je razgovarao sam sa sobom.

— Šta može kaplja vode u požaru?! — zaplakao se jedno veče kada je vidio kako mu sav rad i kuća stoji u đubretu.

Njega je pekla savjest što neradom rastočava i ono malo siromaštva, ali je onda opet samo šaputao:

— Kap u požaru...

* * *

Nedjelja je bila. Jakve se dovukao iz crkve. I to jutro je našao oca kako plače. Stao je pred njega i ničice gledao u zemlju. Stari se trzao u jecaju:

— Sine, spasi me. Spasi. Ne mogu više! Ja to neću, ali me vuče. Spasi me, ne daj me sine.

Riđi, ružni gladnik je zagrlio napaćenog sina i orosio ga suzama. A to veče Jakve se trgao. Kad je zašao kućom i ulicom i zaludu tražio oca njemu kao da su iz potaje zarili mož u leđa. Sjedio je dugo u tamnoj sobi. Nije to već bilo novo kod njega da skoči u tami i da se časak poslije tresе kao da se užasno opire nečemu. Tama i samoća su bili njegovi najgori savjetodavci. Dugo je sjedio i đipao. Najednom je istrčao u kuhinju, dohvatio olovom zalivenu batinu sa kojom su noću išli braneći se od pasa dok su još stanovali u vinogradima.

Poslije je sav slinav stenjao među polupanim pokuštvom. Njega je sve to boljelo već preko glave. Stenjao je i osjećao izgubljenost i gorku slinu na ustima.

Iznenada je krenuo pun bojazni, plača i očaja, prema birtiji Pidinca. Krenuo je tamo odakle je jednog večera bio izbačen i gdje je bio postišen u spoznaji da je sin bijedne kukavice i sitna tvrđica, u spoznaji da je smiješni seljačić, sin svoga oca, koga nemilosrdno cijede do zadnje kapi krvi, da ga poslije svega toga sramno najure kao i njega. Krenuo je da oca zove kući, da mu pokaže da i on zna bjesniti. Želio je da probudi oca, da se zgrozi i trgne i taj otac. Želio je da mu stari zavapi:

— Sine, zaboga što načini od naše sirotinje?!

I otac je bio tamo. U krilu crnka. Jest, bila je lijepa. Noćnički, nadražavajuće lijepa. Njena izazivačka, razularena ljepota je provaljivala u krv. Od njenog mesa se mnogo štošta naziralo, isticalo i dražilo. Ona je bila u krilu riđeg Marka. I njene snage se poplašio sin. A on se nije zastiduo sina.

— Oče...

Nije to bila riječ. Stenjanje. A otac je bio pićem i ženom zagrijan.

— Zar ti je ovo sinčić? — dvije djevojke zaokupiše Jakveta.

On se zbunio i smušeno ih stresao sa sebe. Šapnuo je još jedared:

— Oče...

Njegove oči su molile da ga spasi svega ovoga, a otac je kliknuo:

— Hoćeš li popiti nešto? Onako pošteno!

Crnka je skočila s krila očeva i prišla sinu:

— Hajde, što si tako divlji?! Pripitomit ćeš se ti već. Sin je gledao samo u oca. Šapnuo je treći put.

— Oče!

Riđi Marko je bio zagrijan ženom i pićem.

Riđi Marko je zaboravio da je cijelog života otkidao od usta, snoktio i znoj u mrvice pretvarao, da se bubanj već sprema da ga baci na prosjački štap. Riđi Marko za koga se osim gluhe i malo šenute Marge ni jedna djevojka nije htjela udati zaboravio je u mirisu lijepog i požudnog ženskog mesa da je on danas pred sinom opet plakao. Riđi Marko od kojeg je ružnijeg muškarca i sam njegov sin samo u sebi poznavao, zaognjena pogleda se okrene krčmarici:

— Daj skuhaj nam vina, dobro začinjenog. Za mog sina!

A sin je četvrti put već povikao:

— Oče!

I otac viknu za krčmaricom:

— Zasladi mu. Jako!

Riđe tje me se zaljuljalo: dvije mlade ruke, u kojima je plamsala duša starog Marka, prepune njegova bijednog života i muka podnetih na ruševinama znoja i mrvica, zgrčiše se i batina olovom zalivena profijuče kroz dimom i alkoholom opterećeni zrak.

To su se dvije pole, jedna mlada i jedna starija, jednog skoro istog bića konačno sukobile i slomile.

* * *

Dok su u dreci bježali i skakali iza stolova Jakve je posrtao prema policijskoj postaji. U njemu su sve patnje stale. Bio je blijed i skrhan kao slamka. Šaputao je:

— Sad barem zna gdje sam ga smjestio. Ovako barem neće otići na tuđa vrata.

Riđi, ružni sin oca, koji nije volio svoju ženu ni sina, a obožavao samo kućicu, zemlju i mrvicu, riđi sin tog gladnog oca nije se više brinuo za kuću, zemlju, vinogradić i dugove, a ni za oca čiji mozak su kupili sa tavanice birtije i one batine sa kojom su išli noću kroz vinograde.

On je samo šaputao u stražari:

— Sad barem znam gdje sam ga smjestio...

A u isto vrijeme jedan stari pijanac, znanac Marka još iz djetinjstva, porugljivo se smijao u birtiji i iz sveg glasa urlao:

— Hojla! Ljudi, riđi Marko tvrđiči!...

1936. godine

GAUDEAMUS IGITUR

Sreo ih čovjek ma gdje, činilo mu se da oni tko zna kako i gdje, ali zajedno stanuju i svi zajedno rade. Išli su uvijek u grupi pa bila ona najviše i razbijena. Obično je poneko klipsao nekoliko koraka iza ostalih, što je bio vidni znak, da su se oni zbili zajedno bez naročite volje, da ih drži u zajednici neka dosada, čamotinja ili zajedničko očekivanje nečeg neodređenog što će ih raspršiti kracima vjetrokaza.

Durđinka je to popodne, čudnim, upola ironičnim pogledom nazlabala Trivu.

— Smiješan si mi, — izbacila mu je riječi u lice kad se on ponovno okrenuo njoj.

Triva se iznenadi i upravo zbuni neočekivanim riječima, zatrepće onim pokretnim okom, a hladno, umrtvljeno oko kao da se jače izbulji. Oduzetu polu lica povuče uzrujan trzaj usta u neobične, neprirodne pokrete. Nju je to nagnalo na smijeh. Obuzet naglom jarošću Triva pusti promukli glas.

— Opet počinješ biti krmača.

Jezik mu se splete od uzbuđenja i poče da trza oduzetom nogom i rukom.

— Nemoj Trivo, još si smješnji kad te razljutim — smijala se ona u pakosnoj želji da ga što više razdraži.

Ogorčen do bijesa, počeo je da prevrće jezikom. Otima se odebljali jezik da izbacijarosne riječi, ali kao da je uzetost prešla i na njega, Nju je to sve više zabavljalo i zahihota se:

— Eh, kakav si! Što je laka stvar poigrati se sa ćornutim ćovjekom!

U njenim rijećima je našao svoju podrećenosć, neko osjećanje nezrelosti, dječastva i još više, gore: javi mu se sumnja, da ona i nehotice načinja u njemu bogalja. Zaglibio se u tu tešku misao i pobjao se da će od oćaja zaplakati i da će se ona i tome nasmićati, pa bilo joj to poslije i nelagodno.

— Āurćinće, ne budi svinja, — reće neobićno glasno kad mu se jezik odriješio.

— Trivo, ti znaš da te ja volim kao druga.

— I ja tebe kao drugaricu, ali...

— No dobro, neću te dirati više.

U njoj se još tresao prigušeni smijeh. On se ćuvao da joj opet pogleda u lice. Opsovao je i trgao zdravom stranom tijela. Nadigao je glavu i ogorćenim pokretom zdrave ruke strpao cigaretu meću usne.

Pored njega je stajao Nebojša, oslonjen o prozor kao da napola sjedi. Oći je spustio na cigaretu, koju obićeo od jutra nije ispušćao iz usta. Zurio je u nju kao da ništa ne ćuje od cijelog razgovora. Poslije je digao oći i sa dubokom dosadom gledao nekud u zrak. Kad su Āurćinka i Triva već zašutjeli, on bi ponekad povuкао dim, pogledao svoje neuredno odijelo, ali i to sa takvom dosadom, kao da su mu oći slučajno baš tamo zalutale i poslije dulje stanke tupo je uzdahnuo. Šaptao je nekud u prazninu, bezizražajno:

— Pa ljuti se, Trivo, ljuti se. Zašto da ne? Ti polažeš eto i ispite, pa opet... Vrag će znati... Bolje bi bilo da ne govorimo ni o ćemu, ali je strašno dosadna i šutnja. Eto ćak se znamo i ljutiti, pa... Da, treba nešto da govorimo i mi... Šta će kom đavolu dan? Osjećaaš se preko dana kao da si razgolićen na sramnom stupu. Dugo je do druge noći... Loći, puši, dernjaj se, pa kad proće, barem osjećaaš neku osvetu prema ćivotu

i vremenu. Da trivo, živi momački. Drmaj te djevojke, za to i jesu. No, dobro, dosta smo brbljali. — Zadimi snažno i upita: — Đurđinko, jesi li vidjela Nadu?

Triva je zdravim okom uporno gledao u dim i nevjesto, ne uvlačeći ga u se duvao ga, kao da mu je to sada najvažnije na svijetu. Đurđinka se na posljednje riječi Nebojšine zasmije iz dna grudi i njeno veliko, muškobanjasto tijelo se zatrese, glava se sagne i iznad širokih ramena izvije se mišićavi obrijani vrat, koji je ispod visoko podrezane kose svijetlio i podsjećao na krvničku šiju sa starovinskih slika.

— Ti počinješ da misliš! — unese se ona u lice Nebojši.

— Vi ste negdje noćas pili? — upita mrko Triva. — Ti si sav iscijeđen... Gdje ste nestali sa Nadom preksinoć kad smo bili u kinu?

Nebojša je pustio velike kolute dima, okrenuo se Trivi i očito ne shvaćajući šta mu je ovaj govorio, gledao u njega. Ispljunio je krupno nekoliko puta i kad se opet okrenuo Trivi, on je zaklimao kao da je nešto shvatio i zatrepao, što je kod njega značilo »tako je, tako je«, pa odmahnuo rukom.

— Imaš ti nešto novaca? — uhvati ga za rukav Đurđinka. I odmah se okrete Trivi: — Večeras bi nas ti mogao izvesti nekamo. Nada je rekla da očekuje nešto, pa bi ti mogao dati predujam...

Dva visoka studenta prođoše uz pozdrav. Oni su raspravljali u žurbi prema učionicama. Nebojša je tupo gledao u stepenice i samo klimnuo glavom ni ne gledajući tko su. Đurđinka se prene kad su već prošli i skokne naglo za njima:

— Halo, kolega, vi ste zaboravili šta ste mi obećali, — povuče jednog za rukav.

Triva je, kao da oponaša Nebojšin običaj, mrzovoljno pripalio cigaretu o već dogorjeli opušak i uporno puštao dimove, uvrijeđeno, kao da se zainatio. Iako mu se zdravo oko često zasvijetlilo iza naočara prema Nebojši, ovaj kao da ga nije primjećivao. Nebojša je bio tup. Da to nije tako bilo već koju godinu otkad su ga znali tu na studijama, čovjek bi rekao da je zamišljen. Drugovi su prolazili prema učionicama i biblioteci. Sa hodnika se čuo razgovor i smijeh. Dolje u prizemlju poslužitelj je grdio djecu. Đurđinka je već čavrljala na stepenicama. Triva se udubio u goropadno puštanje di-

movu. Stručnjački je pratio okom svaki dim i najednom započeo:

— Je li, Bojazni, hoćeš li kući na ferije?

Nebojša je šutio. Polako je češkao bradu i nadugo opsovao:

— Šta imam da radim kod kuće? Šta, čovječe?

— Ostat ćeš tu?

— A šta imam i tu da radim? — istim nevoljkim glasom otegne Nebojša i mrzovoljno počeo vrtjeti prstima dogorjeli kraj cigarete.

Kad se Đurđinka vratila sa stepeništa, on je pun beskrajne dosade otpljunuo i klimao joj »tako je, tako je,« ali je bilo jasno, da ni jednu riječ ne sluša i ne poima, šta mu ona priča. Ona je jedno vrijeme nešto živo pričala, ali se odmah nasmijala:

— Bojazni, pa ti se nisi otriježnio!

On se nije ni na to obazirao. Tek kada je palio novu cigaretu, digao je oči kao da sad shvaća s kime razgovara, zažmirio i otegnuto rekao:

— Kako bi bilo da večeras ne izlazimo, ha? Eh, ali šta čovjek zna, tko može da spava u stanu...

Počeo je da češlja svoju davno izmivenu kosu i buljio dalje. Triva je mislio o prijašnjem započetom razgovoru o praznicima i htio je da pita, da li se Nebojša uskoro nada novcu od kuće, ali se predomislio. Bojao se, da ga Đurđinka neće opet načeti. On je pozajmio Nebojši na kartu, kojom je tražio novac. Nebojša već dobro vrijeme nije ni toliko imao.

— Hoćemo, djeco, na sat pa da tamo pričekamo društvo? — predloži Đurđinka i pođe ne čekajući odgovor.

Triva krenu za njom, a kad se Bojazni nije micao, Đurđinka se okrene:

— Ti nećeš?

— Pa svejedno. No dobro, sjesti ćemo ma gdje, samo da ta stara luda na katedri ne opominje...

On se još nije ni makao, kad se odozdo čula lupa velikih ulaznih vrata, glasne riječi i pjevušenje. Zastadoše i Đurđinka i Triva. U dnu stepenica se pojavio Raspućin, za njim Nada, Pubi, Mitka i Žuti.

— Ehej, što poraniste — povika pjevušeci Raspućin.

Za njim je utrčao debeljko, sličan bijelom mišu, Ivo zvani Beg i povikao gore:

— Bojazni, slomih noćas gitaru. Imam pismo od kuće. Stari prijeti...

— Jesi li ti imao nekad žensku kosu oko vrata? Iha, Beg veli da je imao, a ti valjda nisi? Haha, gdje si se ti rodio? — cerekala se Mitka prema Pubiju.

— Kud si otišao? Nisi ni dočekao da se probudim Ti nisi ni doručkovao? — tiho reče Nada Nebojši.

— Ah, pusti k vragu sve. Tako nešto... — promršti on i nije htio da je pogleda.

Raspućin je pjevao ne obazirući se što je na hodniku fakulteta. Pričali su, zdravili se i zavoj stubišta se za čas napunio njihovim žamorom. Oni su jutros legli, a jutros su i ustali.

- 0 -

Ovako su se jednog svibanjskog popodneva sastali na stubištu fakulteta, a drugi dan uveče je Triva zauztao grudobolnog, suhonjavog gorštaka:

— Stani, molim te. Nema nas mnogo, daj priloži nešto i ti. Moramo Bojaznom vijenac... Čuo si valjda već...

— Nemam, brate. Žalim.

— Zar za mrtvog druga nemaš?

— Nemam ni za sebe živog, — nakašlja se gorštak, ali Triva već nije čuo riječi, brzim šepesanjem je odmičao hodnikom studentskog doma.

Prolazio je svuda kao otjelovljeno ogorčenje, i za kratko vrijeme su skoro svi na fakultetu znali, da se Nebojša ustrijelio. Triva se možda jedini sjetio, da se treba postarati i za vijenac, ili se on jedini primio te dužnosti da od drugova sakupi prilog.

— Zar Bojaznog ne znaš —, govorio je kad su ga večeras mnogi pitali, tko je zapravo taj kolega koji se ubio.

Što mnogi nisu znali imenom Nebojšu, to nije bilo čudo, jer se oni nisu baš miješali sa ostalima. Ili su poznanstva bila noćna, prolazna i u vidu bezimenih kolega. A na predavanjima su bili rijetki gosti.

— Znaš onaj crni visoki, što je uvijek išao sa onom Nadom, ona kao iz polusvijeta...

— Ne pamtiš, što si pitao za njega, kad su se pobili u onoj kafanici... Nekad je bio lijepo odjeven, sad već sasvim oronuo.

— Ne sjećaš se, baš drugi put smo ga sreli zajedno, kad se tukao u »Crvenoj lampi« sa nekim podoficirima...

— Kako da ne znate to društvo! To ti je prava banda studentskociganska...

— Mitku ne znaš? Slično ponašanje ni uličarke...

— Znaš da si za onu treću rekao, da se uvijek sjetiš podgrejanog leša, kad joj vrat vidiš... S njima je bivao dan i noć...

Najviše studenata ih je poznavalo na isječke iz njihova života i ovako su govorili o njima to veče, kada se fakultetom raznio glas o samoubojstvu Nebojšinu.

Triva je zaustavljao poznate drugove i drugarice da skupi za vijenac. On nije bio grbav, nego mu je lijeva lopatica odskočila nekud u stranu, a desna strana mu je bila oduzeta. Ruka zgrčena u laktu visjela je, noga napola bila ukrućena i sav je bio nekud nakrivljen. Kad je koračao, činilo se, da mu je ona zdrava noga kraća, jer se na ukrućenoj neprimjetno odbacivao, naglim grčem krivio cijelo tijelo i kao padao na zdravu nogu. Kroz naočale mu je gledalo lijevo oko i odavalo razum, a desno, veliko kao ovčije, upijalo se hladno i nepomično. Pri hodu mu se neprimjetno zgrčena i u grču stisnuta desna ruka klatila, kako ju je pokret hoda zanosio.

Te se večeri nijedan od njih iz užeg kruga oko Nebojše nije viđao samo se Triva klatio po studentskom domu i skupljao za vijenac pokojniku. On je bio taj, koji je na bezbrojna zapitkivanja ispričao, kako je to bilo taj dan popodne oko pet sati.

Beg je bio sam u svom stanu, kad mu je došao Bojazni. Izvalili su se i pušili. Kad su se sjetili, da im je nestalo duhana, Beg je našao nešto sitnine i skoknuo do dućana. Tu se sreo sa Raspućinom, koji se baš njemu uputio.

— A Nada ga traži, lopova probisvjetskog, — oporo se nasmije Raspućin kad je od Bega čuo da je Nebojša kod njega. — Sva mu se dala, a on sad krajči od nje. Reći ću mu, da i kod nas ima na kraju krajeva nekog reda.

— Ostavi se popovskih poslova, — sa dosadom ga presiječe Beg, dok su se vraćali. — Pa i tebi i meni je dala sve, pa nikom ništa. Šta se brineš za tuđe stvari?

— Bojim se da će se ona opet useliti u moj stan — grubo zahihota Raspućin.

U razgovoru su došli do Begova stana i Raspućin sa vrata zapjeva iskrivljenim glasom:

— Oči tvoje varave...

Sa rukama u džepovima od čakšira, po starom običaju, gurne vrata i htjede nešto glasno da izusti. Razjapio je usta, ali mjesto širokog, raskalašnog glasa, iz usta mu se izvi mukli krik.

— Što uradi, Nebojša brate? — Beg se zdvojno uhvati za glavu i prvo ustukne kao da će bježati.

Časak kasnije kao da ga čudna unutrašnja snaga udari usred leđa. Porinut tim udarom zalet se natrag u nekoj tupoj želji da vrati izgubljeno i probivši maglu suza njemu u jauku postade jasno što mu je pred očima. Skljokao se na koljena pred samrtnikom, ali pokret u kojem se rušio da zagrljajem padne po nemoćnom tijelu zadrža neko mutno čuvstvo što je ličilo na obranu od krivnje pomiješane sa stravom. I tako nagnut kao da visi na žicama, napola prelomljeni živi cvijet ispunjavao je prostor skamenjenom grozom nad slomljenim napola već mrtvim cvijetom. Da, samom njemu u četiri zida kasnije se ta slika uvijek javljala baš u tom značenju. Nebojšino lice je izgubilo svaki trag one okorjele tuposti koja je godinama gospodarila njegovim nekad izrazitim mladalačkim crtama. U glasu samrtnika bilo je plačljive nježnosti, nemoći djeteta koje se zavlači u materino krilo tražeći zaštitu.

— Nisam htio... Ivo brate... nisam htio...

Marko, momak sazdan od čvrstih kostiju i žila, uvijek pun bubuljica po licu i vratu, za koje je prkosnim ponosom govorio da su vanjski simboli neugasivih erupcija krvi, najviše zbog masne kose uvijek raskuštrane u nered vjetrokaza i duboko usađenih vatrenih očiju, nosilac nadimka Raspućin, nestao je ostavivši za sobom samo na časak divlji topot.

— Ivo brate... što me niste...

Riječi su se prekinule u presahloj snazi, ali se u orošenim očima nesretnika sve više razgarao vapaj za pomoć kad se vrata prolomiše pred Raspućinom koji je gotovo nosio liječnika držeći ga za mišku. A kad je liječnik čuo da su se zaustavila kola i podigao oči izbjegavajući da ih pogleda Raspućin je opet nestao u divljem trku kao iskra utonula u oluji.

Nebojša je izdahnuo na putu za bolnicu. Na ukop su doputovale dvije sestre sa muževima. Roditelji nisu mogli poduzeti daleki put. Tako su rekle Nebojšine sestre, a njihovi muževi su preko toga prelazili mrkom šutnjom. Po njima je odisala navika da čuvaju ugled, što je od prvog trenutka između njih i pokojnikova

društva unijelo sasvim određenu odbojnost. Bio je kraj svibnja, vrijeme posljednjih priprema za ispite. Na sprovodu je bilo malo studenata, nešto više žena iz susjedstva pokojnikove stanodavke, koje je privukla nesreća stranog mladića i prilika da se pribere što više opažanja za prepričavanje. Uхватivši na mahove odlomke njihova šapata pred bolničkom mrtvačnicom Trivi se sklopča grč straha u grlu, ali se odmah i umiri i uvrijedi kad se uvjери da se pokojnikova porodica stisnula sasvim uza zid, do uzglavlja u lijesu, kao da se brani blizine svih prisutnih. I u tom strahovanju i umirivanju sebe njemu jasno zazvučаше riječi koje je i dan prije nesreće uhvatio kada je cijelo njegovo društvo prolazilo hodnikom ispred učionica.

Najteže mu bješe što su to bili mladići i djevojke sa kojima je drugovao na početku studija i što mu se činilo da su i te riječi izbacili negdje iznad njegove glave, kao da ga izdvajaju iz njegova sadašnjeg društva, a njega bi sram da se izdvaja jer je u tome osjetio gorki okus izdaje. Oni su okupljeni u udubljenju prozora podvlačili nešto u knjizi, očito raspravljali o nekoj dilematičnoj temi i kao da iz listova knjige izbacuju porugu riječi su im bile potkivane jetkošću.

— No, jesmo li gospoda studenti ili štreberska govna?

— Ovi »žive«! To su »rođaci«!...

— Kopiranti nekog luđačkog Heidelberga u krivim zrcalima...

— Ej, momci, ako ovakve bagre još ima u ovom najvećem selu Evrope, kojem je tko zna kakva politička mućka poklonila ovaj komadićak sveučilišta...

— Evo, mi glave, ako ovi ne bi ubili za bocu šljivke i legli i sa rođenom sestrom...

I najednom kao da mu se u duši rasplamsa neobično jasno i još više neugodno otkrovenje. Kao da je sve iskrivljeno poput njegova tijela. Parafrazirano je i ime pokojnika, od Nebojše načinili su Bojznoga. I odmah mu se opet sve zamuti. A nije li to ono stvarno, istinito, što nije iskrivljeno?! Nije li neka strašna bojazan?!... Zar nije bojazan njegove ugledne obitelji što posmrtnе ostatke ne nose u rodno kamenje primorskog krša, nego ga ostavljaju blatu i prašini ove panonske pličine, odnose na vječni počinak ne ispod rodna sljemena nego iz odurne, jedine mrtvačnice ovog grada po veličini, sela po duži i životu, iz predvorja prosekture, odakle na vječni

počinak odlaze beskućnici i puki siromasi. I na lijesu sa svega dva vijenca sestara i zetova, bez vijenca roditelja, u kojoj praznini je lako bilo otkriti poruku odricanja od svog jedinca... Skromni buketi stanodavke i njenih susjeda pokrenu suzu u njegovu srcu: one su ipak pružile ljudsku ruku, te jadne spletkuše željne izvanrednih događaja. I »bagra« ta... Dvoje po dvoje njegovi su, pustivši ispred sebe vijenac jedinog studentskog društva i onaj na koji je Triva sabirao, kao začahureni u bol stida poniknuta oka nosili bogate oproštaje u živom cvijeću, pozorno pazeći jedino na to da stalno budu na razmaku od obiteljske pratnje iza mrtvačkih kola.

Svećenčke pratnje nije bilo. Kada su lijes položili pred rakom vlasnik pogrebnog poduzeća i grobari najednom se pogledaše u nedoumici. Sestre i zetovi pokojnika sabili su se u nepokretnu skupinu oborenih očiju, U toj odsutnosti glasa i pokreta Raspućin kao da je nikao iza Trivinih leđa. Lagano, ali oštro ga je taknuo laktom u rebra i goropadnim pogledom mu dao znak. Kao da je samo čekao da mu teret uprte na pleća, Triva klecavo istupi do lijesa. Osjećao je kako mu jezik deblja, a šupljina usta postaje tijesna za njega. Nešto nalik na zdrobljene riječi prokrklja kroz mučno istezanje vrata, oduzeta strana tijela zaigra u naizmjeničnom traženju i izbjegavanju prave riječi, tanjeći i povišavajući glas koji je iz dubine prazne bačve skokom se prekrajao u uškopljeničko cvilenje, gubeći se kao končić u sve težem nestrpljenju pokojnikove rodbine. Prepolovljeni jecaji praskali su grmljavinom, već zakotrljanu riječ pregrizali su zubi pod potiskom groznice i jedino što je na mahove jasno i određeno prodiralo u Trivinu svijest bilo je tužno osjećanje da je sam i da se sukobljava sa vlastitim riječima. Tko je te riječi proturao kroz njegovo stisnuto grlo, riječi od kojih bi trebalo pobjeći... mi se bojimo, dragi Nebojša, kad se sukobimo s jednim rješenjem... odlazak tvoj, ne bijeg... mi, koji smo s tobom... za navijeke si zatvorio knjigu života, tešku... pune su te crne stranice pitanja... nas se tiču odgovori, nas vežu, gorki, teški, nas stežu... neću da plačem nad tobom, neću... zašto mi ostajemo... stao si na raskrižje i posljednjim pokretom ruke pokazao krajeve dva puta...

I konačno je postao svjestan da ga je zarobila neodoljiva strava. U ušima mu je zagrgoljao vlastiti jed-

nolični glas pun nemoći i pred očima mu iskrasne stara vodenica u selu. Jecaj se odbi od nepca, silinom obrušavanja lavine zabi se čak u dno želuca, iskrivljeno tijelo se zakoprca kao da će se raspasti, zatopta kao da se odupire nevidljivoj sili i sa mržnjom mahne grobarima da rade svoj posao.

Zagnjuren u dugu kosu plakao je na nečijem ramenu. I tek onda se prisjeti da ga je Raspućin odvuкао od rake, kad mu je ovaj polako otisnuo glavu i počeo brisati suze i sline odsječno šapnuvši:

— Vrijeme je da nestanemo...

Po goropadnim pogledima i othukavanjima nasluti da je dosađivao, zbunjivao, izazivao bijes i optuživao, ali mu nisu predbacivali kad su žurno polazili s groblja. Nisu pošli stazama, vukli su se između grobnica jedan za drugim kao da prte snijeg cijelac. Nitko nije rekao, a svi su znali da ne žele ići pravcem kojim se razilazila pogrebna pratnja. Pušili su brzim i dubokim povlačenjem dimova kao da ih je to jedino zaokupilo.

— Da li je netko vidio Nadu? — iznenadi ih pitanjem Pubi kad su već zašli u drugu prijeku uličicu.

Vidjelo se da ga ovo pitanje odavno kopka i svi su osjećali šta hoće s tim. Mitka je prosvjedovala:

— Zar ti nije dosta za danas? Kako bi to izgledalo da ona ide... Te njegove sestre u crnini... Otrovnice kriju u očima... neka ide sve k vragu...

— Nestala je... — umirujući se uplete Đurđinka. — Ostavila je gazdarioi sve Nebojšino... Ova starija u crnini je bila tamo i preuzela sve... putuju još ječeras.

— Gdje se skriva?! — zagrmi jarosno Triva, a njegovu desno oko se ustremi u prazninu postavši još krupnije nego obično.

— Ti si već pod većim naponom nego što tvoje žice mogu izdržati — Raspućin ga uhvati ispod ruke kao da ga time želi zadržati.

— Ne urliči, — okomila se na njega i Mitka.

— Dobro, djeco, zar to nije previše tužno?!... — neočekivano se zaplakao. — Nitko ništa ne zna. Riječi, slova da nam je ostavio... Ovaj prokleti pogreb je tako drven, ukočen, zamrznut i iznad svega optužujući... Nada barem mora da znade nešto... ona... — njegov glas naglo naraste u srdžbi, a mrtvo oko se stravično izbulji.

Mrzovolja se preli po svima i počese izmicati šutke, ali se Đurđinka ispriječi ispred njega i oporo mu saspe u lice:

— Trivo, neka ti je zaboravljeno što si nam na groblju dotucao živce, ali upamti već jednom da si dosadan kao stjenica. Kušuj sa tvojim moralnim prodikama.

Išli su po ustaljenom običaju razbijeni kao čergaška skupina. Zastajkivali su, obazirali se, istrčavali, dovikivali. Nitko ne bi pomislio da su bili na ukopu. Bučno kao i uvijek provlačilo se društvo ulicama, samo je dvoje nedostajalo: Nebojša i Nada. Dvoje sa dva lijepa imena. A što je život uz ta imena dao od ljepote?

Ni oni nisu htjeli više pomišljati na to da se vraćaju sa ukopa, ali Brko — našavši se na čelu skupine — zastade kao da je čekao taj trenutak, okrene se hitro na petama kao da ih želi na časak zadržati i sve imati na oku.

— Shvaćate li, momci, da oni nas okrivljuju?

Svi su znali da on misli na Nebojšinu porodicu. Đurđinka, kao uhvaćena u mislima, i nehotice nadoveže:

— Bez oprostaja su se i povukli. Bježe od nas. I saučešće su primili kao da se groze od naše ruke.

— Možda imaju pravo — Triva zamuca i zamlatara nekako čudno zdravom rukom kao da svaku riječ lupa o zemlju.

Nasta neugodan tajac pun stiskanja čeljusti i sijevanja očiju. Djevojke, kao po dogovoru, sažalno uzeše Trivu ispod ruke i povedoše ga ne izustivši ni riječ. Za vrijeme te male stanke Raspućin je sjeo na prag ulaznih vrata kuće pred kojom su se našli i sa rukama u džepovima od čakšira napadno preturao po mjestu svoje muškosti fućkajući kroz zube poznatu melodiju iz javne kuće. Kao da je sam i kao da mu je to jedina briga mrkosnim pokretima glave je zabacivao sa čela neurednu, masnu kosurinu. Kad su prošli ispred njega ustao je lijeno, glasno i napadno hineći stenjanje karakteristično samo za muke na zahodu i pljuckajući kroz zube promrsio:

— Djeco postajete dosadni. Da, da! Radije mi priznajte, da li ste čuli da je upravitelj otjerao onu jednu kuharicu Mandicu. Uhvatio je neke da je vode noću u dom i sad je jadnica izgubila namještenje i...

— ... i, i, i, ... valjda misliš da će i tvoja »ljubav« doći na red kod nje, — zahihota se Đurđinka.

Mitka doda:

— Stara upravnička životinja je postala moralna čim jadna Mandica nije zalazila samo u njegovu postelju.

— Zato je zlurad i Raspućin — zaključio pakosno Đurđinka.

On je napravio grimasu, dugim prstima počeo da kopa po vlasima, zatim dohvatio krupnu bubuljicu na licu, istisnuo je i lupivši gnojni vršak o zemlju otegnuto se obratio djevojci:

— Đurđinče, htjedoh da ti opsujem nešto, ali... — pokaza prstom na zemlju i zatim gadljivo razgazi onaj gnojni vršak iz bubuljice.

— Pravi si skot! — djevojka je to rekla s dubokom iskrenošću. On se nasmijao, zabacio kosurinu i iskrivljeno zapjevao:

— Perpetum mobile, žene su kobile...

Tako su se dovukli u središte grada i u taj svibanjski suton sjeli pred Zlatni bor, jedinu užičku radnju u gradu. Žagor i hihot, koji su najviše izazvale masne dosjetke na račun šetača, najednom je prekinuo Pubijev užareni šapat:

— Eno ih!

On je to upravo kliknuo prigušenim glasom punim neobičnog nemira i ustreptalosti, te cijelo društvo taj čas i nehotice zanijemi i pogleda kuda im je Pupi pokazivao.

Nebojšine sestre i zetovi išli su prema kolodvoru. Na kolicima nosača, koji ih je pratio, prepoznali su Nebojšine prtljažne stvari. Društvo ih je pratilo pogledom dok se nisu izgubili među šetačima. Još jedno vrijeme riječ se nije probijala, dok Đurđinka nije razbila tišinu usiljeno se smijući:

— Odoše i ovi. Bilo pa nije. I točka. Točka!

Triva naskap salije rakiju. I onda sijevnu očima prema njoj, tražeći i gušeći riječi gnjeva. Ona na svoj način protumači njegovo odlučno ispijanje rakije i kao da želi ostalima ukazati na primjer, potapša Trivu po ramenu:

— Bravo, bravo, samo tako. To je ono pravo što nam sada treba.

Za cijelo vrijeme Triva je ugledao Žutog jedino kad je na spuštenu lijes bacio šaku zemlje u teškom grču lica zadržavajući suze. I sad, na putu od groblja njegovu riječ nije čuo, lik mu nije ugledao. A za stolom je sjedio kao lik od kamena u kojem jedino živi dim cigarete i

piće. I pogled na njega Trivi se učinio kao tajanstveno uporište smirenosti.

- o -

Bilo je negdje oko devet sati, kad su došli blizu ulice, u kojoj je stanovala Nada sa Nebojšom. Kroz mrak je mirisala sitna, mlaka svibanjska kiša.

— Gle žabe! — kliknula je nekoliko puta Mitka kad je skoro nagazila na ljigavu životinjicu, koju je izvarala blaga kišica.

Raspućin je pjevušio i htio da skoči na žabu, ali ga je Đurđinka odgurnula i nogom odbacila žabu u mrak, da je ne bi našao. Pubi i Brko su išli ispod ruke, i kao da im je beskrajno dosadno šutke su se vukli i pušili. Beg je lijevom nogom stalno stajao ispod kuća na suh dio pločnika i na veliko zadovoljstvo Mitke psovao:

— Sto mu bogova, ova kiša me silom bije odozdola. Rupa mi je na cipeli kao usta u Đurđinkine!

Triva je klipsao pozadi. Nije se obazirao na njih, samo kad su negdje zastali, zastao je i on: ako su pošli, i on se vukao za njima. Brko ga je nekoliko puta zovnuo, a on je nešto kratko, nerazumljivo progundao i stalno zaostajao. Lice mu je bilo smrknuto, a kad mu je još dim duhana nagrizaio oči, crte su mu se trzale u izraz pakosnog bijesa. On je znao, da mu je lice sad još više ružno nego inače, jer je odražavalo misli i osjećanja. Činilo mu se da bi mnogi od njega sad pobjegao sa odvratnošću i grozom, samo kad bi jasno mogao vidjeti šta se u njemu dešava. Pri toj pomisli zubi su mu se stegli i u grlu mu je zagrgotao mukli, prigušeni smijeh. On je u tome osjećao uživanje neobično i za njega. A drugi čas se pobojavao, da netko možda neće vidjeti plač sto se krije u njemu, kad se njegova duša zaniжела tamo gdje je on u svojim maštanjima najviše volio zalaziti. Bojava se pogleda i htio je pobjeći da se isplače negdje u samoći.

Oni su išli pred njim puni živosti, raskalašni u svom lažnom raspoloženju, koje je uvijek netko od njih kao po dužnosti draškao i podizao. Triva se na mahove tako razbijesnio da se jedva uzdržavao da ne skoči na nekog od njih i da ih davi kao čudovišta iz snova. Osjećao je da mu na mahove u krvi vrije nešto divlje, krvoločno. Bio je pun nekog za njega često već poznatog osjećanja ekstazne odmazde. Još kad mu je Pubi dojurio

sa riječima »Bojazni se ubi!«, njega je obuzelo nekakvo bunilo. On se otimao od toga dok je išao sabirati za vijenac i sređivati druge stvari oko sahrane, ali noću kad bi ostajao sam, nije mogao dugo da sklopi oči, i kad ga je umor obrvao on je sanjao da su mu oči pune krvi zgrušane, crne i sirove. Spavao je i budan se kretao bunilu. Odluke, osjećanja, misli, sve je to padalo na njegovo tjeme kao mutna bujica. Nije mogao da nađe sebe i kad je ovih dana nešto uradio trzao se kao da to nije htio da uradi. On je od nečeg neodređenog podsvijesno strahovao.

Tako su oni išli, a Triva za njima i kad su bili blizu Nadinog stana, iza ugla nikne iz mraka Pero, momak iz Primorja.

— Ho, bando, kamo vi, kamo?! — poviče veselo.

Na njihov način su burno pozdravili malog Peru, koji je uvijek bio pun života. Nešto nalik na panj je bilo u njegovu malom rastu i neobično zdepastom i čvorovitom liku. Njega je svaki najviše sretao raspoloženog, veselog. Sada je na ramenu nosio slomljenu lopatu.

— Kako si, momče? — obradovan se okrene Trivi, kad je i on pristigao. — Gle, što našoh! Kapital! — zavitla lopatom više glave. — A ne reče mi, kako si.

— Psećji, — mrzovoljno progovori Triva i pogleda za lopatom.

— Eh, da si ti još prošao kao ja, šta bi onda rekao! — zagrohota se Pero i poče da kune smiješno: — Eh, baš joj čestitam! Baš je djevojka od oka! nikad više ženski stvor ni da vidim. Baš je dobro što vas našoh, da vam odmah pričam pustolovine jednog Pere. Idete? Idem s vama.

Uz sitno pljuckanje kojim je najviše trošio vrijeme, često prekidajući svoje pričanje sitnim smijanjem, ispričao je kako je jednoj mladoj ženi odnio putni prtljag čak iza bolnice. On je bockao lakom šalom kao da o drugom priča.

— Stojim ja na prozoru, kad smo došli sa groblja, i šta mogu: pljuckam. Ona spustila stvari da se odmori, pa baš ispod mog prozora. Vidim ja, tu je neka namjera. Viknem. Ona primi. Sletim ja, sve stepenice meljem pod nogama. Obradovao se Pera što će se upoznati sa tako lijepom mladom djevojkom, pa još od prve. Laskam joj i lažem, a znate već kuda mislim i tako mi stigli i do kuće. Da vam dalje i ne pričam. Obična Perina priča. I

tu na prozoru čovjek, a ona meni: »Dozvolite da vam predstavim svoga muža«.

On se zagrohota, smijehom ponese cijelo društvo i od poklika i udaraca po ramenu i leđima, jedva je nastavljao:

— E baš joj čestitam! Recite da nisam budala, pa da vas tužim za klevetu. Ima ti do onog božjeg sela iza bolnice puta, koliko ti bog hoće. Teški neki kuferi, ruke mi pokidaše. Kuda vi idete? Do Nade? Gle, mogao sam joj navratiti. Idem, idem i ja s vama.

Još dugo je kleo šaljivim glasom pljuckajući pri svakom koraku. Đurđinka se prevrtala od smijeha, a Mitka zaviče:

— Nosač, nosač broj... Koji ti je upisni broj, Pero?

— Još i pokisoh, gospe ti... To se samo meni desi i ja sam jedini čovjek koji to još i ispriča! — izdiže lopatu kao da i time želi pojačati smijeh.

— Da si ovo ispričao tri večeri prije, Nebojša bi bio danas živ, — javi se Raspućin sa njegovom duhovitošću.

Njegove riječi su za časak unijele pomutnju, ali drugi čas je živ žamor opet đipio. Triva je nijemo klipsao iza njih. On ih je ovog časa ogorčeno mrzio. U mašti je vidio jedan svježi grob. Pred očima mu se maglilo blijedo lice mrtvaca, nikla je rana na grudima i cijeli mučni sprovod je još jedanput proživljavao. Vidio je jednog očajnika koji bi plakao, kleo i lupao bjesomučno, a govori nešto sumanuto iznad otvorene rake. Obuze ga luda želja da mlatne taj glupi lik baš preko usta, da tako zakrči riječi koje same naviru.

U mašti je vidio pod zemljom ukočeni lik Nebojše, njegovo voštano lice koje je u smrti poprimilo izraz duboke patničke smirenosti, a nad grobom je vidio živog Bojznog kako sa rukama u džepu podrugljivo gleda na sve njih. To je unijelo u Trivu nešto strahotno bolno. Nije mogao da shvati da je još prije tri dana razgovarao sa zapuštenim, dosadnim mladim čovjekom koga je volio i mrzio naizmjenično, a danas ne zna šta osjeća prema njemu i šta misli o njegovu životu i smrti. U tom kovitlacu misli, osjećanja i predstava u mašti on se gušio u dubokoj mržnji prema ovim nasmijanim likovima. Išao je za njihovim smijehom ne razabirući jasno riječi, i pomišljao je sve češće da pobjegne i da se isplače, da rida do iznemoglosti, a u isto vrijeme premro od straha pri pomisli da ostane bez njih.

Mrzio je ove, što se sad znaju smijati, dok on pred očima vidi mrtvaca koga je volio i mrzio ne dajući sebi nikad računa zašto. Pitao se, šta je našao među njima, a nije ni pokušao da čuje svoj odgovor. I već se zapitao zašto je zapravo došao među njih? Šta je njegov cilj među ovom grupom mladih ljudi, sa kojima se skitara skoro već dvije godine? Bio je uvijek povučen, bez prijatelja, bez žena, bez pića. Radio je i teglio svoj teški život. Sad se pitao i osjetio iznenada grižnju savjesti, što mu se rad izmicao sve više otkako je zapao među ove. Pitao se i najedared osjetio da ovog časa neće ustuknuti pred odgovorom. On je u hrabrim časovima ponekad odgovarao na teška pitanja svoje nutrine, ali je obično bježao i zaglušivao odgovore, a sad mu se učini da neće pobjeći.

Sav uzbuđen slušao je kako sam sebi govori. Došao je među njih, jer se pogađao sa svojim očajem. Od male maloće njega je pritislo teško saznanje da je bogalj. Bio je dijete, ali nije imao djetinjstvo. Bio je mladić, ali nije ispio mladost. Njemu je sve to oteto i on je nejasno, ali uvijek bio zaokupljen time, da je teško prikraćen i opljačkan. Jasno mu je bilo da se protiv toga ne može boriti, da je nepovratno potkresan. Na svakom koraku je nosio to teško osjećanje, kao da mu mora ne silazi sa grudi. A u njemu se sve više očitovala snažna muškost. Nezajaživa želja za ženom je sve više bujala u krvi i sretao se sa njom sve više u bunovnim samotnim noćima, kada je sav zbunjen osjetio, da mu se volja nad radom lomi.

U njega je bila silna želja i da preraste, nadjača samog sebe, da pruži nešto jače i veće nego što je samom njemu dovoljno, i osjećao je da u njemu ima snage da to ostvari. Teško, ali uporno se nosio sa svojim bolećivim napadima očaja, upravo smišljeno tjerao ispred očiju svoju spoljašnju sliku i često vjerovao da će savladati sebe i naći izlaza.

Jednoga večera, vraćajući se od prijatelja gdje je popio koju čašicu, kao da ga je neki zov povukao u gostionu Crna mačka. Tu se našao prviput među ovima. Nije se već prisjećao kako je sjeo među njih, ali se uvijek jasno sjećao tog jutra kada se razbudio među njima baš u Nebojšinu stanu. Nešto zajedničko, rasmusničko, razulareno i podrugljivo prema svemu drhtalo je u uzduhu. Neobično oštro je osjetio, da ga tu nitko ne gleda onim nečim naročitim pritajenim u pogledu, što je kod njega

uvijek izazivalo duboku potištenost i osjećaj podređenosti. Njemu je to jutro granulo u glavi, da je te noći među njima bio potpun čovjek, da je proživio jednu istinsku noć svoje mladosti, doživio svojstven, ali do dna pravi dah ljudskosti.

— Postao sam zarobljenik, koji se rado predao neprijatelju — pun tihe sreće je ponavljao sebi tog dana.

Prošlo je dosta noći, dok se nije počeo pitati i zašto se među njima osjećao kao potpun čovjek, zašto nitko na njemu nije gledao ono, što je njemu samom uvijek lebdjelo pred očima. Prije nije imao hrabrosti da pokuša živjeti životom muškaraca, bojao se da će sresti pritajeni ili otvoreni pogled koji će ga dotući, a među njima je u prvim danima doživio oslobođenje i u tom pogledu. I on je duboko srknuo u to oslobođenje i omamljivao se dan iza dana, noć iza noći njihovom blizinom. Oslobođenje u zarobljavanju! Smijao se. Sam.

Prošlo je vrijeme sve do današnjih dana, i sad je otvoreno nametao sebi pitanje zašto se među njima osjećao tako, da li je našao ono čemu je težio. Večeras je sav drhtao od jarosti i u naletu mržnje je uporno odlučio, da će sam sebi odgovoriti i na to. On se u nutринi ironično smijao sebi kad je čuo u ušima neizgovorene riječi da je on taj odgovor već imao, samo je bježao ispred njega, zaglušivao ga. Večeras je, dok su se oni smijali i galamili, odbrojio sebi na glavu, da je u njima sreo sebi slične u drugom vidu. Njihova unutrašnjost je bila ista kao njegova spoljašnjost, i zato je on u njihovim očima osjetio sebe kao potpuna čovjeka.

— Gadovi, tu sam ja zalutao, među vas sam zabluđio, — prosiktao je za sebe kad je došao do ovih misli.

Osjetio je neobično snažnu grižnju savjesti, što se dao srozati i skrenuti sa onog drugog puta za koji je osjetio u sebi silnu snagu. Učini mu se da jasno vidi pred očima svoje zablude, slabost kojom se zavlači u uski krug svoje nutrine, koju je sam sve više natmurivao i zamagljivao. Mrzio je sve ove pred sobom, mrzio sebe što se pustio među njih, da se tu začahuri i dozvoli da ga ponesu sa sobom kao prljava matica. Žučno je bujalo u njemu negodovanje, ali se na mahove trzao i duboko optuživao što već dosada nije stao otvoreno pred sebe, jer je morao priznati da je baš među njima otkrio svoje predašnje zablude. On je ranije zatvarao sve u sebe, a sada zatvorivši se među njih, ipak je saznao tešku zabludu da se je pustio najtežom stranputicom, kad se

zatvarao u sebe i nije sebi dozvoljavao da obračuna sa onim što neumitno traži svoj obračun i da krene tamo kamo treba da pođe.

Triva ih je mrzio, ali je u sebi iznenada osjetio i neobičnu radost. Obujmila ga radost čovjeka koji se hrabro stresao i otresao od kaljuže. U njemu je navrla snaga kao u čovjeka, koji se poslije zrelog rasuđivanja iznenadnom, silnom voljom otresao od teškog poroka. Njegova radost je bila najviše u osjećanju, da ipak nije bio među njima uzalud, da svoju snagu nije stratio u mulj. On je osjećao da mora udariti čvrstim korakom, ako se opet ne splete i ne malakše. Taj osjećaj je ogorčenu mržnju iznenada pretvorio u nešto prisno i toplo prema njima. Taj čas mu se digoše vjeđe, raskolačenim očima je polako išao sa lika na lik kao da ih opipava i onim mrtvim okom, i jasno je čuo kako Pubi govori ostalima:

— Vidite ovaj jarak? Evo ovdje smo ja i Nebojša prenoćili jednu noć kad smo slavili našu propast na ispitima. Dovde smo doteturali, ali do vrata već nije bilo snage.

Riječi su još lebdjele u uzduhu, kad se odastrag prolomio grohot, pun snage. Iznenadena su se obazreli. To se Triva smijao. Zar se Pubi doista ne sjeća da je i on bio s njima?!

— Vidi ga, konačno se i on izvukao iz kiseliša. Tako, Trivo, neka se zna da smo živi! — nasmijsa se i Mitka i obujmi ga oko ramena.

Bili su pred Nadinim stanom. Iz pobočne ulice su u taj čas dva napita čovjeka izvlačila neka kolica natovarena starudijama. Govorili su glasnije, psovali i smijali se naizmjenice, što se na jedva raskvašenoj zemlji kližu. Kad su izbili pod svjetiljku, Beg ih je prvi prepoznao i počeo da se smije iz svega glasa.

— Ehej, kuda ste vi zapeli? — vikne prema njima. — Zar ne vidite da se ulica ljulja?!

Jedan od njih diže glavu, opsova veselo, gurne laktom druga i poslije grohota riknu:

— Zar najveća vucibatina grada posti? Hoho, jeste li trijezni, gospodine Ivo? Sigurno ste plakali?

— Malo. A vi? Kuda nagoste?! — smijao se Beg i počeo da objašnjava nešto šapatom Raspućinu.

— Idemo krasti! — vikne bijesno napiti čovjek iza kolica. — Rješavamo besposlicu. Traže se ljudi, koji znaju da rade noću sa sjekirama!

Opsovao je glasno kao da gomili svjetine govori, ali ga onaj drugi prekine:

— Šta si stao, pa se ispovijedaš, nego upri.

— Još ćeš me i ti goniti da teglim i samo teglim?!

Osipajući bujicu psovki on se naže nad kolica i ogorčeno reče:

— Ukopčaj najjeftiniji stroj, sirotinjske ruke... motor na krušni plin.

— Je li kod kuće Nada? — zapita ih Beg.

— Nada? Ah, gospođica! — onaj iza kolica stane opet i posprdno se nasmije. — Mislim da se nije vratila. Nema je, nema. Još jutros je otišla. Ona sad luta, a gospodin se, vi najbolje znate, iselio u groblje i ni otkazao nije. Boga mu, vjerujte gospodine Ivo, ja žalim tog čovjeka. Zato sam se malo i napio. Da kažem gospođici da ste bili? Nema je još, eto tama je u prozorima.

— Ne znate ni kad će doći.

— Pa vi to bolje znate. Po starom: ujutro. Da, tako je to, — uzdahne on još zbog nečega i obrati se opet svom drugu: — No, da povučemo još koji korak, pa da se završi ovaj konjski posao.

Na povike i psovku starija žena je otvorila kapiju i njih dvojica su uvukli kolica ne obraćajući više pažnje na Begovo društvo.

— Kuda ćemo sad? Čuli ste... Da ta nije otputovala?! — obrati se Beg ostalima.

— Nije ona kukavica, — umiješa se Mitka.

— Da je čekamo ili da je potražimo negdje? Valjda nećemo bez nje provesti ovo veče, — nastavi zamišljeno Beg.

— A gdje ćeš je tražiti?! Ona je sad slobodna, tko zna gdje se zavukla, — javi se promukli glas Raspućina.

— Dosta priče. Krećemo gdje smo zapravo i namjerili. Nema je, nema je, i točka, — odsječno diže glas Đurđinka vadeći cigarete iz Brkina džepa.

— Pa zato i pitam — Beg odvrati popustljivo. — Dakle u brlog, u Crnu mačku.

— A gdje bi na drugom mjestu proslavio zadušnice, nego u njoj kad nam je već prešla preko puta — začuo se opori smijeh Raspućina.

Pošli su razbijeni kako su i došli. Raspućin je postojano mumljao kao da na kontrabasu prati Perino pljuckanje. Ovaj je kao prinovu dodao lupkanje lopatom o pločnik kod svakog kućnog ulaza uz mačorasto podvikanje: hojla hop!

Triva se i sad našao na repu sav utonuo u neku tupost što se na mahove pretvarala u gađenje. U klecavu hodu zapeo je za neku kvrgu i dok se psovka rađala u njegovu svijest uroni Toma. Prisjetivši se da mu je na stanu bolesni polubrat u svijest mu se zareže grižnja savjesti, ali je odmah nadjača opaka mrzovolja.

— Koji vrag mi je i njega baš sada nabio na grbaču...

Otac njihov, veterinar u bogatu njemačkom selu srednje Bačke nije uspjevao sakriti mržnju koja se uvriježila u njegovu dušu kad je Toma, bogalj na obje ruke došao na svijet kroz carski rez, a majka mu otišla sa ovog svijeta. Nikad u riječi, pokretu ili pogledu iz oca nije izbio taj teški osjećaj, ali su ga Toma i Triva mogli svaki časak opipati u zraku.

Polubrata jedinca očeve druge žene, Toma je još u dječjim igrama izbjegavao. Ne, kad je uzrastao on je bio načisto da to nije bila mržnja, ali neka opaka snaga u krvi kao da mu je naređivala da uvijek bude na rastojanju od njega, a u blizini hladan. Plašio se da odredi pravi bitak tog odnošaja, kao i razlog njegova nastajanja. Činilo mu se da je to neka prirodnom nametnuta osveta zbog pažnje koju je otac gajio prema Trivi. A neizdržljiv stid ga je spopadao kad mu se u duši javljala potreba da nekako objasni bratu da je to mimo njegove volje, da nekako zamoli za opraštaj za nešto za čega nije kriv, a ipak nije ni nevin.

Nikad nije naslutio da otac na svoj način mrzi i Trivu. Ne, nije ni to prava istina. Nije mrzio Trivu, sudbinu je mrzio što mu je dala i drugog sina kojeg mora žaliti i sebe često kao iz zasjede zaskočiti u mislima da bi mu bilo lakše kad ga ne bi imao. A Triva baš kao i Toma — po tome su bili najrođeniji sinovi oca, ne svojih matera — samo je naslućivao da otac prikriveno pati. I sam se navikao na strpljivost, najviše prema bratu jedinom, ne smogavši nikad snage da mu se približi.

Toma je pobjegao od kuće nekoliko tjedana nakon mature. I taj bijeg je bio bez vanjskih znakova. Pristojnc se oprostio od svih najavivši da se zaposlio u gradu. I otac se nije usprotivio, nije čak ni roditeljskim savjetom ispratio svog prvijenca, ni Triva ga nije pokušao zadržavati, ali je ubrzo Trivi postalo jasno da mu se u duši rodila prva krupna praznina, a što je bilo još teže, pročitao je to isto i u očevim očima.

Sa jutarnjeg vlaka, kojim su došle Nebojšine sestre, sišao je i Toma sa zamašnim kuferom, oronuo od neke

podmukle groznice. Kao da čeka da li će biti pozvan stajao je postrance dok Triva nije pokojnikove rodake otpratio do fijakera.

— Znaš... nisam se oslobodio prgavosti... Nisam mogao gutati šefove gadosti, lupio sam pesnicom već više puta po stolu, a on samo jednom mene u zadnjicu — i evo me. Nećeš me izbaciti nekoliko dana, dok se nekamo okrenem?

Nešto zdravoga i vedroga je bilo u tom podsmjehu samom sebi. Trivi se učini kao da je to prvo rađanje topline. I u to tmurno jutro kao da se prokrala neka vedrina, od koje se odmah uplašio i zastidio. A sada ga je zapljusnula pakosna mrzovolja kad se sjetio da ga doma čeka brat, da mu je ne razmišljajući obećao da će sa sprovoda doći odmah na stan. Obuzet mučninom tražio je razlog zašto nije održao obećanje. Kopajući tragovima tog jutra i dana sjeti se prve neugodnosti. Nastojao je da prešuti nesreću, a brat kao da ga je ulovio iznenađeno mu je rekao:

— Ne oklijevaj, nađi im se na pomoći. I ne jedi sebi srce. Kad trudnu ženu udaraš po trbuhu što drugo možeš očekivati nego pobačaj?

Vidjevši zapanjenost Trive dobrodušno se nasmiješio:

— Dečko, slučajno sam ušao u njihov kupe i suze su rekle više nego riječi. Naravno, bilo je i riječi, kad je slučajno iskrsnulo da je obitelji moj brat poslao taj tužni brzojav...

Za časak mu je laknulo kad ga je snažni udar Perine lopate iščupao iz smušenih misli i sjećanja, pa poče pogledom kružiti po likovima ispred sebe. I sukobi se sa stravičnim pitanjem: zašto se u njemu javlja divljačka želja da skoči na njih, zgazi ih i kida dok im i trag krvi ne izbriše sa zemlje. Ogavan mu je bio Raspućin. Poput trnja zabadalo mu se pod kožu njegovo mumljanje, što ga je krstio pjevušenjem i govorio za njega da sličići šumoru rascvjetanih akacija pred krčmom i dućanom njegova oca u salaškom naselju najživopisnijeg dijela bogate ravnice na kojoj gospodari ovaj grad. Zluradi smiješak mu zarobi lice kad se sjeti tog salašarskog lihvara i podvodača usrećenog u ponosnom pričanju kako u gradu hrani sina na visokim školama, koje će mu otvoriti put možda i do same gradonačelničke stolice. Grad ovaj — pod Raspućinovom rukom, ovom! I Triva se zagrohota u toj sumanutoj tami. I Pubi se prvi oduševi time:

— Bravo, i Triva dolazi pameti!

Počeo je da kune grlenim gušenjem uškopljeničkih riječi koje ga je uvijek stezalo kad se osjećao teško uvrijeđenim. Tako je nastojao prekriti gađenje, jer se uplašio da se ono probija kroz mrak i cijedi iz pogleda kojim se stuštio na to besposličarsko, vječito sanjivo lice, za koje se nikad nije znalo da li je trijezno ili pod omamom pića. Pubi, sin bogata posjednika sa gornjeg dijela velikog kanala ravne Bačke, kao da je na ražnju okretao Trivu kad se pijan hvalisao da u njemu teče grofovska krv. Vječito u žutim čizmama dobra kroja, sa zaturenim šešikom ispod kojega je kosa padala prekrivajući ožiljak iz jedne tuče, sa vječno razdrljenom košuljom i kaputom, u krvi mu se kupao razmetljivošću ostataka seoske vlastele. Razmaženko taj na slamku je pio krv sinu seoskog veterinara.

I sad ga je baš uhvatila ispod ruke, kao da se uplela u njega, Đurđinka, jedinica upravitelja škole u obližnjem selu, koji je njoj za majku odabrao priglupu kćer seoskog mlinara, za koga se čvrsto znalo da je u temelje svog mlina pohranio cijenu krađenih konja. Kad god mu je pogled zalutao na njen visoko izbrijani vrat, grub i čvrst kao i njen krti smijeh, pred njegovim očima je zaplesala slika panja na kojem je sluškinja njegove majke otsijecala gole, kao oparene, crvene vratove purana. Kakav je to učiteljski roditelj koji je ovu uzgojio? — zapjenila mu se žuč i žgaravica proključavala na povraćanje, kidajući mu dno jezika.

Nastavio je sa meljanjem poluglasnih psovki što je izazvalo opće veselje. Ozbiljno se uzbudio kad je Pero na jednom pragu lopatom udario psa beskućnika. Dok je pas cvileći bježao Pero je umirao od smijeha podigavši lopatu kao neki pobjednički znak:

— Teška je moja tragedija što ne živim u doba starog Rima, bio bih krasan liktor.

— Bezdušniče, bio bi ti krvnik — prosikta Đurđinka i Trivu iznenadi mekotom glasa i tvrdoćom osude.

To ga zbuni i zamuti u mislima napasničku prazninu. Počeo je zvjerati oko sebe i ne znajući zapravo što traži, od jeda lupi cigaretu o tlo i goropadno je počeo gaziti. Kad je primjetio da opet klipisa za njima kroz kazališni prolaz ispod korintskih stubova, naruga se sebi: lopove, trčiš pored puta kojim su ti se misli uputile bratu i kradeš ih, navraćaš ih sa pravog pravca na ove tvoje pajdaše, podlački, momče, podlački!

Čelo skupine tada je već izbijalo na šetalište. Na ivičnjaku pločnika grupa živih krajputaša nanizala se leđima prema njima, a licem prema kolovozu na kojem je žamorio korzo. Bila je to grupa studenata u kojoj su bili svi do jednoga učenici domaće gimnazije. Zbog dokoličarskog muvanja po korzu, na kojem su se obično postrojili na ivičnjaku pločnika kao i sada, stekli su nadimak zakupnika majmunskog placa ili skraćeno majmunaša. Imali su tu sličnost sa Trivininim društvom da su se većinom skitarali po gradu, bez ikakva povoda i razloga, valjda po zakonu istih polova promatrali su se sa nekom pritajenom netrpeljivošću. I Brko, neka vrst otpadnika te grupe, valjda je radi toga — našavši se sada na čelu svoje skupine — poveo svoje da se probiju kroz njih u srce šetališta. Jamačno nije bilo dublje namjere za izazivanjem ili zadržavanjem, ali kad je Triva skrenuo pažnju na Brkin duboki »ohol!« tada se i on trgao iz neke odsutnosti duha i postao svjestan da je na prilazu majmunašima i njemu u ušima zazvonio dio razgovora koji je tamo tekao. Kad je podigao oči gužva je već bila na pomolu.

Leđima okrenut njima, a licem prema tekstilnoj trgovini oca na kojoj je žmirkala svijetleća firma, cerekao se bjeloputi momak, kojeg su zbog njegove tjelesine oni krstili imenom Saloglavac, poglavica plemena bijelih miševa. Okružen svojim društvom, kao trenutni idol, stojeći na ivičnjaku još više je nadvišavao krhkog momčića kuštrave, crne glave. Držeći ga za revere privlačio ga je i otiskivao kao da se poigrava s lutkom. Sitno, nježno tijelo, usitnjeno još više u pritegnutu kaputu u tom drmusanju izbacivalo je valoviti, drhtavi glas, koji se povodio za lebdenjem tijela.

— Ma, ljudi, ustrijelio se čovjek, ljudi, čovjek . . .

— A mi tebi govorimo o njoj, tvojoj Nadi koju braniš i tražiš, a ona sigurno već traži svog novog kandidata smrti. O tvom »čovjeku« nema šta da se govori, o njemu pišu novine, Rabeleben naš mali. Valjda si čitao svakako jesi, o tvojim simpatijama se radi, Rabeleben naš mali. Igrao se revolverom, zar ne?! I zaboravio metak. U-ha-ha, da mi je bilo vidjeti Bega, kad je davao tu izjavu novinarima. Doista je u njega sjajna inteligencija, kad je znao izmisлити tu staru priču.

Oponašajući ga u glasu, vječiti student zvani Doktor upleo mu se u riječ:

— Ipak je šteta što nitko od nas nije bio na sahrani. Ne bio ja živ, ako ne odem čim se slijedeći njihov ubije.

Momak u rukama Saloglavca po tijelu je ličio na uzraslije dijete. Krhko tijelo nosilo je nerazmjerno krupnu glavu, bujno kosmatu, na kojoj je svaka vlas bila ugljenasto sjajna. I glas je u njega bio neobično dubok, razliven u zvonko sazvučje, kao da daje protutežu sićušnom tijelu. I krupne, sjajne oči, još crnje pod svodovima bujnih obrva bile su nekako ljudski starije od tijela i punije toplinom neuklonjive čovječnosti. Da li zbog poziva njegova oca ili njegova uvijek nepatvorena ophođenja, to nitko nije držao na računu, ali već od prvih dana boravka u ovom gradu za njega se prilijepio nadimak Rabin Mali.

Rijetko je bivao gost u Trivinom društvu, ali kad je upao, to je za njega i za njih bilo tako prirodno, da se nikad nije pitalo zašto ga tako dugo nije bilo i kad će ga opet biti, a kao po nekom nijemom dogovoru postupali su s njim kao sa šticenikom. Nešto posebno raspravljenog i umekšanog su unosili u odnose prema njemu, a on kao da se sav predavao kad je bio s njima, kao da je govorio: šta mogu, nisam kao vi, ali sam i vaš.

Rabin Mali se sav predao i u šake Slaoglavca, ne obzirujući se na škripac u kojem se nalazi, preneraženo šireći lijepe krupne oči, dva sjajna crna cvijeta čednog dječastva, kao da traži zaklona od bačenih riječi.

— Čovječe, zar ne možeš shvatiti da blatiš najtežu nesreću mrtva čovjeka i gaziš u živo srce u kojem je njegov nestanak ostavio najtrajnijiu prazninu. Čovječe, pod kakvom rukom si rastao?! — Rabinu je u glasu drhtala suza.

— Vidi slinavca. Uči načelo: lex dura sed lex, a popuje zdravim umovima! I da upamtiš: pod onom snažnom rukom rastem — uperi prstom na očevu firmu.

Možda zato što je lično bio pogođen, možda zato što onaj mrcvari njegova zemljaka, onako punačak Beg se prvi zaletjeo, prostò se prosvrdlao kroz njih, pograbio Saloglavca za grudi:

— Gospodičiću, kad već na tvom jeziku imaš za privjesak tako plemenitu dušicu, a ja sam za tebe govno, ne bi li nam rekao zašto ga tako sladostrasno razmazuješ po tom jeziku?

Raspućin je bio pravi kamen, koji je s neba pao među njih. Ukliještio se usred trojke sazdane od Saloglavca, Rabina i Bega i podlanicom poput strijele nebeske udario majmunaša po ruci kao da je srezao sa Rabinovih grudi. I hitro otisnuo Ivu:

— Ho-ho, Beže od Bosne ponosne, ne nasrći na mog druga iz gimnazijskih klupa. Vala joldaš, ima još u boga dana i za tebe, a ja moram pohitati da moji računi ne zastare, jer kako saloglavačka mudrost reče, a svi ste svjedoci da reče: lex dura sed lex.

I pograbi Raspućin Saloglavca, baš kako je ovaj malo prije držao Rabina Malog i baš tako ga privuče i otisne do tri puta. Razlike je ipak bilo. Otisnuvši ga prvi put Raspućin se kao duboko uozbiljio:

— Rabeleben moj mali, jesi li ga upozorio da ovaj uštap sad isto ovako lijepo sija i iznad tvog Sarajeva?

Rabin Mali ga pogleda sa njemu svojstvenom djetinjom radoznalošću i samo slegne ramenima u nedoumicima. Raspućin je i dalje hinio ozbiljnost:

— Ma da mu nacrtamo i kako zvijezde trepere iznad Trebevića, koji mi je žedno ispijao znoj kad sam vojničkom cokulom tukao njegov kamen u osveti što sam čak do Zlatišta morao vući telećak. Evo, baš ovako sam tukao.

Prilijepio je Saloglavcu pljusku da je odjeknulo i namah privuklo gomilu šetača, a društvo Saloglavca se nekako ugnulo poput živa zida kao da se sklanja ispred naglog vala.

— Misliš ti da je naš Rabin Mali čak iz Vrhbosne morao potegnuti ovamo da upozna skotove najšugavije podvrste svilendaća?! Zapamti: ovo ti je za njega.

Očito uživajući u kukavičkom povlačenju Saloglavčevih drugova Pero zvekne lopatom po asfaltu, pa poče istraživački zagledati po njima. Raspućin prihvati igru: ne ispuštajući i ne gledajući Saloglavca pratio je očima Peru. Ovaj sad načuli uši prema raspršenom društvu:

— Ne bih ja bio pravi Mediteranac da nisam muzikalan. Čujem: veslo udarilo po pučini. Sanjam li, braćo, da sam na mojem plavom Jadranu?! Odakle taj čarobni zvuk?

— Odavde, — Raspućin mlatne po gubici i drugi put. — Ovo ti je — pljune u lice Saloglavca — za uslugu, što si u gimnaziji dizao dva prsta potkazujući me da puštam vjetrove kad sam šest dana u tjednu žderao posan grah, dok je moj ćaća još kuckao smrdljivu paricu o zube, a ti gutao kolač s maslacem i šunkom, gospodine sine oca uglednoga koji je unajmljivao sluškinje da vam obdan rade, a obnoć da tebe uče onome čemu ih je tvoj časni otac prethodno podučavao u postelji.

I da skрати hitro ga mlatne sa jedne, pa sa druge strane, ponižavajući ga zvrčne u nos:

— Ovo, da zapamtiš: ni kapu da skineš pred grobom takvog hrabrog drugara nisi dostojan, drugo — oči zabij u zemlju kad prolaziš pored Nade.

Pograbivši ga za rame, obrnuo ga je stručno kao da pijanca izbacuje, dao mu nogu u zadnjicu i ispratio riječima:

— I da upamtiš: ovo umijeće sam naučio od mog oca, a on ga je usavršavao u kupleraju.

Nadjačavajući smijeh okupljene gomile, podbočen o kukove, izbacivši snažne grudi prema majmunašima koji su se saplitali u zbunjenom povlačenju, Brko povika za njima:

— Želi li možda još netko da ga modernizirani Raspućin ove rodne prašnjavo-pjeskovite stepske oaze hipnotizira šakama?!

Triva nije mogao dokučiti zašto je tiho plakao idući za njima i tješio i hrabrio zbog nečega Rabina Malog, koji ga je držao pažljivo za oduzetu ruku kao da vodi rastuženo dijete i samo mu nešto potvrđivao očima. Nikako mu nije bilo jasno zašto je i cijelo društvo išlo pred njim u punoj tišini, pognutih glava, pipavim korakom kao da idu iza mrtvačkih kola.

U tamnoj uličici svijetla iznad zadnjeg ulaza kazališta i prednjeg ulaza Crne mačke žmirkala su kao da očajukaju nekim prkosnim izazovom mraku i jedno drugom. Kad je društvo skrenulo u ulicu Triva i Rabin su se našli na repu skupine. I baš ispred ugla, pred plakatom sa kojeg se u prirodnoj veličini dizala noga plesačice kao da ih propušta ispod živog slavoluka, Rabin Mali nežno, ali nekako odlučno zadrži Trivu naglo ga potegnuvši za ruku. Triva ga dočeka sa istrzanim buđenjem u očima kao da se čudi što je Rabin pored njega.

— Mislim da bih sad morao biti sam — iz krupne dječeačke glave glas kao da je zašuštao strujeći kroz zjenice.

Trivo buđenje preskoči takvom hitrinom u rasanjivanje kao da u tami špilje planuše krijesnice i dok je u grlu grgoljalo nešto slično muklom samoglasniku on u znak črvstog razumijevanja pruži ruku. I ne obazrijevši se zamakao je iza ugla.

Rabin Mali je i nehotice povirio za njim. Klecavo hodanja druga ličilo mu je na trzanje iz gliba, koji pri svakom koraku poteže unazad iskrivljeno tijelo. I

Rabinu Malom se učini da pružanje ruke ipak nije značilo »idi« nego »povedi me«. I uzdah se pretvori u misao: i samovati je lakše udvoje. Požalivši što nije shvatio na vrijeme i osjetivši grižnju savjesti zbog sebičnosti i nehotice zakorači da vrati Trivu, ali sukobivši se sa grajom njega prevlada strah od vlastitih zaštitnika. I vrati iza ugla tu dječaćki ljupku, pognutu glavu u kojoj zazvoni misao jače od zvona na uzbunu: strašna je smrt u toj neizbježnoj konačnosti, ali neodbranljivim lomom slomi sve životne lomove...

Uplašio se toliko da je u psovkama zagušio kraj misli. I sjetivši se da nije običavao psovati ,skrušeno, a porugljivo se nasmiješio sam sebi.

Pred Crnom mačkom slika se već munjevito izmijenila. Kao da je kap vode pala na užareni štednjak. Noćni leptiri su se rojili privučeni svjetlošću. Netko je nabacio pitanje i počeo natezanje oko toga da li će ući baš ovdje ili će otići na neko drugo mjesto, kad Beg već iznutra poviče:

— Šta razmišljate? Ona soba odstrag je prazna. Ja sam već i naručio prvo kolo. Krećite...

Poredali su se za stolom. Jedna stolica je bila prazna, a pred njom na stolu je stajala puna čaša. To je bilo za pokojnog člana društva. Počeli su piti nijemo. Prvi je počeo da brblja Pero, koji je naročito uživao u tome da se ne čudi ovim zadušnicama. Triva je pio naglo i namjerno. Stresao se od prve čaše i nalijevao u sebe nasilno. Od tišine se najednom naježio. Razdraženost mu je uzavrela u cijeloj krvi. Razjareno je skočio:

— Što ne govorite nešto?

Mitka se brzo digla sa čašom:

— U spomen jednog druga...

Ustali su i opet nijemo iskapili čaše.

— Znate li vi, da nas Nada možda traži? — ubaci netko.

Triva ga je pogledao prestrašeno. Zašto se prestravio to nije mogao sebi objasniti, ali se spleo na ove riječi i osjetio da će opet zaplakati. Riječi su mu se same otele kad je rekao:

— Idite kući...

— Jesi li ti danas već pio? — hineći radoznalost zagledala ga je Đurđinka. — Zašto stalno bulazniš večeras?!

On zašuti i okvasi usta vinom. Preko čaše je vidjeo, kako Đurđinka opet vadi cigarete iz nečijeg obješenog

kaputa i baca ih na stol da budu pri ruci. Pubi se izgubio i poslije nekoliko trenutaka doveo je iz velike sobe svirače.

— Posmrtnu, jednu za plač. Plačite, djeco, red je da i mi jednom plačemo. Da je tu još Nada... Plačite svi. Nikad više nema druga...

— Ne, ne! ne smijemo da plačemo, nikad! Zagudi nešto orgijski. Daj jednu ljubavnu, da kožu podiđe svrab — stane pred svirku Mitka.

— Svaki neka po jedanput isprazni Nebojšinu čašu, — nadvikala je sve Đurđinka.

— Bravo, bravo! — odobravali su Beg i Raspućin u jedan glas kao dva bika.

Žuti je tiho sjeo na Nebojšinu stolicu i uz svirku ciklu, lupu stolica iskapio čašu:

— Nebojša, kako ovo vino ostalo u mojoj krvi, tako i tvoja uspomena.

Triva pogunđa za sebe:

— Baš tako. Kad te kroz pola sata potjera napolje, ispišat ćeš ga u smradnom uglu ovog štakorskog dvorišta, ti i svi. I ja. Svinje. I ja.

Sjedali su redom na Nebojšinu stolicu. Beg se raznježio. Suze mu kanuše u vino, i dugo nije htio da ga ispije. Đurđinka mu ga je silom salila i vratila se da igra kolo. Beg se prihvatio svoje čaše, i dok su drugi pili iz pokojnikove, gundao je zanesen:

— Mi pijemo, a on leži pod zemljom...

Žuti je uhvatio riječi i nastavio:

— To tako ipak nije u redu, je li? Ja ti velim, da je sve ovo ipak laž, a u njoj se ne živi vječito. Laž je i to što ne govorimo zašto je on već pod zemljom.

Triva se nalezao na stol i zurio preda se. Bio je u raspoloženju koje je tražilo suza. Osjećao je da će opet zaplakati, ali nije znao zašto. Jedino mu je najednom postalo jasno da ga od riječi Bega i Žutog podilazi jeza čudnog straha.

— Pripali, — pruži mu Žuti duhan i time još više prestraši.

Zapalio je i nije zaplakao. Onaj ga je tiho udarao po ramenu, i tko zna zašto uzdisao sa suosjećanjem.

Triva je odjednom primijetio, da su među njima i četiri nepoznata mladića, s kojima su oni sigurno negdje već pili, jer su ovi sjeli među njih kao poznanici i naručili pića za sve. Nepoznati su znali i njihova imena, i jedan je Trivu zapitao da li je već završio studije. Žuti

je s njima poveo razgovor o nekoj čuvenoj kartaškoj partiji, ali ih se Triva ni po tom nije sjetio.

— Hajde i ti, — uhvatila ga je nepoznata djevojka.

I on je ćopao s njima u igri kako je mogao. Osušilo mu se grlo, i piće mu je prijalo. Slatko mu je pala i sljedeca čaša, i onda je opet osjetio u grlu suze. U ušima mu nije prestajala jeka riječi koje su malo prije pale sa usana Bega i Žutog.

Pošao je u dvorište i gledao dugo u noć. Iznutra se čula cika, kao da su svatovi. Čuli su se naročito resko ženski glasovi, ali ih nije poznao. Iznenada je protrnuo i opet počeo da raspravlja u sebi o tome šta se tu unutra radi.

— Šta ne udeš? — takla ga je nečija ruka. — Treba da pijemo noćas, da pijemo na mrtvo. Kako smo živjeli — tako i umiremo.

On je htio da zavriska: ne, ne! ali je ušao sa Pubijem i opet pio. Tu su bile i neke ženske, koje je on već negdje sreo, ali ni njih sad nije mogao prepoznati kao ni one mladiće. I one su držale čvrsto sa njegovim društvom. Palio je cigaretu o cigaretu. Primijetio je, da u jednom uglu stoji Đurđinka sa onim nepoznatim mladićima. nešto šapće jednom na uho i glasno se smije. U prolazu je uhvatila Pubija i uperila prstom:

— Gle Trive, opet tuguje. Kome sad smišlja posmrtni govor — zagrohota se njenim noćničkim, promuklim glasom i opet se zavuču u ugao.

Pubi je prošao ne obraćajući pažnju, jer su mu se oči upile u jednu od ovih djevojaka što ih je Triva sad zatekao za stolom. Prikovao se očima za široke kukove jedne koja se uputila u dvorište, i oglasivši glasno i jasno šta će se desiti vani u mraku namigne Đurđinki očito ne shvativši njene riječi, ali je Triva sve čuo i vidio. Zadrhtao je za stolom. Lomio se nekoliko časaka. Osjećao je da bi morao da skoči i urliče pred Đurđinkom. Skljokao se na stol i zaridao. Netko ga je grlio i pijanim riječima nešto utješno mrmljao.

— Ne mogu više, ne mogu — šaptao je Triva zavrivši lice u dlanove.

U uglu suprotno od Đurđinke i njenog društva stajao je Žuti. Držao je čašu i s vremena na vrijeme otpijao. Pušio je i prelijetao očima po cijeloj krčmi. Na njegovu licu, koje mu je donijelo naziv, osjećaji su se rijetko dali naslutiti. Njegovo voštano lice nikad nije odavalo da je noć proveo na nogama. Cijeli taj suhonjavi lik odisao

je neobičnom žilavošću. Kad ga je čovjek pogledao i nehotice se sjetio vitkog mačka izvanredne snage. Koža mu je imala neku osjenčenu žutu boju, kao da je vječito suncem opaljen. I on je bio sin ovog grada. U tom čovjeku se krila neobična snaga ali i neka raskalašna žeđ za izivljavanjem života. Bio je siročić iz obitelji sa mnogo djece, školovao se radeći od malih nogu i tako su mu se otegle i studije. Triva nije znao sebi drugačije objasniti šta Žuti traži među njima, nego tako, da je on izabrao ovaj put da u zgusnutom obliku nadoknadi što mu je život oteo od mladosti. Triva se jedino na njega nije gadio, i nešto blisko osjetio je u njemu i kad se istrčavao pred rudo, jer je Žuti sve to činio sa nekom sjetom, kao da zataškava nemir koji ga peče u nutрини.

Nehotice je podigao glavu i osmotrio Žutog kako osamljen stoji u uglu. Osjetio je želju da sa njim porazgovara, da mu se izjada. Znao je da bi ga Žuti slušao strpljivo, bez ijednog trzaja na mišićavom licu, i kad bi mu se iskalo, onim njegovim svojstvenim nemarom bi rekao kao da ništa nije čuo: dobro, a sad ćemo ispiti još po jednu.

Htio je da pozove Žutog, ali je u to Raspućin uhvatio one djevojke i baš ispred stola zaigrao sa njima neku čudnu igru. Beg je potrčao prema dvorišnim vratima, ali je pred njima podlegao naporu droba. Mlazevi povraćanja su mu šiknuli kroz prste, kojima je pritiskao usta. Zamočili su mu glavu u bačvu kišnice i smijali mu se kako se stresa od vode i iskašljava još i kad se vratio unutra.

— Iha, hoćeš li ti piti i mjesto pokojnika? — vriskao je Pero svojim tankim glasom. — Znaš li ti, da je on bio rođeni Primorac, mogao je vino kao vi ravničari prašinu. Ali vino, moj sinko, nije prašina, gospe ti!

— E moj Pero nevjero, a ti s tvojim vinom zaravnio i njegovu Bosnu — iz ugla oblo pljusnu glas Žutog.

Netko se svađao sa gostioničarom. Porječkali su se oko toga koliko su već popili. Dva starija čovjeka prodoše prema dvorištu i začuđeno promatrahu društvo. Raspoloženje je već pošlo stranputicama. Oči su se krijesile na sve strane. Očito su sve više zaboravljali zašto su zapravo tu. Raspućin je u uglu grubo grlio nepoznatu djevojku. Žuti je još uvijek stajao kao stup od soli i samo očima kretao preko sobe. Baš kad ga je Triva opet pogledao Žuti je naglo prišao i zaustavio svirku netremice gledajući u svoj ručni sat.

— Djeco, — okrenuo se svima kao sa govornice — sad ćemo zaigrati Nebojšino kolo. Ponoć je, čas mrtvih. Zaigrat ćemo ono što je on najviše volio. To će biti zadnje u njegovo ime, Nebojšino posmrtno kolo...

Njegov obli glas je izgubio jasnoću kod zadnjih riječi, i on se naglo okrenuo svircima. Da je ma tko drugi rekao sve to, Triva bi skočio ne oklijevajući ni časak i ne bi se mogao uzdržati dok se ne bi srušio od bijesa, ali je u glasu Žutog prozreo duboku tronutost i onu njemu svojstvenu sjetu, koju je uvijek prikrivao. I Triva je protrnuo od duboke tuge. Učinilo mu se, da ponoć odista ima neku mističnost i da u blizini osjeća mrtvaca kome treba da prosti. Zadubio se u zapletene misli o magiji sata mrtvih, ali pored njega skoči jedna plavuša, zatetura i umalo ne pade na njega.

— Kako, čije kolo?! — počeo ona zaplätati jezikom oslanjajući se na Trivu.

— Ti si, draga moja, pa posmrtnom pomenu. Ovo su vinske zadužnice jednog čuvenog lola, koji je i tebe nekad uspavljivao u tvojoj postelji. Zar se ne sjećaš Bojznog, ej curo! Pamtila si ga dobro, dok je imao novaca, zar ne?! — zacereka se Raspućin i povuče je u kolo.

Polupijana ona se počeo hlesasto raspitivati, njoj se pridruže i ostali koje Triva nije poznavao, ali Žuti prekinu sve to. Dade znak sviračima i povede kolo. Triva se zagledao u Žutog. U njemu je uvijek osjećao odista druga od srca. Nikada mu Žuti nije rekao nezgodnu riječ, ali sad je skrenuo pogledom sa Žutog. Zar ni Žuti ne osjeća da ne igraju njegovo kolo, nego Raspućinovo?! Izbjegavao ga je, jer je osjećao da mu ono živo oko suviše jasno odražava šta se u njemu odigrava. U njemu je buknila žed za nekom osvetom prema svima: i prema ovima što ih zna u srce, i prema nepoznatima u kolu. Njega je to orgijsko, pijano kolo uhvatilo u kovitlac. Vjeđe su mu zadrhtale, i on je šibao pogledom. I ono mrtvo oko je moralo bosti svakog, tko se sa njim sreo. Tako je čekao da mu samo nešto kažu. I dočekao je prvog stršljena.

— Zar ti nećeš? — posprdnno mu poviče Raspućin.

Triva je nijemo počeo da se diže. Samo to dizanje je govorilo. Smrvio je cigaretu i lupio o pod. Dizao se teško, tako polako i odmjereno, da to nije bilo ustajanje nego stravično rastegnuto i usporeno ustremlljivanje. Kosa mu je pala na čelo kao crna kućina, lice se izduljilo od demonskog grča, a ona crna dva oka, jedna živa, drugo umrtvljeno, odavala su osvetu oslobođenog roblja.

Još nije pustio glasa, a kolo je stalo. Zaustavili su se svi nehotice, podsvijesno, jedan za drugim, dok je on ustajao i sa čudnim smiješkom ih promatrao. Oni su to trenutno zapazili, kao da su jedan drugom rekli — gle, gle!

Opća, iznenadna, nijema zabuna je prešla i na svirače i oni su sa nijemim pitanjem i čuđenjem u očima prestali sa svirkom. Nekoliko trenutaka je vladala ta mučna tišina od koje se nitko nije mogao oteti ni raskraviti, a onda se naglo prolomio krik:

— Svinje! Svinje pogane!

Lice mu se trzalo. Usne su mu se neprirodno raširile, tako da su mu se oštri ocnjaci istakli kao u divljeg vep-ra. Dok još nitko nije došao do riječi, on se nagnuo iznad stola kao da bježi ispred njega i zavikao, mlatarajući zdravom rukom kao da hvata nešto nevidljivo u mećavi:

— Svi ste začuženi, psine bez duše i savjesti! I vas ovaj narod hrani?! Gledajte moje lice! Zaprepašćuje vas, pijane njuške, što zaudarate na ukiseljenu spermu. Nije to moje lice, to je vaša tvorevina! Svinje! Svirajte, urličite, slavite propast!...

I riječi kao da su se pretvorile u kovčlac nakaza što se kolju i luduju u mećavi udarajući se o glave prisutnih. Beg je zaštucao, počeo da stenje neprirodno — ni sam ne znajući zašto i on prvi progovori plačljivim glasom:

— Triva ima pravo. Dosta je i jedan mrtvac...

— Kuš! Ne brbljaj, — Triva je počeo da pljuje po njemu.

Osjećao je duboku, čudnu nasladu. Još nikad nije osjetio sa takvom gorčinom kako ga peče savjest i htio se svetiti, do beskrajna svetiti. Sebi, njima, svima — i ovoj smrti koja kao da ga je probudila iz jednih snova prepunih mora i istog časa zagnjurila u bunilo strašne jave.

— Pijan je, — čulo se gdje se netko prenuo.

Prve riječi su prošle i u kolu je naglo nestalo obamrlosti. Digao se žamor negodovanja, smijeha i naglo naraslih prezirnih psovki. Netko je naprasito nukao svirače da nastave svirku, i oni su nevoljko opet udarili u kolo.

— Dobro, Trivo, tako je, tako je, samo sjedi i mirnogucni to vino, — prišao mu je Pubi kao da umiruje rasplakano dijete.

— Dalje! — Triva kriknu kao da se očajnički otima.

— Ne deri se, — zaurla netko pored njega glasom punim prijetnje, a na vratima su se pojavila znatiželjna lica.

— Da se ne derem?! — spustio je on glas na plačljiv očaj. — Derat ću se, da sav svijet čuje. Vi ste ljudi?! Zdravi ste, snažni...

Đurđinka mu je naglo prišla. Svojim muškobanjas-tim rukama stisla ga je za mišku kao da ga hoće izbaciti:

— Slušaj ti, klipane! Ako ti se ne sviđa... Kakav je to način?! Nisi sam, a ni u svojoj kući. Stidi se, zar ti je vino...

Mitka se brzo našla među njima i pomirljivim glasom poče:

— Đurđinče, šta ti je? Slušaj, Trivo, molim te, smiri se. Poslušaj tvoju Mitku. No dobro, dobro, nisi rekao ništa. Sve je zaboravljeno, i nastavljam.

Ona ga je umirivala kao dijete, ljubeći ga usrdno. Triva je jedan časak zurio u nju kao da se neizmjerno čudi što je vidi, zatim je naglo sjeo i ispio dvije čaše. Mitka mu je još govorila riječi koje on nije shvaćao, dok su drugi počeli da oživljavaju uvjereni da se on smirio. Žamor se jedva zametnuo, kad je njegov reski glas nadvisio sve:

— Tko ste vi? — skočio je i zbrisao ispred sebe čaše.

Nelagodnost je opet prostrujala kroz cijelu prostori-ju. Jedan čas je trajao tajac, a zatim se naglo prolomila gruba psovka Đurđinke:

— Hoćeš li ti da letiš naglavačke?! — prijeteći po-đe prema njemu.

— Jesi li i ti poludjela? — ispriječi se pred nju Žuti.

Dok se zametalo komešanje, Triva je zakoračio is-pred stola i nastavio da viče ne obazirući se ni na umi-rivanja ni na prijetnje.

— Izgubili ste tlo ispod sebe na svim prostorima i tu ste došli, da se ugnijezdite kao štakori. Pijete i spa-vate da bi opet pili. Dok istinski ljudi vjeruju, rade i za svoje težnje trunu i po tamnicama... Prevarili ste sva-koga... Smrdibube, ološ, teret svakom poštenom... Šta vam je sad?! Gdje vam je iskrenost?! »U spomen mrt-vom drugu« Je li? Gadovi?

Đurđinka je zadržavalo njih nekoliko. Izbuljila je oči zamagljene od pića i otimala se od njih uz mješavinu psovki.

— Pustite me, da mu ja reknek šakom! — vriskala je.

Pero je priskočio u pomoć Mitki, pokušavajući da umiri Trivu i poluglasno mu govorio:

— Zar hoćeš da izazoveš čudo? Otrijezni se...

Triva ga je stresao snagom kojoj se od njega nitko ne bi nadao. Očito nije razabirao riječi i pokrete oko sebe, nego nastavljaio svoje. Nadvikao je cijeli splet pijanih glasova:

— Nećete da se sjećate onoga čega biste trebali... Ubit ćete sve jedno za drugim... Ubijajte se, trutovi, vas i treba utamaniti. Prevarili ste, opljačkali, protukli mladost, ali nećete da priznate. ... budite se razočarani i pljujete na sve... Nemojte svoju krivicu bacati na druge, ne morate se ubijati, zadah se već vuče vašim tragom, žive crkotine.

Đurđinka se otela i u naletu ga je nabacila na stol. Zamahnula je šakom, ali se zaniijela, i Žuti je imao vremena da otkloni udarac. Uz pomoć Mitke povukao je Trivu do zida i umirujućim, tihim i prijekornim riječima su ga sjeli na stolicu.

— Ispij još koju pa se umiri, — prinese mu čašu Pero i silom je salije u njega.

Triva je sav iznemogao zvjerao i trzao usnama. Dok su Đurđinku odvukli i stišavali je, Raspućin je pljeskao i zahvativši duboko usnama cigaretu smijao se kroz zube:

— Bravo! Bravo! Triva je poludio. Došao čovjek do saznanja da bi trebalo biti razborit. Bravo, nova životinjska vrsto!

— Ostavite se djeco, — nadvisio je sve obli glas Žutog. — Đurđinka, dokle ćeš još tjerati?! Zar ne vidite da je iscrpljen?! Njega je porazila... — Hitro se okrenuo Trivi i sa saosjećanjem mu šaptao: — No, saberi se. Znam, tebe se teško dojmila njegova smrt, žao ti je druga... pio si... bilo pa nije, umiri se...

Triva je bacio ruku na stol kao da će dograbiti bocu i baciti je na njih, ali je ono živo oko zurilo nekud u prazno i sasvim se opustio. Zatim se trgao i pogledao iznenađeno Žutog, čije tihe riječi su brujale oko njega. Naglo ga je zagrlio i zagronuo se:

— Ne mogu više. Razumiješ? — tresla su mu se pleća.

Riječi su se otele iz dubine grudi i jeknule muklo kroz krčmu. U njima je bilo nečeg tako potresnoga da je sve protrnulo. I stvari i glazba zadrhtaše u groznici. On

se skljkao na stol i zaridao. Kroz krčmu je prostrujala strava pred čijim naletom nije bilo obrane. Svirači i oni nepoznati mladići i djevojke, ne shvaćajući o čemu se radi, zapanjeni zloslutno pogledaše.

— A šta bali, štene jedno, — opet se prva javi Đurđinka, ali i njene riječi su sada bile tihe i popustljive.

— Ne počinji opet, — ukori je Žuti i odmah naredi sviračima da nastave sa svirkom.

Dok je Triva još vikao, Raspućin se užasno smijao. Išao je od jednog do drugog, upirao prstom na Trivu i namjerno se grohotao. Sa tim namještenim smijehom nametao se kao muha strvinara.

— Šta ti je? Dokle misliš izvijati bijesne gliste?! Jedva se smirio onaj, a ti još tjeraš svoje, — okomi se na njega Đurđinka, kad je i do nje došao.

Gostioničar je spremao polupane čaše i gundao:

— Gospodo, ovdje nije zakazan politički zbor. Moja radnja je za veselje, ali...

— Samo polako, majstore, — stane pred njega Žuti. — Ti zaboravljaš, da mi ne ostavljamo danas prvu paru kod tebe.

— Dobro, ali tko će da plati?

— Jesmo li ti ikad ostali dužni?

Gostioničar slegne ramenima i zapita šta da donese.

— Tako, — reče odlučno Žuti, naredi novo piće, pa se okrene svojim: — A vi, dokle mislite čamiti? Šta ste se zamrzli? Zar se što desilo?

Prvi je poveo kolo i svirači su sa snebivanjem dizali obrve, značajno pogledali među sobom i prema stolu gdje se Triva skljkao do zida.

Mitka i jedna od onih djevojaka, koje Triva nije poznavao, naizmjenično su mu govorile, dodavale čašu i cigarete. On je poslušno pio i pušio i ne slušajući ih, zapravo zurio preda se. Osjećao se sav smožden i zapleo se opet u misli o tome, šta je njega dovelo među ove, šta je on tu tražio i našao.

Najednom se tronutim i ogorčenim šapatom obratio nepoznatoj djevojci:

— Dobar drug?! Čovjek! Zašto se ubio? Što ne govorimo o tome?!

Djevojka je gledala bez imalo zanimanja i razumijevanja. Njena napita glava je učestano klimala kao da sve potvrđuje, a očito nije ništa shvaćala.

— Neka, neka se ubio, to tako i treba, — produžio je umornim glasom. — Šta je imao? Šta su ljudi imali

od njega?! Pseto kao i mi svi ovdje. Skoro je deset godina obijao univerzitetske pragove. Gdje mu je barem jedan ispit? Prokartati u Beogradu, Zagrebu, u autoklubu ili vragu, petnaest dvadeset stotina za jedno veće. . . Nije imao ni na duhan ovih mjeseci, a prije tri nedjelje, kad je dobio od kuće. . . Ubijajte se! Ne vjerujem vam. . . I ti si očajna svinja, trula njuška, — jedvačužno reče. Ivi koji se taj čas mašio čaše ispred njega.

— Trivo, druže, — gotovo zavapi Beg. — Zar ti nisam bio uvijek dobar drug?

Njegov okrugli napiti lik, koji je imao u sebi mnogo djetinjastoga, iako je bio bliže tridesetoj, iskrivio se na plač. Beg koji je uvijek samo zviždukao sa prozora za služavkama i sanjao samo o milovanjima žena i o pjesmi, prestravio se Trivinih riječi. Njega su zato i nazvali tako što je za njega najljepši primjer čovjeka bio beg iz njegove okoline, o kojem je slušao od starijih ljudi. Beg je begovao vječito uz svirku i mlade žene. Ivo je rado pričao o njemu i na kraju govorio: da je meni biti u njegovoj koži, uha, zemljo!

Ivin otac je nekad bio viši činovnik u prijestolnici, a kako je penzioniran, živio je na imanjcu u rodnom selu. Njegove novčane pošiljke nisu bile obilate, a vanredne nisu stizale, ma kako sin kukao. Begu je to često smetalo, ali ga nije mučilo. Volio je i da ne jede, ali da se veseli na sve strane. Da bi ponekad udobrovoljio starca, pomišljao je čak i na to da skoro završi studije, pa je u posljednje dvije godine odista svakog roka položio barem jedan predmet, ali je to sve bilo uzgredno, a život kao onog starog bega, to je za njega bio san i na javi. On je najmanje znao škoditi drugom, jer nije razmišljao ni o tome da ovako škodi sebi, pa su ga se Trivine riječi bolno dojmile.

— Znaš li ti, da su meni drugovi nešto najmilije na svijetu? — zavapi i htjede da poljubi Trivu.

Ovaj ga nije slušao, nego se obrati Mitki žučnim šapatom:

— Svi tako napadno šutite. Gdje je Nada? Što se krije? Vi svi krijete. . . Što ne pitate zašto. . . Svi ste krivi. . . Kriva mu je i porodica, ta bankarska banda. On je bio kriv, ali je obračunao. . . Pijete večeras da se u samoći sobe ne bi sreli sa njegovim likom. Jest, pa i vi ste pripremali njegovu smrt, ali nije on tu važan, tu je važno to da vi niste sami i odvojeni. . . Kukavice! Šta se vas tiče što su premlaćeni oni momci koje su

proljetos nabili iza rešetaka? Budale su za vas — je li? Jer trunu za svoje ideje, a vi trulite u pjenu sperme i alkohola...

Mitka ga je gledala netremice. Zabezeknuto je slušala njegov grozničav šapat. Njena glava je već bila teška od pića i nije uhvatila svaku njegovu riječ, ali je bila preneražena. Zapanjeno je vidjela to lice, koje je nekad gledala sasvim drukčije. On je poslije jedne pijanke kod nje prviput u životu prenoćio u postelji žene, i Mitkina glava je i tada bila teška od pića, ali se ona i sad jasno sjećala kako je cijelo vrijeme sa zanimanjem pratila svaki njegov trzaj, kako joj je bilo iznimno zanimljivo da gleda mladog čovjeka, kojem je ženino tijelo prvi put u životu pružalo zadovoljenje. I tada je bio rasplamsan do zanosa baš kao malo prije kad je skočio, a poslije, pred zoru tako pun zažarenog šapata kao sad. Samo je tada u njegovu šapatu bilo dubokog smirenja nadojenog djeteta — da, baš tako umilan joj je bio one zore — a sada je u šapatu trepetala neiskazana, do krvi bolna razdraženost.

— Prestani već jednom. Sebe radi — zamoli ga ona nježno, materinski, kao one zore kad je još bila mamurna, a obradovana u spoznaji da ga je ne samo zadovoljila nego i usrećila.

U krčmu je ušao sa širokim »dobro večer« živahan starčić, sav poprskan po crvenom licu plavim žilicama, za koje je imao običaj govoriti da su živi raboš njegova baždarenja sa zvaničnim žigom u obliku žive rajčice u koju se nos već pretvorio.

— Kome da ubacim, molit ću lijepo! — razlegao se njegov veseli glas kad je ručno kazanče za hrenovke stavio na stol baš pred Trivu i sa ramena skidalo torbu od rogoze otkrivajući u njenu zijevu svježe hrenovke i kruh.

Zveket vrata se još nije ni smirio, a kroz njih se već provlačio šepavi perečar gotovo zaglavivši velikom korpom u vratima. Tog trenutka Žuti se vraćao sa ulice i starcu iza leđa lagano potakne korpu kao da na dlanu izdiže poslužavnik.

— Oho, evo i mojeg vjerskog protivnika koji svojom robom propovijeda stalni post, — starčić sa hrenovkama veselo dočeka perečara, pa se obrati gostima — ali nije konkurent, preporučujem i njegove kiflice sa maslacem i prštave perece, jer svakome treba da je jasno: zaradu mi skupa zapijemo. Dakle samo naprijed, dame i gospodo!

Sjatali su se oko njih, uzimali pecivo i poručivali hrenovke i Mitka gurne perece i pred Trivu. Grickao je ne znajući tko mu ih je dao.

— Tako, tako, umiri se, — poljubila ga je u uho mekim, sažalnim šapatom.

Pero lagano zveknu lopatom po stolu:

— Evo prave zarade! Tko će kupiti moju lopatu pa da vas častim sa cijelom korpom pereca i gomilom hrenovki. Vjerujte, nisam je ukrao od grobara.

Samo je Ivo primijetio kad je Žuti sa samog praga pozvao očima. Osjetivši u njegovu pokretu zabrinutost Beg je brzo pošao za njim u ugao iza svirača, koji su se odmarali i živo razgovarali.

Žuti kao da se češe po nosu trzajem palca pokaza na Trivu i kao da se zagledao u dim cigarete jedva mičući usnama prošapta:

— Dok smo bili na groblju brata su mu spratili u državni hotel sa besplatnim pansionom i krajolikom kroz rešetke.

— Kakvog brata?

— Ma ima ga, samo nisu održavali veze... jutros mu je osvanuo... Čuj, moramo biti pažljivi... izgleda da je jadni naslutio zlo...

— Ti si znao?!...

— Đavolsku mater! Pošao sam na zrak... sjećaš se onog štrebera sa druge godine, onog Cukatovića, što mu je brat onaj pristav za politička pitanja...

— Onaj što je započeo hapšenje i na fakultetu?!...

— Beže, pametna si ti glava... e ovaj gužva tu pod kapijom neku dogodizaljku iz kazališta...

— Taj lizač...

— Ma pusti Ivo, pедера... pitao me da li je Triva s nama... veli, na uglu je sreo brata, on vrši saslušanja... Hajde, podaj dalje...

Beg pođe, ali se taj čas i trže:

— Misliš da je i Triva...

— Đavolsku mater! — prekide ga Žuti. — Kakve veze bi imao Triva sa nekim pokretom... našao se pobuđen i ovaj da me umiri, ali poznaš Trivu, a radi se o koži njegova brata pa da je kakav... Idi, neka se i drugi znaju ravnati...

Držeći u krilu plavušu Raspućin je dobacivanjem zabavljao druge djevojke i njegov zadovoljni smijeh je često iskakao iznad svih glasova. Netko je naredio sviračima:

— Nešto tiho, ljubavno — da možemo zapjevati

Iskrivljena pjesma napitih ljudi je napunila prostoriću. Držeći stalno na oku Trivu Žuti primijeti da se stolu prišunjava gazda i čeka kao da je postavio zasjedu. I doista, kad je perečar poslužio goste gazda ga počeo nazlabati da mu vrati dug. Ovaj se nečim uporno pravdao, ali se riječi nisu mogle razaznati u gužvi.

— Hajde u kuhinju, pa ćemo se već objasniti — gostioničar glasno zabrunđa na kraju i u prolazu počeo kleti propalice koje piju, a slabo se brinu o plaćanju. Ponavljao je to sve dok se nije izgubio iza zadnjih vrata i strijeljavao očima na sve strane uzaludno očekujući da se netko nađe pogođenim tim riječima.

Nije vrata dobro ni zalupio, kad se ona polako otvoriše i na njima se pojavi Nada. Stari perečar je uljudno propusti dubokim naklonom skidajući kapu. Primijetili su je kad je već zakoračila — i najednom se svi utihnuše. Pozdravila je umorno i spustila se na stolicu prema Trivi. Nelagodni tajac potraja samo časak i žamor se pojača poput potaknute vatre.

Mrveći cigaretu u prstima dohvatila je poluispijenu čašu i pokvasivši samo usne promuklo prošaptala:

— Bila sam u šumi, ponijela sam ono nešto ruma što se našlo... Dok ste prolazili večeras ja sam sjedjela u parku...

— Tko je ova? Ovo je?!... — djevojka u Raspućinovu krilu značajno namigne naslutivši odjednom da je stigla osoba o kojoj je to veče najviše slušala.

— Da, da, to je posljednja njegova... naša udovica, — potvrđivao je kroz opori smijeh.

U tom trenutku zatresoše se zadnja vrata. Držeći ga za ovratnik gazda je dovukao perečara. Zavitlao ga je s praga, hitro se mašio iza vrata, bacio za njim praznu korpu i izgubio se ostavivši iza sebe psovke.

— Gospodo studenti, gospodo, vi poznajete zakone. Zar je to u paragrafu da mi za dug otima tuđu robu?! Ja ne tajim da sam mu dužan, ali kako ću sutra dobiti pecivo od majstora ako mu ne obračunam?! — starac je nemoćno širio ruke nasred krčme.

Trivi se sve to, pa i cijelo društvo u krčmi slilo u uskomešano kretanje. Osjećao je samo da je ona tu. Oko srca se mrznuo grč, a u glavi odjekivao udarac malja. Samo joj je glas slušao, pogledati je nije smio. Osjetio je kako mu se pod kožu prikrada jeza. I kad mu je u nekom otimanju od samog sebe začudo postalo jasno da

starac sa hrenovkama nehajno kupeći svoje stvari više perečaru:

— Hajde, diži korpu, već ćemo se snaći nekako iz moje kese ili će nam sreća nanijeti nekog debelog da ga povedemo na sobu našim djevojkama, pa će pasti parica... Krećemo mornaru stari, na morima vina, jedra su puna... — on je osjetio snažnu, žednu želju da bježi s njima.

Kroz smijeh i žamor kojima su ispratili dva starca, on je osjetio kao dah plamena šapat Nade kojim se nagula Mitki:

— Znala sam da ste ovdje, samo sam se prvo morala malo odmoriti i pribitati.

Triva je opet vidio samo njenu dugu ruku kako se maša čaše. Bojao se da dignu oči na lice, na to mlječno lice dugo kao sve njeno jeguljasto tijelo. Osjećao je da je ona hladna kao da je i ovaj dan prošao poput svakog drugog sivog okretanja lista u kalendaru. U njemu je navrla zbrka ludih misli, osjećanja i nagona. Kao da ih se otresa digao se s mukom. Izišao je u dvorište i oslonjen o zid ječao. Kad je Pubi izišao sa dvije djevojke Triva se poniknutih očiju vratio i uvukao na svoje mjesto. Tek kad je sjeo tupo primijeti da nje nema za stolom. Osjetio je olakšanje i ujedno olovo u krvi, kapci su mu teško pali i počeli ludu, drhtavu igru. Nije znao koliko je vremena tako proveo, kad osjeti na licu toplinu njena daha:

— I ti si bio na ukopu?

Zaboljele su ga očne duplje, oči su se otkidale iz njih. Ona je to njega pitala. U riječima je osjećao šupljinu koja ga je divlje udarila po srcu oživljavajući mu riječi Saloglavca i obli ga unutrašnji stid što je uživao u udarcima kojima je Raspućin plaćao i za nju.

— Ti nisi bila...

Rekao je to neobično tiho. Ona u prvi trenutak nije primijetila čudno naglašavanje riječi ni njegovo lice iz kojega je nestalo krvi. Kad je slučajno podigla oči i ugledala njegove izobličene crte u njenim umornim zjenicama trenutno se javi iznenađenje. zatim se mrzovolja još više zgnusnula u njima. Tako umorno se namrštila kao da veli: zar ćeš mi još i ti dosadivati?! Triva joj je bio dosadan, ništa više. Nije slutila šta se ovdje već odigralo. Htjela je poći i mahne prezrivo rukom kao da ga briše sa vidika. On bi brži, prigine joj se tako blizo da mu je brzi dah padao na njeno lice:

— I ti još smiješ govoriti o tom?!

Uz mrzovolju i dosadu Nadu pritisne i gađenje. Snažno je odgurnula stolicu ispod sebe u namjeri da se otrgne iz domašaja njegova daha i uzavrelo procijedi:

— Kakvim to glasom govoriš sa mnom?! Tko ste svi vi, pogotovu ti...

Sav teret koji ga je razapinjao sukne u njemu kroz kovitlac maglušine što mu se rodi pred očima i u glavi, stvrdne se u grč koji prasnu stokrakim munjama i poče cijepati svaku poru i žilicu u njegovom tijelu, pa se odjednom zgužva i sjuri negdje ispod dna želuca i odatle skoči pod grlo i poče ga daviti iznutra, sijući u mozak stravičnu tjeskobu. Drhtao je od straha s kakvim se još nije sreo. I kad ga je preplavio silinom smrtonosna vala. začudo, negdje u dnu svijesti sijevnu trenutačna jasnoća u kojoj se javi izvjesnost da će svi ti grčevi objedinjeni proključati u skokovitu mlazu i prokinuti sve oko sebe — i sve u nutrini, otvoriti nečemu put za bijeg, jer to je jedini spas. I sve je to izletjelo iz njega u kriku kao da je svu živu krv izbljuvao u riječima:

— Kučko! Zar još imaš obraza da se pojavljuješ? Sudbonosni prst na okidaču... ti... tiii...

Glas mu se kidao i brzinom lomljave zagušio u muklo krkljanje. Htio je naći riječi, ali mu se sve smrklo i naglo, kao pokošen je pao po stolu. A što je najgore, učini mu se da je kuće na mrazu, kad je čuo sebe kako cvili.

Ona ga je pogledala začuđeno, kao da se budi, zatim se naglo uspravila, zabacila ramena i oči joj sijevnuše hladnom prijeljivom. Dizala se polako i pogrābivši vlasi iskretala mu glavu da bi mu se mogla unijeti u lice. Njemu se učini da mu se približava nešto nepoznato i dosad neslućeno s kojim se čovjek svega jednom u životu upoznaje, na samom kraju. I od toga mu se glas opet ote i zdravom rukom je naglo pograbi za grudi. Trgao je sebi da se spotakla o stol i oborila čaše.

— Kužite i druge. Ti sa ovima, kujo! Ti...

Ona se nije otimala, nego ga je još uvijek gledala uperenih očiju. Činilo se kao da će naglo da udari. Njeno lice se samo steže za jedva primjetnu vlas, i zjenice sijevnuše. Očima je skrenula sa Trive i pogledala sve okolo sa one čvrste, hladne visine. Trivin krik je zasjekao u žamor, i u prostoriji je već vladao tajac. Osjećala se mučna zbunjenost i strepnja. Od te opće zamrlosti nije se još nitko trgnuo. Nada je miljela pogledom okolo, za-

državajući se na svakom licu sa ukočenim prezirom jastrebovih očiju i polako trgla ramenima:

— Izgleda, da me otpužuju...

Njene riječi su bile tihe, ali duge i reske. Jedva ih je izgovorila, naglim pokretom je gurnula Trivinu ruku i dubokim noćničkim glasom prosiktala:

— A tko me optužuje?! Ovi koji su živjeli sa mom kao i onaj što ode, ovi što će se još zavući u moju postelju, ako ih pustim. I ti? Zar nisi obijao moj prag?! — okomila se na Trivu. — Živjeli smo zajedno, i da se nije ubio... Dalje šta?! Meni je trebao muškarac i trebat će mi... Toliko je dosta. Što je on bio klonuo i... Ja imam snage da prihvatim ovaj jedini život ma bio i skotovski!

Jarosno je lupila pesnicom o stol, zabacila kosu i nagnula se:

— Što ga nisi pitao zašto se ubio? Smilovala sam ti se dozvolila da mi se umiješaš među butine, ali u moj život... Ubio se. To su njegovi računi... a što je meni...

Triva je nehotice počeo da zvjera po sobi. Pojedini pogled bi mu se zarezao u oči, i njemu se učini, da su svi izgubljeni. Učinilo mu se da kod svih u očima drhti neka jezovita strava od spoznaje koja ih je iznenadila. Njega iznenada pograbi osjećaj kao da se sunovraćuje. Zastenjao je uplašivši se od svog glasa. Između njega i nje nadvi se iskrivljeno lice Pubija. On se neprirodno podvio pod nju i siktao joj u oči:

— Sad slušaj! I jeste baš tako: mi smo psine, ali si ti... ja imam tvrdu koru na srcu, oslobodih te se hladno, kučko, ali... dosad sam šutio, a svi ovi tu...

On nije završio riječi. Jedna ruka ga je gurnula tako naglo i takvom silinom, da se srušio pod drugi stol. Među čašama je ležala Perina lopata. Taj alat sa slomljenim držalom se brzo digao u onoj grčevitoj ruci, koja je Pubija odgurnula i zasvirao kroz zrak stravično. Netko je laktom dohvatio držak lopate i ona se iskrenula pljoštimice. Nastalo je gušanje, ali je nekoliko puta brzo udarila. Tupo je zazvonila lopata kako su je u gušanju odbijali u stranu i pljoštimice lupila, a kad je Nada okrenula glavu, netko je strašno zavriskao.

Netko ga je odostrag udario usred vrata, i on se srušio ispustivši lopatu. U zabuni ga nitko nije dizao, a on je sa mukom otklanjao sa lica njenu krvavu kosu u koju se zamrsio. Kad se okrenuo na zdravu stranu nekako se digao, skočio i kriknuo:

— Sve redom! Vi...

Riječi su mu se prelomile u grlu. Pao je na stol i grcaj mu je protresao pleća. Sa onu stranu stola dizali su Nadu. Krvava kosa joj se zalijepila u jednu oborenu stolicu, a desnom rukom se mašila prema srcu kao da se zaklinje.

— Ma samo je onesviješćena. Čestitije je dohvatio pljoštimize, nego što je rasjekao... — umirivao je netko.

— Brzo hladne vode, — vikao je drugi glas.

Dok je u zabuni nekoliko očiju gledalo sa stravom i osjećanjem o krivici, bacajući kradom poglede nekog pokajničkog, dubokog žaljenja prema mladom čovjeku, koji je jecao na stolu, Beg je sav slinav oko usta zaplićući jezikom — plačljivim glasom djeteta mrsio među usnama:

— Gaudeamus igitur... Dakle to li smo doživjeli, to li?! I mi smo mislili, da je i to neko drugarstvo... To li?! Ej, braćo, jadna braćo moja! To li!? Drugo je to bilo kad je Beg... izgleda da je to samo u pričama bilo tako lijepo... Jadna braćo...

Pijan, ogorčen se doteturao do vratiju i izgubio se u mraku vajkajući se svojim plačljivim glasom, koji je tonuo kroz pustu ulicu. Sada se nije čulo ni Raspućinovo pjevušenje.

Gostioničar je prolazio u dvorište i natrag i hulio ne obraćajući se nikome. Netko je krupnim psokama spominjao Trivino ime.

— Mogu reći: lijepe zadušnice, — začulo se kratko ironično smijanje kao da pas laje. — Da mu nismo odgurnuli ruku, mogao je biti lijepo i drugi ukop. I otkud se baš tamo našla ta prokleta lopata.

Netko je žučno dodao:

— Što ste se uplašili? Nije tako lako dotući kljuse. Eno već isteže kapke.

Riječi je dovršio sa šarenim kletvama, koje su se sve plele oko Nadina imena, a nekoliko je privezao i za cijelo društvo.

Naglo je zavladala tišina. Raspućin je dovukao liječnika, koji se našao u obližnjoj kafani.

— Donesite kola, pa ću je previti kod mene. Svijest je izgubila više od uzbuđenja, — rekao je on.

Dok su sve oči bile uprte u njegove ruke, koje su mrsile kosu sa glave Triva se podigao. Opazili su ga tek kad je progovorio. Duboko je udahnuo prvi dim cigarete i pošao.

Na licu mu se ogledalo duboko uzbuđenje. Sav se preobrazio, neka svježina i snaga je odisala iz njega kao iz radnika, koji je sa radošću završio posao, oprao se i preobukao u čisto.

Nije pogledao nikoga. Nehotice, kao da su omađijani sa strahopoštovanjem uklanjali su mu se s puta kad je pošao prema izlazu čvrsta koraka, sav se ujablanivši, kao da mu je iz tijela nestalo oduzetosi. Čilo je zabacio lopatu na rame. I sebi i svima njima ličio je na seljaka što se nakon dobro obavljena posla vraća sa njive. I gorčina ruganja sablasnom čistinom je odzvanjala u glasu, koji se napojio muževnom dubinom, kao da kroz to grlo nikad nije strugao onaj končić uškopljeničke promuklosti. Tako neprirodno ispravljen, sigurnom snagom se odbacujući sa stopala na stopalo, kao da ide nekim čarobnim vratima koja će se sama pred njim rastvoriti, ne braneći se od gorčine što tamo kreće po svojem i njihovom zanijevanom plaču, sjekao je sebe i njih porugom koja se vijorila u glasu kad je sebi kao koračnicu zapjevao:

— Gaudeamus igitur...

I svakome bi jasno: pravim rastajanjima nisu potrebne riječi.

Nisu primijetili kad je Žuti nestao. Sigurnom doko-nošću, korakom tihim i baršunastim, kojim je ljude pot-sjećao na vitkog mačka, slijedio je Trivu u sjeni kazališnog zida. Na uglu Triva se iznenada ukopa u asfalt, podiže glavu na uličnu svjetiljku, prikovan okom za životnu vrtešku mušica i noćnih leptirića. I kao što je naglo zastao drugog časa poče se klatiti naprijed pa nazad kao da tijelom izvodi čudnu šalu. Žutom se učini kao da se igra iščupavanja iz asfalta. Taj dojam posta sigurniji kad mu je do uha dolepršao djetinjim nestašlukom umekšano i toplinom razigrano brundanje:

— Jebem im... ma jebem im... jebem im...

Tražio je neku izvanredno krupnu, a očito od paperja laganiju psovku dok je u tom traganju za pravim riječima zračila osveta u praštanju. I najednom prasnu prangija otkrovenja:

— Jebem im GAĆE! Idem ja bratu! BRATU!

Zvučalo je to kao neko zvono nevina ponosa, kao da se dijete razmeće nečim što nitko drugi nema i ne može imati. Kad je pokretom neshvatljive velikodušnosti odbacio lopatu i kroz njen zveket nestao iza ugla, Žuti je još dugo ostao nepomičan kao da ga je prikovala jedna jedina misao što se lupala od uha do uha u unutraš-

njosti glave: tako se svete pobjednici koji se osjećaju doista veličanstveno. Vraćajući se u krčmu usne mu se gorko iskriviše pri pomisli da ga upoređuju sa žilavim mačkom, učini mu se da je u njegovim nogama pregaženi puž.

Pograbio je čašu ispred samih usta. Raspućinu se ruka zadržala skamenjena pod usnama, prazna, opljačkana. Njegove iznenađenjem rastrgane zjenice nisu bile u stanju da prekriju strah. Žutom oživješe stostruko ozvučene i umnožene Trivine riječi kojima je tražio psovku i učini mu se kao da je u tom traženju bilo nekog listanja po pornografiji osvete i užitka što je rastao u hirovitim skokovima. Naprasito je iskapio čašu i tresnuo njome o zid onom njemu svojstvenom pritajenom žestinom kojom je običavao smožđiti cigaretu među prstima. Raspućin je poznavao taj pokret kojim Žuti pljuje u oči očajanju. I sav se utanji i smanji kao da po njemu pljuje kad mu Žuti prošapta:

— Ti i ja, je li?!... A sablast rata zamračuje nebo stare Europe...

- o -

Čekajući da dođe vrijeme ručku Raspućin i Beg su se sklonili u hladovitu orijentalnu slastičarnu kod Idriža. Beg je dubio nohtom po nozdrvama i odsutno napasao oči po ulici. Odistski ga nije ništa zanimalo od ulične živosti, ali je sanjive oči najlakše odmarao na tom kretanju. Raspućin je zvjerao čas tamo, čas po radnji i nekoliko puta pokušavao da zapodjene razgovor.

— Šteta! — udari snažno Ivu po ramenu kao da potkrepljuje značaj misli. — Da samo znaš kakav je drug onaj krupni brkajlija s kojim si me sinoć sreo. Sad je stigao, a ostaje i preko ljeta, ha- ha- ha, da se »sprema« za jesenje ispite. Ove će samo slušati.

Smijao se napadno, upinjući se da raskravi druga, a Beg je očiju zakovanih za ulicu klimao glavom ne slušajući ga. Raspućin se nije dao stresti, nastavio je uhvativši Bega za mišku:

— Jesi li primijetio kako su mu nabubrile grudi, kao u ženske. Novčanik to brekće, brajko moj, novčanik! Stari mu je bogat raspop, a momak: student — ovakav! Zamisli: stari mu se upisao na fakultet i završio ga, samo da bi dokazao da se može, a drugarčina starom: »Ne ide to, babo, tako lako s naukom, ja želim temeljito pa

koliko trajalo da trajalo«. Ne žali potrošiti u društvu i baš sada vi kunjate, eh, mlitavci!

Ivo se vrtio po stolici očito zaokupljen nekom nedoumicom. Raspućin je opsovao i mrkosno zašutio. Jarosno je uzdisao i poslije dulje stanke je opet pokušao razgovor.

— Ah, moj dragi Beg efendi, Ivo brate, zar ćemo doći do tog da je besciljno boraviti u ovom mojem lijepom gradu? Za ovo nekoliko dana otkako je naše društvo splasnulo, moram priznati — ne znam kako da utučem vrijeme. Ono posljednje veselje se nekako kiselkasto svršilo... sve mi se čini da je i preostalima drago kad se ne sretnemo...

— Ja putujem svojim — Beg reče tiho, ali brzo kao da je uhvatio očekivanu priliku.

Nastala je stanka. U svakoj riječi bila je ironija kad je Raspućin zapitao:

— Hoćeš li se na jesen vratiti?

I opet stanka. Kao da je u ljudima na ulici tražio odgovor nakon dužeg krzmanja Beg je ozbiljno otezao:

— Ne znam.

Raspućin je pribjegao starom običaju, počeo se smijuckati i praviti grimase. Neugodna tišina je lebdjela među njima. Begu kao da je i ulica dosadila. Jedno vrijeme je počeo pratiti muhe, pa djevojku koja je posluživala. Polako, bez trunca zanimanja oči su mu klizile umrtvljene po ljudima i stvarima. Varka nije bila moguća, obojica su osjećala da su suvišni jedno drugom, ali se Raspućin nije predavao lako.

— Nabavi negdje gitaru, da večeras odsviramo serenadu Đurđinki. To će biti najbolji način da je razljutimo — sinulo mu je iznenada u glavi.

Beg je nekoliko puta potvrđivao glavom, ali je bilo izvjesno da nije razumio šta ovaj govori. Raspućin se opet smijuckao kao da želi najediti nekoga i počeo se zabavljati promatranjem svojih grimasa u zrcalu na suprotnom zidu. I najednom se zagrohota:

— Jedina je korist od svega slavlja što derikoži Crnom Mačku nitko nije platio, a još jači je adut što stari niti ne traži. Vjeruje da će stvar doći i pred policiju ili sud i samo tjera da njega ne petljamo u to. Plaši se da će se ići do korijena, do Bojznog. Ha-ha-ha...

Beg promrsi kao da se prisjetio nečega:

— Odista?! A nije?... Ne sjećam se...

— Nije, kad ti kažem. Bio sam tamo i sinoć, sa brkajlijom o kojem sam ti govorio. Da vidiš što je veselja kad taj vodi...

Beg se zamislio, ali mu je najmučnije bilo što ne zna o čemu misli. Htio je da zapita kog đavola sjede tu, ali mu je i to bilo teško. I dalje je zurio u prazninu. I kad se ni sam nije nadao bez riječi je skočio, bacio novac na mramornu ploču stola i otišao bez pozdrava. Raspućim nehotice baci pogled na metalni novac kao da se plaši od udarca, zatim se naglo povrati i uz smijuckanje progunda:

— I ovaj. Pobjegoše štakori sa broda...

Ivo se brzo izgubi na ulici dok su oči Raspućinove ironično žmirkale za njim. A kad se ispod oka uvjerio da ga nitko ne gleda ovaj snažni momak se sav opusti na stolici, utone i kao da postade manji, nekako i krhak i smožden. Sjedio je tako dugo, valjda odmjeravajući da li je Ivo već otišao tako daleko da se više ne mogu sresti. I valjda odgovarajući na vlastito neko pitanje, gledajući se u zrcalu prošaputa:

— Da i da. Ovaj moj voljeni i podjednako ukleti grad kao da nikad ne želi zaboraviti mojem jadnom starom što je bio vratar u kupleraju kad je prve parice za svoje temelje kuckao o zube...

Na ulici, iznenađen blagom vedrinom dana nasmijao se sam sebi sjetivši se da je novac bacio na stol kao da na dlaku oponaša Bega. I baš tako je i otišao iz slastičarne.

Subotica, 1937.

SANJALO

Miris varena mlijeka ga je opijao i njihao u čudnu slast. Radio je sam u svojoj sobi. Tada nije znao za život. Majka koja je tu sobu spremala, ni ta majka koja ga je toliko voljela nije znala šta je onda slikao.

Zaključavao je i ta platna.

A da ste vidjeli ta platna!

Mlijeko se varilo i on je udisao njegov miris. Ulančen u miris svježeg mlijeka osjećao je sočnost lica što ga je slikao. Sanjario je o sebi, o djeci. Podsjećalo ga mlijeko na čudnu dječicu koju bi imao i čudnom ljubavlju ljubio. Kroz treperav miris i crte što su mu se pod rukom oplemenjavale vidio je čitavu priču budućeg života.

Kad je izlazio bio je tih. Na licu mu se sjalo otkrovenje. Majka je osjećala da sin luta kroz čarobne ljepote i bila sretna unatoč dojma da je on daleko od nje. Bila je sretna i nije pitala ništa. Njegova sreća bila je i njezina.

- o -

Ljudi koji su болоvali prikovani vrućicom za postelju vole hladnoću. Tada se osjećaju čvršći.

Zima je bila neobično lijepa. On se pridigao iz teške bolesti i sad je volio život. Zima ga je osvježavala.

Kroz pahuljice novog snijega jedne večeri je prvi put vidio nju. Drugo veče su se sreli očima kao poznanici. Išla je stisnuta uz vitku, zrelu ženu u crnini.

Njezine oči su zasvijetlile. Te oči su skrenule put crnih one žene neobično plemenitih oblika i on je znao da je to njezina majka i da on postoji u njihovoj predodžbi.

One su govorile o njemu.

Bilo je to veče puno pjesama i čudnih boja.

Prošle su mimo njega kao čudno svileno pramenja u pričama.

Volio je priče iz djetinjstva. Volio je princeze kojima ruže cvatu na obrazima i biser lije iz očiju.

To veče je bilo puno ushitnih pjesama, vrelih boja i šaputavih priča.

U duši je skrio dva lica, dva tijela i dvije duše. Nosio je to uvijeno u najplemenitije što je u sebi osjećao. Nekoliko dana kasnije kada je opet bio zaljubljen u ljepotu zimskog večera i ushićen životom što je uskrsavao u njemu pozdravio ju je očima.

Išla je sa klizanja. Lice joj je bilo zajapureno kao breskvin cvijet u mirisni suton. Na vratu joj je gorjela crvena marama kao mlada krv. Vodila je dva djeteta. Znao je da su joj mališani braća i vjerovao da nikad tako lijepu sliku ni u mašti nije stvorio.

Vodili su sliku pitomosti, razvijenog bernardinca.

Sve je to bilo plemenito lijepo.

Veče je bilo puno pjesama i sanja.

Odjurio je kući i zaključao se među svoje boje i platna. U sobi se vio miris varenog mlijeka.

Poznavao je četiri lica i jednog psa.

Znao je jednu ženu kojoj bi znao posvetiti sve svoje zanose i sanjao o čudesno lijepoj djeci koju bi ljubio čudnom ljubavlju.

Otada se zaključavao i čak ni majka nije znala šta on radi, a na licu mu se sjalo čudno otkrovenje. Majka je bila sretna iako je znala da joj je sin daleko. Njegova sreća bila je i njezina.

- o -

Bio je o svemu i sa svakim toliko otvoren da je njegova iskrenost zaprepastila svakog.

-- Gle, ovo djevojčice, divna žena će biti kroz koju godinu — rekao mu je jedan izivljeni ženskar, njegov dobar znanac.

On se čudno smješкао za njom i nije mu bilo pravo što onaj govori o njoj.

Šutio je o njoj. O njoj i sebi je samo šutio. Išla je u školu, po njegovom računu bila oko četrnaest godina. On je bio dvadeset i pet.

U njoj se budila žena i on je vario mlijeko kad je slikao i sanjario o čudesnoj djeci. Sanjao je o dvije ru-mene jabuke sa maslinovim madežima što mirišu na mlijeko.

Volio je zimu jer se osjećao čvrst kao namrzli dren i viđao se s njom češće.

U ljeto odlazila je u rodni kraj na more, a on se čudno pritajio. Po njezinom kretanju u društvu, kretu usta kojih glas nije čuo, iz poluzavršenih riječi nečijih sastavio je cijelu njihovu historiju. Znao je oca, koji nije spadao u njegove djetinje priče, majku, braću i psa.

Znao je da je ona na moru. Pritajio se. Samo kada je mjesečasti kolovoz klonuo u njemu je zadrhtao čudan plamen i očekivao je svaki dan.

Ona se prelijevala u ženu. Zadnji koraci kolovoza bili su blagi. Jezero je snijevalo. Na njezinom brončanom tijelu se topilo sunce. On se nije kupao, samo je pio njezin lik. Bilo mu je krivo što je iz svježih slanih mora došla u ovo muljevito jezero, ali se njegov pogled talio na njoj kao i sunce.

Pjevao je i snijevala pjesmu stvaranja.

Ljepote, ljepote stvarati — pjevala je sva njegova bujna mladost. Njezini zubi kao niska labudova, kose... kose!... čijoj kestenjavoj bujnosti i blagoj valovitosti nije znao naći slike... oči pune zorinog rađanja i bujne žene čije su želje zalančene djevičanstvom i ona put broncana, kao dah sunca na blagom moru, put iznad koje je vidio fluidne prste boga vajara gdje stvara na vrhuncu svog pijanog nadahnuća sve je to za njega bila jedna božanstvena mitska njiva u kojoj bi oplodio sam svog stvaranja ljepote.

Prošla je još jedna zima puna pjesama i raskošnih boja. Prošlo je i jedno ljeto. Ona se oplemenila u biseru rodnog mora. Po njegovom računu bila je šesnaest godina. Bila je zanosna, puna života i topline žene. Njezine oči su gledale samo u nekim odsjevima. Uživala je da je gledaju.

On je više osjećao na sebi pogled njezine majke. Otac je rijetko išao sa njima. Pritajivao se kao da je osjećao da ne spada u tu bajku koju je slikar spleo oko njih. Slikar je često osjetio da ga vitka žena plemenitih oblika gleda iz svoje crnine. Da se pitao ne bi znao da li je u žiži njegovih snova žena u skladnoj crnini ili njezina kćer.

- o -

Oni nikad još govorili nisu. On je bio čudno iskren o svemu. O sebi i o njima je samo šutio. Ali oni su se poznavali. On je bio mladić lijep, poželjan i poznat. Njihov je život znao u svojem sastavu. Oni su se poznavali duboko i odavno. On je to znao i čekao da ih ono nešto, ono slučajno, u čega je vjerovao, sastavi. Znao je da su namijenjeni jedno drugom i nikad ni trunka sumnje nije podmetnuo toj vezi. Vjera je njegova bila čvršća kad god ih je vidio.

Nikad je još nije vidio s mladićem.

Jednog večera šetao se sa nekom djevojkom. Mimo njega je neko prolazio i on je osjećao da ga oštro promatraju oči iza leđa. Oči su mu se srele sa očima žene plemenitih crta. Ispitivački je prešla očima djevojku sa kojom je išao.

Kad je prošla žena, crna i plemenite krvi, on se nasmiješio radošću djeteta.

Vjerovao je i osjećao da su svoji. Oni ga čuvaju.

Njegova zaključana platna su bila puna priča. U sebi je osjećao otkrovenje. Maštao je u lijepo i točio u svoj pehar slast. Zadovoljan je bio svakim svojim potezom. Kad nije radio dugo je znao gledati i gledati te slike pune princeza broncane puti, plemenitih gospođa u skladnoj crnini, djece, djece... o kojoj je toliko znao da priča sam sebi. Sa uživanjem je udisao miris varena mlijeka.

- o -

Prije nje i poslije nje nikad nije našao ženu kojoj bi cijelog sebe znao posvetiti. Kao što mu je kosa bila grgurava i nestašno povita sad ovamo sad onamo. tako je žedao za ženama. Nikad ni u jednoj nije našao sve. Tražio je uvijek jednu ljepotu za drugom, sa jednom da dopuni drugu. Žedao je za zbirkom ljepotica. Onda bi možda utolio želje. Za njegove mlade godine bio je u tom već star.

U njoj je bilo sve. Znao se odreći svih žena samo nju da ima.

Nije odbacio lijepe žene, ali trčanje za njima ga je često jedilo kao sivo nabavljanje svakodnevnog kruha.

Ali ona!

— Kad nju budem imao... — šaptao je, a oči su mu se krijesile.

Čudno se smješkao. Ljudi ga nisu shvaćali. Nitko nije imao hrabrosti da mu kaže da je budala, samo su se čudili.

A njemu istinski ništa od svega nije trebalo. U njoj je bilo sve. Prezirao je koru kruha. Sitan život ga je razdraživao.

Zimi se po okolnim šumama, obali jezera i parkovima oko njega viđao usamljeni šetač: to je bio on. Često se šetao i noću.

Dok su se svijetla palila po gradu volio je da sluša šum zimske prirode.

To večer je maštao u velikom divljem parku što se sterao između sjeverne ivice grada i vinograda. Nauživao se samoće i krenuo put osvijetljenih ulica. Tiho, ispod golih žbunova je išao.

Prošli su pored njega. Na ulazu u park svjetlost se zaplela u granje i izmiješane sjene su varale oko.

Zastao je.

Njih dvoje su ušli i šutke krenuli u najmračniji kut zimskog parka.

Između borova što su se podalje crnili čuo je njezin smijeh. Prepoznao je i njega. Znao ga je lično. Bio je mladi prvak viteških igara. S njim je bila ona, nasamo u mračnom parku iza grada.

Slikar je stajao nijem. Tog trenutka su se sve pjesme i raskošne boje slile u crni mlaz. Snovi su pali u bezdani jaz. U slikaru je sve stalo.

Pobjegao je sa ivice svijetla. U tami, ispod žbunja, vratio se u pusti park. Na klupi skrtoj među jelama osjećao je kako mu suze mile niz obraze. Osjećao je bijes: budala je saznala da je budala.

Nije ulazio u grad do kasne noći. Nije htio da je još jednom vidi to večer ili da se pozdravi sa onim sa kojim je u mračnom parku nadomak njega bila.

Slikar je začepio uši. Bojao se da između borova ne čuje njezin smijeh.

To veče prelomio je svoju vjeru i plašio se jednog novog osjećanja.

U lancu sklada veliko jedno zrno je puklo i on se sjetio riječi jedne djevojke: mržnja, koja iz slomljene ljubavi više, grozno je stvorenje...

Slikar se plašio i kasno u noć se zavukao u svoj stan.

- 0 -

Nije se tužio nikom. Bio je čudno otvoren, o svemu je govorio otvoreno samo o njemu i njoj nitko ni zvuka čuo ni slutio nije.

Zaključavao se u svoju sobu.

Majka je bila zabrinuta. Dugo se ustezala kad ga je morala zvati stolu. Jeo je i opet se zatvarao. Čudno je šutio.

Izbjegavao je poznanike. Kad se sreo s njom oči su mu se stegle. Bio je mrk i patio. Izdaleka ju je motrio. Ona se šetala sa prijateljicama. Oko pola sedam nestala je iza ugla.

Njezine prijateljice su vodile bernardinca.

Sve to nije htio više gledati...

Njegova vatrena mašta je stala. Nije bio sposoban više da bude svoj. Bježao je i bio sam. Htio je odjuriti u svoju sobu i razoriti sve uspomene na ono što je već razoreno, ali nije imao snage.

Skretao je pogledom ispred žene vitke, plemenite, sve u crnini. Bolio ga je susret, ali ga ipak tražio.

Bio je sam. Bez mašte, bez bogatih boja što su skladno tekle iz njegovih ruku, bez princeze, djece i priča...

Prolazio je pored više tamburaških družina, pored pjesme noćnih pjevačica, pored žamora vinom omamljenih, pored noćnih prosjaka i bludnica i uvijek sam.

Ako je uvečer nije bilo na šetalištu bio je siguran da ni onog drugog nema.

Slikar je počeo da živi život mladog propalice. Nitko to znao nije, a on je tog trenutka upoređivao odnose. Sve je išlo protiv njega. Osam do deset godina stariji od nje. Onaj tri.

Slikar je bio sin radnika. Nova gospoda koja se uvijek pomalo stide svog podrijetla. Ona je bila iz kruga najsvjetlijeg.

Njegova sirotinjska mržnja koja se rodila s njim dizala je buntovno pesnicu na nakitom opterećene glave.

Snijevao je buntovne i krvave snove koji su se prelitali sa zamršenim erotičnim mučenjima.

Noći su mu bile teške i duge.

Večeras je pobjegao ispred noći u kazalište. Bio je tup i izgubljen. Nikom se nije tužio.

Sjeo je blizu snahe veleindustrijalca šešira, koji je imao samo u ovom gradu šest palača. Pozdravio ju je tupo. Ona njega previše toplo.

Kupila je njegovih nekoliko radova, dosta loših, i otvoreno ponudila gomilu novaca, uživanje planinskih i morskih ljetovališta i svojih griješnih pedeset godina sa babjom ljubavlju.

Prezirao je i nju i njezinog glupog muža koji je sjedio uz nju.

Ali je bio tup i u duši mu se kovitlao odsjev pono-ra. Za leđima mu je bila mlada bogata žena, čije je djevojaštvo pamtilo dva pobačaja nezakonitih plodova mladog slikara koji ju je tupo pozdravio. Od bližih se pozdravio sa mladim prijateljem, slobodoumnim pjesnikom koji je tu bio sa jednim starim liječnikom i njegovom kćerkom.

Liječnikova kćer je pisala novele i zarazila mladog pjesnika, a kad su se oboje izliječili, nastavili su svoj nevezani polni život jer su oboje bili pjesnici i slobodno mislili.

Slikar je nekoć mislio nešto o svom prijatelju pjesniku. Večeras je tupo zagledao u njega i njegovu ljubavnicu.

— Hvala, dobro mi je — odgovorio je kratko i nastavio šutnju kad se u odmoru sreo sa njima.

Stara preljubnica je šapnula:

— Slikar večeras nije uobražen.

Mlada žena koja je njegova dva ploda prije vremena bacila iz utrobe:

— On je večeras divan. Zanet i ozbiljan. Pun muškog stvaranja.

A slobodoumna pjesnikinja:

— Kladam se, ni riječi ni slike nije zapamtio sa pozornice. On je večeras čudan. Zanimljiv.

Poslije predstave izgubio se u noći. Mrzio je sve. Prezirao je otimanje o život kao koricu kruha.

Njegove nove slike bile su nakaze.

Šutio je.

Vuklo ga je nešto daleko i previše neodređeno. Nije bio prijatelj alkohola. Njegova duša je bila žedna.

Više nije gledao mladoga prvaka i nju. Odbacio je sve. Vjeru je slomio. Lutao je danima oko jezera i upuštao se u sitne stvari. Niko ga nije pitao, nikomu se nije tužio.

Oči matere su govorile: nemoj to, nemoj sine. Živio je svoj novi život. One poderane priče nije htio da krpi. Njegova vjera je bila suviše velika. Bila je. Okrnjenu i popravljenu nije prihvaćao. To bi bilo svakidašnje, a one priče to nisu bile.

Lutao je po velikom parku oko jezera. Divlje plovke se prosule po vodi i on ih je brojio. Zavlačio se u pusta kupališta i šutio. Pred suton je naišla djevojka vitka, nježnog lica i sanjarskih očiju. Na ruci joj je bila korpa. On je nju znao. Bila je kćer profesora. Stanovali su u vinogradu na obali.

— Nore nema, vražje Nore nema — šaputao je.

Pošao je za vitkom i nježnom djevojkom. Zatreptala je kada joj se preko ramena nagnuo. Spustila je vjeđe.

— Zašto vi uvijek gledate u zemlju kad me sretate, a poslije... — reče on tiho.

Ona je šutke išla dalje. Njegov glas je bio čudan. Osjećao je da u djevojci drhte osjećaji.

— Ja vam nisam ništa skrivio... — i htio je da pođe dalje.

Odavno su već oči ove nježne djevojke njemu govorile. Nije to bilo prvi put da su se tu sreli. Osjećao je uvijek kako je ustreptala kad ga je sretala. Njezin glas je drhtao na plač kad je rekla:

— Što hoćete od mene?!

Djevojka se poslije oslobodila i u svojoj nježnosti bila ushićena. Bilo mu je dosadno. Kad su se vraćali od pekara, kod česme ga je čekala Nora.

Treptala je na ovu nježnu djevojku. Bila je u neodumici i prva nazvala dobro veče. On je bio mrk i neobično tvrd. Ova nježna djevojka je razumjela da je on imao sastanak, porumenila i htjela da odstupi.

— Ne, ne — reče slikar i uhvati je za ruku. — Izvinite, previše sam vas čekao — ljutito je rekao Nori i pošao dalje.

— Svinja! — čuo je bijesni glas uvrijeđene Nore kada su već odmakli.

Bio je ravnodušan prema Nori i pogrdi. Nije ga zanimalo to poznatstvo, koje za ova četiri dana nije doprla dalje od milovanja.

Nježna djevojka je bila uzbuđena. Dugo su šutili.

— Šta ste uradili s tom djevojkom?! — rekla je iznenada puna sućuti.

Bio je lijen i suviše mrzovoljan da odgovori. Nije ni sam zano kog đavla ide sa ovom djevojkom. Šutio je. Tek najednom reče:

— Nisam je ja zvao... Što me je izazivala... mirno sam se vukao po parku. Ako neće da zadovoljimo naše seksualne nagone, ako se licemjerno otima, kog đavla me je izazivala... Neka ide!

Kasno se sjetio da pogleda lice djevojke što ide pored njega.

— Gospodine...

— Šta? Vi ste obrazovana djevojka, niste više dijete. Ne volim zakukuljivanje...

— Ali...

On se trže. To lice nije moglo jasnije ocrtati koliko je povrijedio njezinu nježnost i možda neku vjeru u njega. To je bio čitav jedan čvor pitanja postavljen pred njega.

— Idite i vi dovraga! — mahnuo je iznenada bijesno i pohitao nekud.

Djevojka se zaplaka i pobježe put svoje kuće.

Zavukao se na usamljenu klupu i čamio čitavo veče. Zimu ga je oborila, iznenada je skočio. Opipao je u džepu hladno željezo. Osam smrtonosnih olovnih bumbara je bilo u njemu odavno se rješavao na to.

U malu postaju ulazio je vlak. Njegov tutanj ga je razbudio. Skočio je do njega. Krenuo je put Tise. Htio je da čuje jujuk vjetra nad pustom rijekom i da se zadovolji u tom selu kod djevojke čija postelja ga je uvijek čekala. Htio je da zaboravi i da pobjegne od sebe. U kolima je svirao harmonikaš. Boca je išla od usta do usta. Ponudili su seljaci i njega. Nosili su nevjestu. Zagledao se u rumenu mladu.

I u tutnju je vidio onu: zajapurenu, na vratu joj gori rubac crven kao krv. Usne se smiju iznad dvije niske labudova.

Digao se i izašao iz vagona. Na duši mu se sledio očaj. Naslonio se na željeznu ogradu i stenjao u vjetar i tutanj točkova.

Umiješao se u svatovce. I oni su išli u to selo na rijeci. Igrao je kao bijesan u kolu. Ljubio se sa seljacima. Onda se izgubio i te noći i idućeg dana obilazio gostionice tri sela na Tisi. Svirali su mu u uho i on je vadio

vatreno željezo u kojem se krilo osam smrtonosnih bumbara. Prislonio ga je sljepoočnici, a seljaci su molili:

— Nemoj, druže. Nemoj dok vina i pjesme ima. Nemoj, mladi druže.

Kad mu je vino prvi put uzavrlo čak do tjemena on je grlio ljude i plakao:

— Zaljubljen sam smrtno.

Prinosio je cijev na sljepoočnicu, a oni su ga žalili i molili:

— Nemoj, druže.

I kad mu je peti i šesti put vino rasplakalo mladost on ih je grlio i šaputao:

— Zaljubljen sam smrtno.

U zoru je istrčao na rijeku. Sjeo je razdrljen, gologlav, na panj o koji su ribari vezali čamce i držao železo vatreno u rukama.

Hoću staru ljepotu mog rada! — viknuo je, poskočio na obali i iz ruke je poletjelo oružje u hladne valove.

U rano poslijepodne dovezao se kući. Zaspao je bunovnim snom. Predvečer se probudio iz ružnih snova i pošao u šetnju. Patnja se uvriježila u njega i trzala se kao nedoklano živinče. Na šetalištu oči mu se sukobiše s njezinima. Imala je na vratu onaj rubac što je gorio kao krv. Dvije niske bijelih labudova sjale su se nad šumom smijeha. Ona je prošla kad se zgrčio. U njemu se rasplamsalo nešto što nije poznavao.

Ona je skočila pod ubodom. Na usta joj je trgla krv i vitki džepni nož je tražio srce kad se drugi put zaletio u leđa. Drugarice su odskočile i stravično vrištale. U grozi, strci i zapomaganju ležala je ona i u krvi njezinoj kvasio se onaj crveni rubac.

Njega su našli pod obližnjom kapijom. Pao je ničice i sabio glavu u ugao.

— Zar ja?! Zar ja?! Zar ja? — stenjac je i čelom lupao o pod.

Na ulici gdje se okupila komisija i oko njega vio se osjećaj teške tajnovite strave, koja je slabije tjerala u bijeg. Kad su ga doveli zajaukao je i stropoštao se kao klada.

- o -

Njegovi dani, njegove noći bili su nastavak onog stenjanja. Osijedio i oronuo je za nekoliko dana kao starac. Njegove oči nikog nisu gledale, njegove uši nikog nisu slušale. Uzdahnuo je u sudnici:

— Bože moj, što me mučite?! Osudite i sklonite me već jednom.

To su bile jedine njegove riječi. Iz njega se širio uzdah po cijeloj sudnici. Njegove oči su gledale u zemlju, a uši bile gluhe. Nije znao da u sudnici nema ni njegove ni njezine majke. Nije znao da u uglu od strepnje drhti djevojka jedna nježna, ustreptala, sa usnama za plač stvorenim. Njega je pritiskalo jedino teško pitanje: zašto je uradio ono od čega se grozila njegova i najmanja žilica. Ljubio je, žalio je. Kajao se i proklinjao sebe. I sve je to zatvorio u sebe.

Radovao se kazni. Napola nije živio. Sve je to išlo po tuđem staranju i naređenju. Predao se slučaju i nijekao sebe. Šutio je i slušao.

Ljudi su zaboravili, on nije.

Kad se vratio u slobodu majka je već bila pod zemljom. Rijetko je išao među ljude. Bojao se susreta sa ženom u crnini, vitkom i plemenitom. Njegove oči nikog nisu gledale, njegove uši nikog nisu slušale. Bio je blijed, krhak. Gledao je u zemlju i uzdisao. Vukao se po danu i noći kao sjena. Mučila ga je jedna želja: htio je da zna za njezin grob, ali nikog nije smio zapitati. Mučila ga je još jedna želja: htio je čuti od nekoga da patnje one plemenite žene nisu bile toliko velike.

Jednog zimskog sutona bio je na obali jezera. Kao uvijek i sad je čuo svoje stenjanje i vidio onaj rubac crven kao krv. Zagledale mu se oči dolje u hladne valove i maglu što je sjedala na podnožje vidika. Uzdrhtao je, trgnuo se. Osjetio je da ga gledaju. Htio je pobjeći i brzo krenu.

— Vi?!...

Udari o djevojku nježnu, ustreptalih očiju i usana tankih, za plač stvorenih. Njezine oči zasuziše. Ona već nije bila mlada. Uhvatio je za ruke. Uzdahnuo je:

— O, da, vi, vi...

To večer proveli su u šutnji.

U srce je zatvorio njezino ime. I kad su ga priviđenja gonila noću šaputao je:

— Eli, Eli...

Nisu išli među ljude. Živjeli su napolju u vinogradu na obali sa Elinom majkom. Ela je bila uvijek nježna i šutila najviše, jer je njezin muž slikar, patnik i sanjalo želio šutnju.

Večerom su izlazili u tamnu šumu. Priljubljeni jedno uz drugo. To je bio njihov razgovor u šetnji.

— Svemir bih znao ispisati svojom obranom a nemam obrane — samo bi prošaputao njoj u te večeri.

Bila je ustreptala i nježna kao onog zimskog dana kada je zaplakala pred njim i pobjegla put svoje kuće. On je samo njoj govorio o pokojnici.

Morila ga je jedna želja: da sad, nakon dugih godina nađe puta ka ženi plemenitoj, u crnini. Ali ni Eli o tom nije se usudio riječ reći. Njegove su oči vidjele samo Elu i u dubini nosile onaj crveni rubac, njegove uši su čule samo nježni šapat Ele i u dubini zakopale uzdisaj. Njegove usne su osjećale milovanje samo njezinih mekih prstiju. I jednom je šapnuo Eli:

— Draga, mi ćemo imati djece...

Skrila je lice na njegova prsa, on je šaptao dalje:

— Ako starost raskine nas tko će ostati onom koji dalje poživiti? Mi smo sami i trebat će nam netko drag ako se jedno otsele put...

Uzdahnuo je i vidio onu divnu nisku labudova i crveni rubac, crven kao krv.

I kad mu se rodio prvi sin otključao je one slike pune priča, princesa, labudova, bisera, sa kraljicom u crnini i pokazao mladoj majci.

Njega je odavno boljela jedna želja: da spali sve to, ali se bojavao tog svetogrđa. On se tad osjećao kao da još jednom zariva krvavi nož.

Ela je zasuzila vidjevši ove slike i razumjela zašto se on bojavao staračke samoće. Zagrlila je sina.

Slikar, pjesnik, patnik i sanjalo je obrisao suze, zaključao slike koje od onog vremena nije vidio. Milovao je prvog sina i ženu, a na licu mu se sjalo otkrovenje, koje ga je pomlađivalo.

Slikar, patnik, pjesnik i sanjalo je htio da ima mnogo, mnogo lijepe djece.

I od tog vremena kad je slikao u njegovoj sobi se varilo mlijeko. Udisao je taj miris i ulančen u njega radio.

A kad se mnogo sjećao i mislio, šaputao je ženi:

— Znaš li ti da nisam ja bio onaj koji je... Vjeruješ li ti da sam ja luđak pokatkad?

On je to govorio jer je znao da osjeća trenutke sreće i nije shvaćao kako je kod njega to moguće. Sve ono i ipak! Tumačio je da to može biti samo kod luđaka. A miris varena mlijeka ga je još uvijek opijao.

1939. godine

OTAC PORODICE

Bio je jedan od onih ljudi za koje se veli da psetu ni sjekira ne škodi. Zvao se Gavro. Kad je svoje ime izgovarao čovjek je nekako odmah pomislio na njegov vrat, koji je bio kao u bika. Poslije pijanke bio bi opet svjež, žilav, kao da se čestito ispavao svake noći. Vječiti duhan u ustima, nemarno nabacano odijelo i ruke u džepovima čakšira, to je bilo njegovo držanje utemeljeno u nekakav ustaljeni običaj.

Danas je radio nešto u svojoj sobi. Zavučeni iza malog stola, u uglu između dva siva i vlažna zida nešto je kovao i turpijao. A njegov mehaničarski obrt donosio mu je ponešto od zgode do zgode, ali i to rijetko u kuću. Nikad se nije vezivao za stalni posao. Lak novac je volio.

Gavro je bio raspoložen. Radio je veselo naslađujući se fućkanjem. Iznimno ga nije ljutilo čak ni to što mu brat sjedi na krevetu i mirno ga posmatra. Đuro je bio mlađi. Imao je malu radionicu u kojoj se zlopatio sa ženom. On i žena su se složili da ne kupe djecu u sirotinji. O tome su nerado govorili jer je Đuro neizmjenno volio djecu. Rijetko je imao vremena da posjeti Gavru, a i

kad je mogao tome se nije osobito radovao. Gavro još manje, i to je i pokazivao. Nije volio ozbiljnog brata, njegove savjete i prijekore koji su ponekad izbijali iz njega.

I sad su malo govorili. U jadnom stanu Gavro je kuckao, pušio, fućkanje preplitao pjevušenjem kao da je sam. Brat ga je promatrao i zamišljen se često čudno smiješio za sebe. S vremena na vrijeme pogledao je u pokrajnju prostoriju u kojoj je na gomili starih krpa, zgrčeno, kako to čine bolesna čeljad, sjedila Roska, Gavrina žena.

Vidjelo se na njoj da tu nema nikakva posla, nego da se sklonila. Đuri se učinilo da ju je njen muž toga dana već tukao. Izgledala je stara, iako je bila znatno mlađa od muža, koji je tek prošao četrdesetu. Sve njeno biće odavalo je izmučenost, zlopatničku bijedu. Sa čitavog izboranog i suvog lica se slijevao čudan sjaj u dubinu samih očiju, koje su bludjele po polutamnom sobičku. Ona nije čula ni jednu riječ koja je pala među braćom. Kao da ne postoje za nju. Sjedila je tamo kao što to čini već godinama kad joj je muž kod kuće. Tako je za nju bilo najbolje.

Na Đurin pozdrav odgovorila je kratko, bez izraza i boje u glasu. Nije ni sama znala zašto se raspitala za zdravlje njegove žene i ponovo se zavukla u njen budžak. U polutamnom sobičku vlaga je odisala pliješnjem i nejasni lik žene prekriven i zamagljen sjenama izgledao je kao natruli panj.

Muž je bio veseo i zaokupljen sam sobom. Samo s časa na čas pogledao bi brata kao da mu veli da je već davno mogao otići k vragu. Tako je nekako došlc i vrijeme ručku. Žena se čudno mrštila, uzdahnula i izvukla iz svoje jazbine. Muž je pogledao sa hladnim, strpljivim podsmijehom i počeo da fućka još snažnije. Došla je pred njega i tiho izustila:

— Dijete će uskoro doći iz škole. Nemamo kruha. Ni zalogaja. Imaš li nešto novaca?

Gavro je lupio alatom o stol. Podbočio se i počeo je odmjeravati pun izazivanja. Naglo je prosisao zube i opsovao:

— Aha, dakle kruha?! Ja da ti dadem kruha, ja?!

Njeno bolećivo lice se iskrivilo. Bila je previše umorna. Sav lik je odavao dojam da će se svakog časa stropoštati. Tako je stajala i čekala nijemo, ispružene ruke. Gavro je začas stao uživajući u svojim riječima, zatim je naglo skočio i zaurlao:

— Drugi te iskorištavaju, a ja da te hranim?! Je li?! Spavaš tu u kuhinji sa tom pjevačicom i dva momka, je li?! Ja da vam dadem kruha?! Donijela si mi bolest, ti... Jedan put, drugi put, hoću li se s tobom deset puta šetati na injekcije?! Još kruha... Dat ću ja tebi i svima!

Pun prijetnje je koraknuo prema njoj. Bolesni lik žene se stresao. Nije digla oka, niti je ustuknula. Počela je da se tresse kao u groznici i plače bez suza. Usta su joj se trzala i iz dubine grudi su navirali čudni glasovi.

Đuro je znao kako oni žive. Nije se iznenadio, ali je skočio na noge kao da je samo ovo iščekivao. Stegnuo je zube i stupio pred brata:

— Ti, ti propalico...

Sve se činilo kao da se odigrava nastavak svađe. A tko je poznavao ovaj dom, taj se uvjerio da je tu jedan vječni oganj svađe, tuče i jauka. Počne, utiša se i sa neumitnom sigurnošću se nastavi, samo se ne svršava.

Gavro se smrknuo, kao da je oblak pao po licu i reskom hladnoćom procijedio:

— Šta ti hoćeš ovdje?!

Đuro se savladao i samo toliko rekao:

— Predamnom da se nisi takao ove žene. Zar je nisi dovoljno upropastio?!

Počeo je da hoda po sobi dolje-gore i kad god je došao do vrata zastajkivao je kao da se predomišlja da li da ode. Roska je stajala na svom mjestu, trzala rukama kao nedoklano pile i tresla usnama.

— Bbbb... bbb...

Kao i uvijek bila je prosto oduzeta od straha i ni maknuti se nije mogla, samo je čekala da muž saspe na nju bujicu udaraca. To je kod njega bio običan ishod stvari. Iznenada bukne i nakon dvije tri riječi izmlati ženu kao svinju u šteti. Mogla mu je ona i sreću zaželjeti on ju je mlatio kad se to njemu svidjelo. A svidjelo mu se često. Ona se nije branila, otupila je već na sve to i kao da je uvjerala samu sebe da to tako mora da bude. On je nalazio u tome nešto smiješnoga. Uživao je da ju matenane iscuška kao da krpom mlati prašinu sa prozora. Nešto okorjelo smiješnoga je nalazio u tome. Poseban užitak mu je činilo da pri tome stisne zube i sitno se smijucka plaču žene.

Đuro je sa uzdahom promatrao ženu i duboko gađenje na brata i sažaljenje prema Roski pretvaralo se u bijes prema njoj. Bio je kivan na nju jer nije mogao da

shvati što ona sva skršena stoji i bez riječi čeka Gavrine ispade.

Suzdržavao je bijes kada je ponova pogledao Gavru, koji je mrko pripalio novi duhan i nastavio da kucka i turpija. Gavro je malo poslije već fićukao kao da melodiju nije niti prekidao. Iz ovog malog posla očekivao je novac, a iz njega i neku razonodu na njegov način. To se vidjelo po njegovu poznatom fićukanju, tom njegovom izričaju nade.

Đuro ga je promatrao i osjećanja su kuljala u njegovojnutrini. Otima se od sebe, ali ga je nešto strašno vuklo da skoči na brata i da ga smrvi. Žalio je ovu ženu i boljelo ga što mu je Gavro rođeni brat. Želio je da objegne jer mu je bilo teško da brata ovako gleda. Znao ga je u tančine. Dosta puta je Gavro zagorčio život i samim roditeljima. Đuro ga je sad duboko mrzio, u opako raspaljenoj uobrazilji tražeći paklene muke u koje bi uvalio brata da mu se može zlurado nasmijati u brk.

»Bolest?! Drugi je iskorištavaju?!« U Đuri je prekipjela gorčina rođena od ovih Gavrinih riječi. Znao je da mu je brat te »tajne bolesti« zapatio još u ranoj mladosti i da je ženu unesrećio njima. A bilo mu je znano i to da je žena u ovu stračaru pustila neke podstanare koji su jedva preznojili i to malo stanarine. Primila ih je i spavala skupa sa njima u pokrajnjoj odaji, jer je muž sobu držao za sebe. Ona je to činila da bi bar nešto skrpila djetetu, ali je Gavro najčešće i to isisavao.

Sve je to prozujalo kroz Đurinu glavu i on je gledao rođenog brata sa željom da ga zakolje. Zadrhtao je od ustezanja. Oči su mu zasuzile kad se obazreo na Rosku i htio da ode.

— Šta ti je?! Što stojiš tu?! — iznenada i resko je oslovio ženu Gavro.

Đuro se ustremio, stao sasvim pred njega. Črvsto se uhvatio šakama za stol.

— Gavro, ti si pseto!

Po tvrdom licu Gavre se protkrao okorjeli smiješak pun izazovnog sijevanja. Zaškrgutao je zubima, žmirnuo i najednom počeo da se smije iz svega glasa. Đuro je drhtao. Ruke su mu se grčile, kao da će smoždit stol. Smijeh je zvonio malom sirotinjskom sobom i parao dušu. Žena je naglo prestala da plače i drhti. Tiho je izišla.

— Ne treba mi. Neka crkne, neka ide odavde ta vještica sasušena! — trglo se Gavrino lice u tvrde bore.

Brat ga je pograbilo lijevom rukom za prsa. Oči su im se usjekle u opasno hvatanje u koštac snagom pogleda. Tako su jedno vrijeme samo gledali, a onda je Đuro naglo klonuo. Lice mu je postalo bolećivo razočarano, zbrčkano i splasnuto kao da je navukao masku vlastite starosti. Čudno, muklo je šaputao:

— Ti li si moj brat?! Ti li si čovjek?!

On je stajao čvrst kao stijena. Okorjelo se smješkao i sa zloćudnim škrgutom zuba ispustio čekić, koji je dotle čvrsto držao desnom šakom i grohotom se nasmijao:

— Hoćeš li mi reći: pravo je rekla naša pokojna majka da me je barem zadavila čim me je rodila? Pa što onda? Reci, reci, ja slušam.

Đuro ga je naglo pustio. Uzevši šešir još jednom je pogledao brata sa neskrivenim gađenjem i preziron i sa patničkim beznađem pošao. Na vratima se udario o dijete. Dječak, svojih desetak godina, usplahirena lica piskutavo je plakao. Sreo se sa majkom i već znao da je otac uradio nešto po svom običaju. Dijete je htjelo da ostavi knjige. Đuro ga je pogledao kao da se sad prenuo iz sna. Tako je zurio nekoliko časaka u mališana, zatim, kao da grabi nešto što izmiče, uhvati ga za ruku i upita:

— Gdje ti je mama?

Dječak promumla da je otišla nekamo. Đuro je jedan časak promišljao, zatim se sav smanjka kao da kani nešto skrušeno reći i okrene se bratu:

— Hoćeš li dozvoliti da odvedem dijete? Neka je jedno vrijeme kod mene.

Otac se udario po butinama. Raskalašno je odmjerio Đuru i počeo se smijati. Đurino lice se grčilo. Onaj se sve jače smijao kao da kišom poruge zasipa brata.

— Dosta! Ti si ipak sa mnom ležao na jednom srcu — viknuo je Đuro ogorčeno i pogled mu se zamračio.

Onaj posprdno napući usne i tobože se zabezeknu:

— Zaista? A možda smo baš pod srcem ležali — i udari ponovo u smijeh. — Pa vodi ga, vodi. Što se mene tiče ta kučka i njeno štene?! Šta ti misliš, tko sam ja?!

Đuro je oštro istrgnuo vrata i odjurio s djetetom. Čuo je još smijeh i glasove brata, ali riječi nije razumio. Ukućani su ga gledali sa čuđenjem, ali se on nije obazirao i do prvog ugla je jurio tako da je mališana vukao za ruku iza sebe. Odahnuo je tek tamo, umirivao

uplakano dijete, ali se nije mogao uzdržati da ne otpljučne kada se sjetio svog rođenog brata.

- 0 -

U to vrijeme Roska je sjedila na stepenicama jednog ulaza. Nije htjela da ide u radnju kamo se zapravo zaputila. Već nekoliko dana tamo joj nisu htjeli dati na vjeru. Ljudi nisu bili grubi, ali su i oni kupovali na vjeru, i oni su morali čuvati poštenje točnim plaćanjem dugova, a Roska o vremenu vraćanja nije mogla pouzdano govoriti. Na kraju krajeva ona je tamo već bila dužna. Ništa to ne računa što više nije dobila. Roski je to ravno. Ravno joj je i što su se prvo djeca počela okupljati oko nje, pa poslije i drugi i što je sad čitava gomila svijeta promatra i govori oko nje i o njoj.

— Šta je ovoj ženi?!

Obraćali su se i njoj. Ona ne odgovara. Samo plače i čudno se trese, usta drhte:

— Bbbbb... b... b... b...

Ljudima se javlja strava u očima, pa sažaljenje, uzdasí se miješaju, ljudi se snebivaju, ali Roski je i to ravno.

Najednom se nekako digla i pošla klecavim nogama. Svejedno kamo. Pošla je u zimsku košavu. Ljudi su još gledali za njom i brzo se razišli sa osjećanjem olakšanja što će je uskoro izbrisati iz uspomene. Išla je gradom, gledala kuće, automobile, puste parkove, bogate izloge, mladež, zavirivala u kavane. Išla je kroz polja. Negdje daleko spazila je zeca. Naišla je na lovce i seljake. Prolazila je mimo pasa što su lajali na nju i preko jednog zimskog žita izišla na željezničku prugu. Uz nju je došla do jezera.

Sjela je na obalu i opet počela da plače. Valovi su drhtali, odisali hladnoćom, a žuta trava je bila smežurana od mraza. Rosku je privlačila ova voda i tračnice pored kojih je došla. Osjetila je neizmjernu želju da se odmori. Nije mogla više da nosi u srcu bol ni brigu čak ni za djetetom. Tražila je odmor svim bićem.

Najednom su joj kroz glavu sinule sve stvari koje je tog dana na svom mukotrpnom putu vidjela i u čudu se pitala čemu je sve to stvoreno kad ona ni mrvu slasti od toga nije osjećala. U jednom trenutku osjeti hladnoću vode i zemlje. Gorko se nasmiješila i u grlu se javi slani ukus suza. Dugo je držala neka tupost u osjećanjima,

oduzetost u udovima i nekako se zaplela u sjećanja. Sjetila se da je nekad voljela muža. Učini joj se da je s njim proživjela lijepe dane. Ni sama nije znala zašto, ali je dugo uvjeravala sebe da su to bili baš lijepi dani. Samo se nikako nije mogla prisjetiti kada je to bilo, da li onda kada je prestala da bude služavka zbog udaje ili još tada kada joj je muž dolazio noću kroz prozor, najeo se od prikrivene večere i milovao je do zore.

Zaplela se u sjećanje i najednom se opružila po smrznutoj zemlji, klonula je pod teretom koji joj je cijelo tijelo neumitno vukao dolje. Na časove se tresla od grcaja, a kad je nadošla na to, ona se nekim dubokim čuđenjem čudila tome. Htjela je odmora. Nije pomišljala da traži pomoć ni kod ljudi ni u sebi. Jezovita mrzovolja je obujimala kad je pomišljala da mora učiniti ma kakav pokret. O svemu tome nije imala ni približno jasne slike, ali nešto u dubini njene mučne duše vapilo je za bijegom. Duboko, iskonski je vapilo. Sve njeno biće bilo je zapleteno i prožmano tim vapajem uvriježenim u mrtvilo krvi, koji se kovitlao i mrsio pod svodom lubanje i u bezdanoj dubini grudi, kao zavijanje psa u pustolini pod mećavom.

Splelo ju je čak i pitanje izbora između vode i tračnica. Mrcvarila se na tome što bar to netko drugi ne rješava mjesto nje. I pred samo smrknuće glava joj je pucala od nemoći da se isplete iz tog izbora i ni sama nije znala kako se digla i pošla. Nije znala zašto, ali je krenula preko ravnice ka gradu. Tek kad je ponovo osjetila hladnoću ona se strese i sa bistrinom osjeti gorčinu spoznaje da se vraća. Kao mnogih večeri ona se vraćala i pristala na stari jaram. Željela je da dugo, dugo prospava u svojoj postelji.

Umor je svaljivao. Utroba je pritezala kao da na njoj visi kamenje. Glas se iz nje propinjao i dosezao pod lubanju. Sve ju je boljelo. Vapila je ma i za privremenim odmorom. Kao hropac je zamirao duboki uzdah kada joj je kroz svijest sinulo da se pomirila sa starom sudbinom samo da bi se dočepala svojih krpa na ležaju, da malo prikloni glavu u zavjetrini.

Zimsko poslijepodne bilo je dosta meko, ali čim je suton krenuo sa njim je nahrupio i vjetar sjevernjak, koji je prosijecao kosti. Zimska noć je sijala stravu po pustoj ravnici. Roskine bolesne i izglednije noge su se dizale što su brže mogle da sastave korak sa korakom, ali grad kao da je bježao u daljinu. Ona se zaplakala od

umora i očaja. Bolećivo se vajakala sama pred sobom da iz jednog ponora pada u drugi. Pitala se zašto je morala poći ovamo. Samo zato da zaluta u vjetrovito veče?! Žile su se kidale od napora, a put se sporo skraćivao. Sjene su bivale sve jače, mrke i sablasne, a kad se magla spustila Roska se plašila svakog žbuna kao svog života.

- o -

Bilo je oko sedam sati kada se uvukla u stan. Sve je bilo otključano. Na stolu među alatom njenog muža škiljila je petroleumska svjetiljka. Roska se uvukla u kuhinju i pala na postelju. Tijelo joj se treslo, grudi sitno stenjale. U glavi joj se kovitlala čudna buka. Kao da je cijelim tijelom pala na velike i zvučne žice i padom ih raskinula. Nije mogla izdržati. Digla se i pošla u sobu muža.

Hrkao je izvaljen na krevetu. Iz njega je zaudaralo piće.

Roska se trže. Srce joj je udaralo u tjemenu. Sjetila se da ga je tu vidjela čim je ušla. Prestrašila se šta će biti ako se on sada razbudi. Strahovala je za svoj mir. Nadvila se i buljila u njega. Kad se prestrašila sama u sebi ona je samo buljila i bila nemoćna i da prstom makne. Ruke su se same klatile. Napipala je sluzavu zamazanu krpju. Htjela je da vrisne od gađenja, ali se vrisak zaledio na usnama. Stresla se i odbacila krpju kao da se otreša od otrova. Iz umivaonika voda nije bila bačena.

Rosku stisne nešto divlje, životinjsko, ispod samog srca, a drugi časak kroz cijelo biće prostruji stravična groza. U uglu zamijeti prazne boce. Sve joj se zavrtjelo pred očima. Znala je da je s njim bila neka ženturina. Osjetila je trag žene na krpji, na bocama, na postelji, na svakom predmetu. Uobrazilja joj se bolesnički zapalila. Znala je šta može da slijedi nakon ovoga ako se on probudi i nađe je ovdje. A ona je toliko htjela malo mira.

I tada se on najednom pokrene i žmirne na nju. U njoj je zajaukala sva krv. Sledio se u njoj život. Buljila je u njega, a osjećala je kako sve pršti u njoj. Nije se probudio, samo se u snu promeškoltio. Opužio se na leđima i nastavio hrkanje. Klonula je kad se uvjerila da se nije probudio. Uzdahnula je kao da dušu ispušta i osjetila želju da potone duboko, duboko u zemlju u neki beskrajni mir. Nije imala hrabrosti da se pomakne. Vjerovala je da bi pala i probudila ga.

Buljila je i dalje u njega. Debelo hrkanje joj je deralo dušu. Sjetila se sina. Neočekivano je zaboljela neka strašna briga. Gdje je dijete i šta je s njega? Mislila je da se obazrela sa strašno izbuljenim očima da traži sina po stanu, ali je ona sa tim pitanjem samo buljila u muža. Sat najednom poče da izbija. Prestrašila se. Dolazi osam. Doći će stanari. On će se razbuditi, djeteta nema, a ona je htjela odmora. Htjela je da potone nekamo u ništavilo. Vapila je za mirom, a stvari naviru u sve crnjoj bujici. Sjetila se ponovo da djeteta nema u stanu. Njene oči se u čudnoj bludnji iskrive na plač i krene glavom da traži dijete. Od bolesne slutnje skoro zavriska, ali se glas slomi u njoj. I najednom joj je postalo sve ravno. Neobična drhtavica bijesa je obuze u drugi čas. Prevukla je rukom preko čela i okrenula se. Zubi su cvokotali. Javila se za nju neobično čvrsta odluka da sigurnim korakom ode u kuhinju. U sebi je neočekivano naišla na neobičnu osvetničku snagu. To je obli za trenutak, razmili se po žilama. Sve se zbrisalo, a nabujala je samo divlja odlučnost za koju nije znala kamo smjera. A zubi su cvokotali. Protresala je i kidala, neravnomjerno kao prkosni grč, neobična, njoj do sada nepoznata spoznaja da je ona biće koje može da se usudi na sve.

Koraknula je. Krevet je uto zaškripao. Taj čas se u njoj pokidalo sve. Bolesni umor je opet zajaukao u njejoj nutрини. Zaurlikala je očajna nemoć u smrznutoj krvi. Bjesomučno je zavijao svaki djelić mesa da je njenom miru kraj. Nešto strahotno bijedno je začas smrvilo odlučnost, začas kako je i nadošla.

Roska se nehotice obazrela i nije se prevarila: muž se dizao na laktovima. Bjesomučno je zavapilo patništo u njoj. Pijane slike novog puta patnji su se vrtjele pred njom i preplitale u sumanute magle. Zakrvaviše joj oči od tog kolovrta uobrazilje. Očajnički je zažalila što se nije odlučila za jezero ili tračnice, jer je resko osjetila da je sad već zadocnila. Žmarci oduzetosti su ludo jurili niz tijelo. Osjećala je kako joj čak i usne pretrnuše i tada vrisne i nikako nije znala odakle je smogla snage, ali je skočila kako ni uobraziti ne bi smjela za sebe. Vrisak i skok se sliše.

Među njegovim alatom je ležala oštra, duga i vitka turpija.

Dok se on odupirao laktovima i istezao kapke, bolesna, sablasna prilika je u mršavoj desnici osjetila strašan grč i kad je zamahnula kao da joj se šaka otkinula. S njenim krikom smiješao se čudan zvuk turpije koja je za-

prla za rebro. Mršava ruka se udarila o njegov veliki grudni koš i odskočila sa turpije.

Bjesomučnički je skočila u kuhinju, srušila ono malo posuđa i u lupi pala među njega. Sve se u njoj survalo uz ogromnu tutnjavu. Crkve, brda, rijeke, vlakovi, gromovi, svirke, ljudi — sve se rušilo, lomilo i kršilo i taj pustoš je beskonačno odjekivao u njoj. Sve se to stravično borilo i grmjelo po njenim grudima. I odjednom je stalo. Osluhнула je. U susjednoj sobi sve je bilo tiho. Osluhнула je još jednom. Sve je bilo mirno.

Onda je opet stravično zaurlikalo, tutnjalo i grmljelo u njoj. Ona je ležala u toj ornjavi i grmljavini.

- o -

Oko osam su došli mladi podstanari. Bila su to dva obučarska radnika. Spazila je ljude i ornjava je u njoj povelala orgijski pjenušavi ples. I Roska je najednom skočila i zaurlikala muklim glasom kao preklano goveče.

Njih dvojica zastadoše skamenjeni od strave. Urlik žene i slika sa kreveta u jedan čas nahrupiše na njih. Skoro su prolomili vrata kada su iskočili u mrak. Kroz tamno hladno veče čulo se njihovo zapomaganje:

— Roska poludjela, poludjela! Zaklala muža...

Ukućani i susjedi se sjatiše. Kad su se ljudi okupili pred stanom unutra je bila sve tiho. U zapomaganju dva mlada obučara nestao je njen urlik. Ljudi bojažljivo proviriše. Kad su se oslobodili i ušli u kuhinji je jedno jadno, blijedo, izobličeno stvorenje šaputalo nešto. U tom stvoru je nešto ljudsko umrlo.

Na krevetu se iskezio mrtvac probijena srca.

Ljudi su se zgrozili nad njim i tronuti posmatrali zlopatnicu, koja je u svoj mozak vezala sve patnje i turpijom ih sabila u srce mrtvaca. Zakopala ih je u to mrtvo srce.

Njen blijedi lik je jednolično, hladno, bezizražajno šaptao nešto kao da pod nakislim krovom kaplja kljuca zemlju. Najednom se digla, mignula na zgranute ljude što su se sjatili i sa dubokom povjerljivošću šapnula starom kovaču:

— Velečasni, imate li šta za mene? Vratit ću vam. Znaite, moj dobri muž je otišao u svadbu, a ja za dijete nemam kruha. Kruha! Jeste li tako šta čuli, a?! Hi hi hi! Tko bi rekao da sam ja sinoć u loncu među svinjskim papcima skuhala božjeg djeda? Hi hi hi... Žalim, baš žalim što vas nisam pozvala u svadbu moga oca...

Obišla je sve prisutne, posebice zagledala sve ljude koji su stajali kao za vrijeme nekog svečanog obreda, nešto gundala u sebi, smijuckala se i naglo ušla u kuhinju. Malo poslije počela je da nečim tuče ritam po zemlji i zapjeva iskrivljeno:

— Oj dođi lolo, oj dođi lolo, lolo...

Na glas ove mrtvacu omiljene pjesme ljudi se trgoše i opet shvatiše stvarnost.

- o -

Đuro je tek drugi dan doznao. Dugo se odlučivao, ali na kraju nije otišao na sahranu. Za Rosku se nije više brinuo jer su je odneli u bolnicu. Nastojao je da djetetu ne kaže za majku dokle god bude mogao.

Kad je dijete uveče leglo, žena je pokazala na njega i prošaputala:

— A šta će biti s njega?!

Đuro je ženu ošinio naglo naraslim pogledom. Iz njega je sijevala mržnja. Kao da je i on stresao dugo nošeni teret, kao da se i on oslobodio, kao Roska, razbuktala su se u njemu začas prigušena čuvstva i odjednom se ražestio. Tiho, ali resko su padale riječi:

— Zar ti je dijete za ova dva dana pojelo koji ugao od kuće?!

Žena se iznenadila i ustuknula, a on je nastavio kao da je sve to već odavno smišljao:

— Da znaš, sad imam dijete! Jer znaj imam ga! Nije dosta nesreće prošlo iznad glave ovog djeteta?! Nisi dosta tvojom kuknjavom da nećemo imati šta jesti prigušivala moje želje za djecom?! Znaj, sad je sve stalo začas, ali je sve i poskočilo, otrčalo naprijed. Divovskim koracima, divovskim...

Žena je gledala u njega bez riječi. Bila je oduzeta. Njen muž se pokazivao u obliku u kakvom ga nije poznavala. Iz njega je nakon stanke opet navrla bujica riječi:

— Da je ta nesretnica prije i kako treba raskinula jaram ne bi danas čamila u ludnici. A zašto je trpljela i došla do toga?! Zar je morala?! Zar ja moram da se plašim života?!

On je zaboravio da dijete spava. Koraknuo je prema ženi i skoro povikao:

— Nikad više! Zapamti. Neću uvijek biti pasje vrijeme za nas. Neću više da Živim samo zato da se bojim života i od života. Neću dopustiti i ne pokušavaj da me

sputavaš, jer od danas neću više da trpim jaram. Nikakav! Ne živimo mi samo zato da nas guta ludnica, robija, ili prosjački štap.

Žena ga je gledala netremice. Kada je u Đuri zamrzla riječ on je još žustro hodao po sobi, a ona je tiho zaplakala. Đuro se stišao i često je bacao tople poglede na krevet u kojem je dijete mirno spavalo. Odjednom je zastao kao da ga je zasjenio nekakav mlaz svjetlosti i gledajući u dijete prošaptao za sebe:

— Ljudi smo mi i bit ćemo. Iza mene će ostati čovjek, koji će sigurno i živjeti kao čovjek. Da.

Đuro nikada dotada nije razmišljao o stvarima. On se često samo bunio, ali se uvijek zapleo u neki očaj. Te noći ostao je bez sna. Razmišljao je i tražio zaključke. Proveo je noć bez odmora, ali ga je jutro zateklo svježeg kao retko kada, u prsima mu je zabrujao ples krijesova kao neka zrela sreća oplodena i rođena u spoznaji da nije dovoljno samo razmišljati.

— I kad budem nestajao, kad mi bude padala glava, bacit ću mu zalogaj preko nje... da, da, bacit ću zalogaj iza sebe.. ja, Đuro, to moramo... — šaputalo je u njemu.

U Subotici, 1947. godine

ZORA GLASNE ŠUTNJE

Tako je slušala u djetinjstvu — najteži časovi bolesnika nastupaju kad se ponoć prikrada. Sklonila je sat iz velike sobe, otkucaji da ne smetaju bolesniku, sebe da zaštiti od upozorenja na dolazak sata vještica i sablasti. Srce kao da je preuzelo ulogu sata. Steglo se od strepnje: tama se zgušnjavala u hodu ka razdjelnici noći. Klonula glava se trza, rastresa i Nanamiki biva jasno — zadrijemala je. Hripavo disanje upleteno u rastegnuti i stanjeni jauk polusna sunovraćalo se u znojavu, kiselkastu sparuštinu znoja i zasićena zraka, otežalog vonjem petrolejke i uvjeralo je da ne sanja. Teški umor koji je tupio bol i prigušio samrtni strah, svalio je i njega u istrzani san.

Kad je papučom poduprla pritvorena vrata njegove sobe, drugom vrata manje, sjela na prag i pod krovom otvorena hodnika počela požudno udisati svježinu njiva, kad? Koliko dana i noći to traje? Iza trepavica što su se neravnomjerno priklapale osjeti veliki koštani svod

pokriven sjedinima, za trenutak ispunjen omamljujućom smirenom prazninom. Osluhne kao da to nisu njene usne šaputale najusrdniju molitvu života:

— Usliši, podari mu san, samo san...

Ujedena nemirom trže se brže od misli:

— Bože, jesam li se prekrižila i uvukla stijenj?

U koštanom svodu se uskomeša, mjesto srca udariše teški maljevi. Onda, prije više od pedeset godina, bože, kao da je jučer, bilo je previše svijetla, četiri posvećene svijeće, skinute sa zida na kojem su visjele pored slika svetaca i svetica, jakim plamenom voska drhturile su u četiri muške ruke, četiri užarene, nabujalom krvlju zgrčene ruke koje su igrale na ritam isprepletanog dahtanja što se obrušavalo preko suhих usana kao da želi postati vidljiv u tom svjetlu svijeća.

Pod niskim nebom, načetim samo rijetkim zvijezdama, zavijenim u prozirni plašt izmaglice, oko udari u procijep otvorene kapije i — valjda bježeći od onoga što se u njoj komešalo — potraži pogledom i prazninu druge, u svu širinu raskriljene kapije. Nema sumnje, otvorene su, tamo je prekid crnine od kruničine živice, tog živog obruča što obavija veliki salaš kao slučajno pogođeni simbol.

Iz štala se nije javljao poznati topot njegovih punokrvnih konja. Radni konji premiještali su se lijeno, tužno, kao da bojažljivo skrnave noćnu tišinu teškim kopitama. Poznavala je sve zvukove salaša, ni jedno čeljade nije na njemu boravilo kao ona. Ničija sudbina nije tako ukovana u ovaj salaš.

— Opet ga je potjerao nemir...

Izoštreno uho kao da se izdužilo do blatom oblijepljenog pletera žitnih ambara i prislušivalo krckavo grickanje mišjih družina, šušanj njihovih vitkih promicanja kroz pukotine i jame. Kako mirno stoje ušoreni ambari na svojim saonama, čiji vrhovi su upereni gore kao da hoće šutnuti u samo nebo, kako mirno su se razležali pod teretom žitne utrobe kao da pričaju o postojanosti utemeljenoj na kruhu što ga samouvjereno čuvaju. I ti šuškvavi mali glodari što strpljivo čekaju tamu noći, pa i tada ne hitaju!

— Blago njima — ambarima i miševima.

Bosa, kako se iskrala, uletjela je prije nego su njezova stopala prenijela grč strave na zemlju. Dok ga je desnom pridržavala lijevom rukom je izvila stijenj:

— Svjetlo je, svjetlo...

Njegova strava nije vjerovala nagovaranjima, nije popuštao njenim pokušajima da ga vrati na postelju dok ono nije prošlo. Rastresla je jastuke, okrenula hladnu stranu, visoko ih podigla. Nije se usuđivao leći, uporno je sjedio oslonjen leđima na visoko uzglavlje. Čim se teret tijela spuzao gušenje se klupčalo i zgušnjavalo pod grlom. Sjedeći na ivici kreveta položila je ruku na članak njegove natekle noge ne sjećajući se kad je započela milovanje.

Grčeviti trzaji kojima se u otimanju spuzao sa kreveta i uporno upijao stopalima u zemljani pod, krijući sumanutu vjeru da ga smrt ne može oteti od zemlje nikad ranije nisu bili tako česti. I lijek je odbijao. Počinjao je to jarosnim ječanjem, koje se otegnuto tanjilo i splašnjavalo u jezivom cvilenju. Tako nešto nije čula od ranog djetinjstva. Baš on je bio na volovskim kolima. Točak je pregazio njeno kuće. Ljutito je ošinuo volove — kao da je pobjegao ispred njenih rasplakanih očiju.

Davno su prošli sati sablasti i vještica. Iz glave oblivene krupnim znojem kratko, isprekidano disanje spustilo se u dublje tonove. Usne su se krivile kako je glava tonula na jednu stranu u ovlaženo perje jastuka. Prekrižila se bez glasa:

— Bože, ne oduzimaj mu sna...

Iskrala se u zadnju sobu, primakla staru petrolejku i uzela iz košarice iglu i konac. Dolazak starosti donio joj je tu naviku, godinama je umor noći suzbijala krpanjem. Na ležaju do peći, razbačenih nogu, sa šakom ispod tjemena, snagom zdravog i sitog živinčeta hrkala je tršava glava njenog vjenčanog muža. Tupavost govečeta prelila je podbulo lice na kojem se škiljavo lijevo oko nikad nije potpuno zatvaralo i u snu izazivalo dojam nekog polumrtvila. Podigla je sa poda hlače pune pečata od stajnjaka i masne crnice, prebacila mu ruku koja je kao mrtva ležala uz bocu sa rakijom kukuruzarom na stolici do uzglavlja.

— Jadna Đulka, ovu bijedu mi je utrpala da se nađe na pomoći...

Potmuli tutanj kočije i bijesni trk konja kao da se provalio iz uspavanih njiva. Tri puta su zidovi muklo zadrhtali, tri puta je vrisak točkova u naglom zaokretu zasjekao jezom u njeno srce. Ne mičući se, kao da svojom nepokretnošću štiti bolesnikov san, ušiju punih podivljalih unutrašnjih šumova osluškiivala je prema odškrinutim vratima velike sobe. Koji put je to? Otkad je počelo? Zašto uvijek u povratku izvodi ta tri kruga su-

lude trke oko salaša divljački se podsmijevajući kočijašu i govedarima kojima se krv ledi u žilama u stalnom očekivanju prevrtanja. U tim noćima kapije moraju biti otvorene, psi puštani da tu trku prate lavežom.

— Dosta je bilo strave i zaključavanja u ovom jastrebovom gnijezdu iznad dola. U prah ću satrti svakoga tko se usudi zatvoriti kapije dok se ne vratim — smiješeći se brkom, ne muteći čelik u hladnim očima naredio je mladi gazda i jučer u rano jutro kad je od kočijaša preuzeo uzde, a dvojici snažnih govedara prstom dao znak da se popnu na zadnje sjedište.

Na prste jedne ruke mogla je izbrojati koliko puta je bila u salašarskoj crkvi, jednom svega, bilo je to baš o Božiću prije onih svijeća, bila u fratarskoj crkvi u gradu. Što je više starila uspomene na to bivale su jasnije, slika sjaja i mirisi tamjana bogatiji. I kad je on prilazio kočiji, zastajao negdje na sredini između nje i salaša, polako, sa neskrivenim bijesom i prezirom tek tamo stavljao nabijeni novčanik u džep, ispod oka tražeći po zasjenjenim dubinama prozora prikrivenu sijekdu glavu, njoj su pred očima nicali obredni pokreti one božićne službe u crkvi, koji su i onda u njenoj duši gušćarice razbudili tihu stravu, ali je to tada bio osjećaj prigušene nedostojnosti da bude sudionik svečanosti, dok je sada jezivo narastala babina priča o mučilištima pakla. Rukama, podvučenim pod pregaču bacala je znak križa, goneći iz duše taj osjećaj crnog obreda, koji je počeo uskoro nakon prve posjete liječnika. Prebiralala je uspomene i uvijek se morala vratiti na to vrijeme: da, počelo je nakon toga što je stari počeo kriti oči, o ona u njima zamijetila nešto dotada njoj nepoznato — nemcc. I još strašnije: strah od nje.

Držeći iglu u lijevoj ruci, konac u desnoj kako se zatekla u pokretu udijevanja, bila je sva ukočena kože pune iglica. Kočija se zaustavila pred vratima, u njegovu glasu je samo ona kroz čvrstinu naslutila mračnu ustrepalost.

— Grgo, konji će sutra sijati ljepše od sunca. Je li tako?

— Gazda, ja znam svoj posao — kočijaš je već isprezao.

— A vi na spavanje, ali prije odnesite glas u svaku čeljadsku kuću: do podne nitko živ neće izlaziti. Gaće da užute — nema van.

— Gazda, — čula je poznati glas govedara Roke — marva će se buniti ako je na vrijeme ne namirimo.

Kratko, jetko smijanje. Ona se prekriži i užasne: konac se pred očima pretvori u zmiju, njegov zamišljeni vrh u otrovnu glavu. Njegov glas je opet oživio bakine slike pakla. Tiho je rekao, a čudesno jasno je čula:

— Kad se ti brineš za nju mjesto gazde, onda nećeš spavati. U prste znaš broj grla, koliko glava toliko naboja ćeš napuniti za pušku. Bit ćeš sa njom u volarnici. ja ću već čuti koje goveče je nemirno.

Nije vjerovala ušima — iz njegove sobe čulo se teško, isprekidano disanje, koje je više ličilo no bolno dahtanje, ali pokreta tijela nije bilo. Ukočenost tijela popusti, duboko disanje što je navrlo iz prsiju, usadivalo je u nju neobičnu i naglu stalozhenost. Dočekala ga je podignutih, nepokretnih ruku, zagledana u ušice igle kao da se odlučuje da li će udjenuti konac.

— Nanamiko...

Očima uprtim u ušice, kao da pokušava cijeli život provući kroz njih, više je osjetila no vidjela kako su se njegove oči zamaglile strepnjom kad je munjevito pogledao prema odškrinutim vratima očeve sobe, a u glasu je sa bolnom radošću prepoznala dijete koje je na njenim sisama smoglo prve sokove života, podarivši joj za cijeli život ime, koje je možda bilo jedini ponos što je nju znao zapljusnuti toplotom u osami. Mjesto majke koju su sedmi dan po njegovu rođenju vučji grčevi odnijeli pod zemlju ona mu je postala dojila, majka po mlijeku. Ne znajući za drugu on je i počeo zvati nanom, a kad su u njegovu dječju glavicu pokušali usaditi da je ona to samo po mlijeku, njegova tepava usta su to prihvatila bez razmišljanja i svijesti, mjesto milozvučne rodne ikavačke riječi mliko izgovarajući miko. Snagom gazdina jedinca prenijelo se to na svu čeljad salaša i ona je i kod rođene djece bila Nanamiko.

— Sinko, spava... — glasom koji se jedva čuo upozoravala ga je i hrabrila.

— Nanamiko, vi miste spavali?

U prsima joj se nešto prelomi, neko grcanje koje se od grla posunovraćalo naniže u nutrinu. Zašto se baš sad sjetila da je on bio jedini koji joj je govorio — vi. Tako bi slatko bilo zaplakati krupnim suzama, baciti se licem na zemlju i pustiti da se pleća tresu i grče od jecaja. Oči su se šiljile i zabadale u ušice igle kao da žele biti šiljatije od uvrćenog vrha konca.

— Nanamiko,...

— Bilo mu je zlo. Ovako teške noći nije bilo.

— Umire?

— Sinko, stotinu puta je već umirao. Vodena bolest je dugo umiranje...

Najednom se sjeti: on će zamijetiti njenu bojazan. Suženih očiju stisne konac da su je prsti zaboljeli, pri- nese ga ušicama. Drhtavica prostruji rukom kada je već bila skrivena pod pohabane hlače. Da je promašila uši- ce, ne bi mogla dalje kriti sve ono što je prijetilo pro- valom iz prsa, a osjećala je kako postaju sve više tijesna. Sa osjećanjem priliva snage lagano zabode iglu u stol- njak.

—Sinko, oduvao si se malo?

Počeo je lov očiju, njene su u zmijskom izmicalu.

— Nanamiko, tko se raduje kad odlazim sa salaša? Žena. Tko se raduje kad se vraćam? Psi.

Ruka je sama podigla iglu kao da u letu lovi i na- bada riječi na čelični vrh. Zagledala se u taj majušni predmet uporno i sa nekom nedokučivom namjerom. Sti- pe se nikad ne bi dosjetio da ga ona sad nosi iza zjenica onako čigravog, na svojstven način razigranog nad pr- vim vanškolskim knjigama i da joj u ušima zvone riječi što ih je davno govorila više sebi no njemu:

— Sinko, mnogo znaš i patit ćeš mnogo.

Nije li to nevino, priprosto proročanstvo prešlo u kletvu?! Ruke su nemirno počele krpanje. Nehotice ga je ostavila u nedoumici da li je čula njegove riječi. Šta je to večeras sa stvarima? Zagledana u pocijepane, zada- hom staračke jarčevine, štala, svinjaca i rakijske, zasićene hlače što sve nije vidjela?! Svakog proljeća voda je vi soko nadolazila u bunarima. Dok je čeljad salaša sje- dala za ručak, otiskivala je vedro na đermu da ne re- meti sliku vodenog zrcala. Rano je sazrijala topla, meka ljepota puna sokova kao prva trava na ledini. Ništa još nije bilo načeto suvišnim znanjem i sumnjama. Bože, ra- no se ta svježina puti rascvjetala, prerano su je počeli trgati i previše trgali, a ipak kako se dugo držala!

Đulka je drugom, oprečnom stazom života došla u ovaj veliki salaš, kojeg kruničina ograda odvaja od nji- va i dvorišta čeljadskih kuća. Zar i oprečna staza može dovesti do slične sudbine?!

Bože, ne pokaraj mene staru grešnicu, kad je gle- dam ovim staračkim očima, preda mnom se raspjeva ono zrcalo proljetnih voda. Njen meki, gotovo bešumni hod razigranog mačeta, puhorasta koža pod kojom brizgavo titra pritajena toplina i u moje stanjene žile unosi čudan davno ugasli plamen mladosti. Zar se to vratila moja mladost u ovaj salaš!

Uvijek je Nanamiko pri tom nezadrživo uzdisala, uvijek je uzdah ostao za nju tajnovit, nerazjašnjen i nerazjašnjiv. Da li je na nevidljivim krilima ponio prisjećanje na sreću ili neuhvatljivu i neopisivu tugu?

Nenadano su njene oči stale, ojačane, izbistrene i okrupnjale. Divljač je goniča dočekala na sigurnu mjestu. Sa usana su se tiho krunile riječi:

— Sinko, ne griješi dušu.

— Nanamiko, a što drugo vi činite?

Trzaj kao da zabubnja ležajem do peći, tršava glava sa potočićem sline na uglu usana izroni u krug svjetla kao poplašeni gušter prije skoka, škiljavo oko sa kvrgom, nekom živom rampom što je uvijek priječila potpuno zatvaranje, izraste sumanutim pogledom u noćnu prikazu strave. Polusan se iznenada razbi, u čudnom raskidanju glavu zabaci zidu, ruku baci i nagonskom sigurnošću kretena pograbi grlić, strmekne mu ruka pod pokrivač u koji se migoljasto uvio sve do preko glave. Nanamiko još uhvati kratak, munjevit pogled koji je pao sa nevjericom na Stipine mirne ruke, a odvojio od njih sa olakšanjem. Slušajući halapljivo coktanje usana ispod pokrivača prekori sebe što joj se javi slika proždrljive svinje.

U stijenju petrolejke zapucketa lelujavu buktanje. Bože, — palcem desne ruke učini znak križa ispod musavih hlača — nije li njegova duša sad izletjela i kroz plamen odlazi... Samo zid razdvaja onu glavu od ove naslonjene i već zahrkane na praznoj boci. Prodoše je srsi. Zid? Razdvaja, sada... U dugim godinama, dok je krv plamsala, ja sam bila zid među njima...

Glasnije, ali ujednačenije hripavo disanje iz njegove sobe donosilo je poruku umirenja. Nepomičnost Stipe govorila je njoj dobro poznatim jezikom i sa olakšanjem podiže oči na njega, pa pogledom prijeđe na uspavanu gomilu znojavog mesa što je podsjeti na gadnu gusjenicu uvijenu u čahuru.

— Da li vam je dolazio Joso?

Ruke su opet same počele krpanje.

— Ja sam bila na njegovom salašu.

— Njegovom?! Nanamiko, on tamo nije sluga?!

— Sluga je, sinko. ja samo sluge rađam.

Tešku, nekim naglim mrazom rođenu šutnju, ključkavo je probijalo hripanje što se prelijevalo iz njegove sobe i probadanje igle kroz nečistoćom otvrdle hlače. Vrh te stare igle ponirao je i izbijao glavom otrovnice u napa-

du, iznosio iz tog smrdljivog starog sukna dane i godine mladosti, ubadao ih u borama sužene staračke oči kojima je iz ovog velikog gazdinskog salaša pucao novi vidik samo kad je nadokupljen novi salaš, preseljen slijedeći po starosti njen sin. Kako je on, u kojega se u drugoj sobi duša samo još navraćala, strastveno, na čvrstim šakama gonio izrastanje ovog salaša, posađenog na strmom brijegu iznad trskom, šašom i rogozom punog dola, zatim dokupio desni, pa lijevi i na kraju salaš u začelju; stvorio od njih oko velikog salaša obruč od tri obrambene kule usađene u tri strane granične linije posjeda od pet stotina i nekoliko desetina lanaca masne crnice, koja je četvrtu crtu granice spustila u duboke vode dola, tako su i za njene stope izrastale nove staze. One četiri svijeće kao da su je zatvorile u krug svog svjetla. Sa zemlje gazda Marka, zvanog Mrvica, ona je otada otišla samo jednom: na sahranu oca. I njega je gazda Marko Mrvica te zore bičom izagnao iz salaša. Isplatio je godišnju plaću ocu i četvorici momako koji su držali svijeće, naredio drugim slugama da natovare njihove stvari i žita za godišnji kruh, uzjahao miljenika vranca i ovio oko ruke jahaći bič:

— I ovo ću platiti kad vam noge prijedu među moje zemlje, ali nikad više ne izlazite pred moje oči.

Šibao je dok ih je mogao dostići do međe, a kad su se doхватili puta kojim su se jednog sudbonosnog praskozorja dokotali ovamo i volovska kola sa teškom kasom, otvorio je novčanik i bacio svakom u prašinu novac za bičevanje. Ocu je bacio i pride — na rakiju.

Lice na siromaškom odru izbacilo je natečenu rajčicu nosa, čije su se plavkaste žilice rasule po svoj koži lica, kao nerazmrsivi splet korjenčića tog iz rakije izniklog mesnatog panjića. Već onog večera, kada su zapaljene četiri posvećene svijeće u njegovim vječno suznim i karmeljavim očima, žlijezde suznice lučile su rakiju. I pokojna majka je govorila: nisu to suze, rakija mu je u očima. Nije to bila obična litrenjača, pletenku od desetak litara mu je dao tada gazda Marko Mrvica i glasno poželio da crkne. Iz kasnijih priča je to saznala, a kad je duša u njoj sazrijala, sve više je sebi ponavljala: poželio je to iskreno. Stari pijanac je grubošću goniča izvršio nalog: sam je kćer izvukao iz postelje i predao u ruke gazde.

I oko odra gorjele su četiri svijeće. Nijeme oči, gladne tuđih razgolićenih muka, gledale su u nju. Gledala je samo u ono sparušeno tijelo što ga je rakija ostavila smr-

ti, nije se obzirala, uprkos toga mraz joj prošao kroz sve žilice u kojima je osjećala slivanje svih tih teških pogleda. Bože, zar se nitko nije sjetio njegove pletenke sa rakijom, koju nije ispuštao ni kad je padao pod udarcima gazda Markovih čizama, nitko u tom samrtnom času nije gledao u hladne modre usne, koje su sa užitkom srkale rakiju, dok se pred njegovim očima zrak usijavao u svjetlu četiri posvećene svijeće.

Ni danas se ne sjeća kojim prečicama je dojurila ovamo, noseći kroz kukuruzišta i ritove odluku da više nikad živa ne napusti krug svog zatočeništva — veliki salaš i staze do tri manja na kojima su služili njeni sinovi. Nikad prije i nikad kasnije nije se svetila. Još onda, u kukuruzištima je zastajkivala, jetko, kao da nije ona nego da sluša neko sumanuto čeljade, smijala se glasno, gledajući sebe kako stiskom prstiju — baš kao gazda Marko — gasi svijeću za svijećom na odru oca i dok žamor zgražavanja i pobune jača, podrugljivo uzima škropilo sa svetom vodom i baca iza vrata. Jednom jedinom pobunom naplatila je sve odbačene pokušaje pobune u životu, a susrećući se kasnije s njom u jasnim sjećanjima uvijek je njenu vrijednost udvostučila: osvetila se i svima drugima — neće je više probadati pakosnim pogledima.

Začudila se. Nijemi smiješak je umekšao bore oko usana: dočekat ću ja da i na ovog posljedni put navučem hlače i ugasm mu na odru svijeće, zetu oca mog koji mu po svemu više liči na sina, bože, prosti mi grijehe, dva si mi dao prokletnika.

— Rekao ti je? Udario sam ga.

Kakva je to noć!? Sad i riječi znaju udariti. Bježiš, vjeruješ da si izmakao, iznenada iz zasjede šakama te udare u prsa — stoj! Pogledaj u oči. Hitro je nastavila krpanje kao da svoje riječi niže među ubode igle:

— Držiš bič u rukama baš kao što ga je u mladim danima držao gazda Marko Mrvica.

— Osuđuješ oca?

— Sinko, vaša krv se suviše mrznula u stravi. Ja sam shvatila stvari koje ćeš shvatiti ako doživiš moje godine.

— Rekao vam je sve? I da je samo pljunuo na mene kad sam ga udario?

Pregrizla je konac, ravnala dovršenu zakrpu:

— Znala bih i da nije rekao. I Tuna i Šime su istog kova, sva tri moja sina nisu gluhi ni slijepi.

Oči su njene naglo skočile vratima bolesničke sobe. Kratko vrijeme nije čula disanje, zatim se ono javi krkljavo, glasnije i sa jačim prekidima. Zvjerovito se oči vratiše igli i hlačama. Grč s onu stranu stola njoj je bio poznat još od djetinjstva. Od glave do pete ga je prožimao kad je gutao zauzdani bijes. Ta crta njegove čudi plašila je još dok je bio dijete. Naglo je presijecala ono što je prijetilo provalom iz njega.

— Sinko, i ovaj dan si posijao novu priču u gradu?!

U smiješku se pojavi nešto dječje, ali na čelu mu je u brazdama kože ostala staračka sjeta, koja nije priličila njegovim godinama. Teško, kao da mu nemilosrdna ruka otkida sa usana padale su riječi:

— Podigao sam na noge sve sviračke družine, proveo tri puta od Somborske do Kerske kapije procesiju svih fijakera. Sve prosjake sam okupio. Vrijedilo je: neki veseljak je povikao — majstor si za parade živih grobova.

Oči su mu prelazile po zidovima. Sata nigdje. Ništa nije remetilo naglu tišinu osim isprekidani dah iza vrata njegove sobe. Zašto je najednom nestalo riječi?! A i ona opet gađa ufitiljenim vrškom konca u ušice igle.

— Nanamiko, slušate vi mene?!

Ruka sa koncem klonulo se spustila na sukneni stolnjak, druga, sa izdignutom iglom ostala je ispred njenih očiju.

— Nanamiko je slušala tvoje prve riječi, ne riječi sinko, slušala je kad si počeo da gučeš, Nanamiko i otac tvoj.

— I Jose vašeg i Tune i Šime. Je li vam koji rekao zašto mi udarac ne uzvrate, zašto samo?...

I njegove oči su se ukliještile u ušice iglene. U sukobu pogleda kroz uzani čelični prorez, da li će se jednom raščvoriti njen jezik?! Zastori sa duše moraju se jednom strgati — dok postoji duša. Otkad je počelo koliko puta je udario bičem preko njihovih leđa, bar jedan da je trepnuo. Nije on sam izdanak hrasta. Oni su očekivali opasnosti svake noći. Strah u njima tinjao je tupo, suzbijan sviješću da za njih na vanjskim salašima nema odstupanja. Treća godina od završetka rata i nastanka nove države još nije iskorijenila zelenokadrovačke navike, one su još bile pritajene u moru kukuruza, moglo se očekivati njihovo rasplamsavanje svake noći. On se bojavao, znali su njeni sinovi zašto sa sobom vodi na kočijama pratnju od tri snažna sluga; njima nije nedostajalo hrabrosti ni snage, niti su za stopu odstupali ispred njega i njegovih momaka, niti trepnuli na udarac biča, samo je

polako, otegnuto, sa zakašnjenjem ispod brkova poletio ispljuvak. I on je bježao ispred njega.

— Nanamiko, ove noći mi morate reći.

— Pitaj brzo, ako želiš pod okriljem tame, sinko, sad će zora.

U koštanom svodu iza njenih očiju nadošla je grmljavina, iznutra je uši probijao fijuk vjetra. Bože, smiluj se. Svi oni znaju: između njih uvijek gore one četiri posvećene svijeće. Znaju, a svi žele čuti. Ona je slutnjom, koja se izoštrila kroz duge godine zatočenitšva na stazama među ova četiri salaša i sad probila zastor na njevoj duši.

— Nanamiko, mislite da je ocu došlo vrijeme? ...

— Sve je u božjim rukama.

— Jeste li mu govorili?

— O čemu?

— O svijećama.

— Jesam li ikad tebi govorila?

— Niste mu ni sad oprostili?

Lelujavo svjetlo petrolejke proplamsa u istrzanom plesu, na zidu poče dočaravati arabeske iz kojih je oživljavala prošlost kao da je vrijeme nije već davno sahranilo u nepovrat. Joso, prvijenac, došao je na svijet na sedam i pol mjeseci, kao da je hitao da dijeli mlijeko iz njenih sisa sa ovim kojeg nije rodila, a zauzimao je u njenom srcu mjesta koliko i ma koji od tri rođena sina. Grobove desetoro pomrle djece ne bi već znala naći na groblju iznad salašarske crkve. Njena snaga je uvijek bila vezana samo za žive. A on, već preko dvije godine bjegunac od smrti, je li još stvarno živ?! Prostiti, njemu — što?! Što je mora napustiti?!

Čudno. Arabeska je na zidu ove manje sobe, a iz nje oživljava ono davno veče iz sobe u kojoj je sada za njega jedino životno u blagotvornom snu. Iz arabeske odiše zapjenušana krv još nestišana od prve slasne bure u žilama. Samo je glavu više zagnjurila u razdrljena njedra i ramenima klonula na niže, da suknja, prebačena preko glave, ni tračak svijetla ne propusti. Ostala je načetveronožena, obnažena ispod pojasa kako su je položili na asuru. U noćima mjesečine, kad od blizine i rakijskog zadaha tupavog pijanca nije mogla oka sklopiti, koliko puta se u krv vraćala ona čedna tuga, koja joj je te noći suknju kojom joj je glavu prekrilo ovlažila suzama kad su njegovi užareni dlanovi ispustili nabujale sise iz kojih još nije nestao opojni svrab. Nije se pomakla ni kad je jasno čula kako njegova snažna noga udarcima čizme goni onu

četvoricu momaka koji su držali svijeće, ni kad je otac u padu slinuo da ne razbije pletenku sa rakijom. Nikad se nije mogla prisjetiti dokle je bila u tom položaju kad su ostali sami. U naručju je držao iznenađen, zbunjen, razapet neočekivanim lomom u prsima. Njezina glava, skrivena u bujnim vlasima, nije klonula, zavlačila se, priljublivala i uranjala u njegova snažna prsa, vlažne usne su uhvatile guste malje ustreptalom, stidnom srećom, koja ne pita za cijenu i strahom da će biti odgurnute. Od svega toga nije razumio ništa, niti je smogao snage da nešto kaže, iznenada ushićen što ni sa njenih usana ne izlazi drugi zvuk osim nekog dječjeg srkanja. Držeći je tako uzdignutu u naručju, ispravio se pod čudnim osjećajem raščćenja, podajući tako veću širinu svojih prsa toj mirisavoj ženskoj glavi što je lice trljala po spletu malja u njemu dotad nepoznatom milovanju, žedno, nezasito i sa slašću koja se pretakala u bol.

Zahvalnost, koju je tada osjetila prema njemu što joj nije otkrivao lice, doživljavala je uvijek sa toplom nježnošću. Kao krhko perce položio je u postelju, u gustoj kruni vlasi na tjemenu snažna ruka se dječji poigravala kad joj je glavu meko okrenuo zidu i stijenj po stijenj, ne osjetivši prženje gušio plamen svijeća među prstima. Činio je to tvrdim stiskom kao da ubija uspomene nastale do tog trenutka. Priljubio se u postelji nekako lahorasto, osjetila je to samo kao prilik životne topline. Do zore nije izrekao ni tražio da ona izrekne riječ. Pijanstvo neograničenog posjedovanja ovladalo je nad njima ushitom koji mu se ni u snovima nije javljao, a njeno podavanje njegovoj želji da gospodari i iscrpi sve tajne ženskog tijela nije mu dopuštalo da se smiri dok zora nije uporno upozoravala na trijeznjenje.

Tih dana se navršavao mjesec dana od njegova vjenčanja i sramote koju je sestra jedinica nanijela njegovoj svadbi i cijeloj obitelji. Vojnička kurva je bilo poniženje od kojeg žena veće nije mogla doživjeti. Njegova sestra je odbjegli za bivšeg žandara bivše Dvojne monarhije. Uskočila, kako naš svijet veli, s nekoliko presvlaka i haljina, kao da je iz kuće golaća, iz njegove svadbe, dok su svi od radosti bili slijepi, čak preko dvije nove granice u sirotinju planinsku, u zabito selo Visokih Tatra.

Tog tjedna su joj ušli u trag, tog tjedna je došlo do nesporazuma oko miraza Stipine majke. Stari Mrvica, starješina doma naredio je snahi: neka se ne vraća od svojih staraca dok ne ispune riječ o mirazu; sinu Marku: neka se ne vraća bez sestre, a žandarčini golobradoj dati

predujam da zna što ga čeka ako se još jednom pojavi u blizini njihovog salaša.

Stari se povukao u novu kuću, koju je u gradu zidaao za svadbu i čekaao kad će mu doći na noge sa vijestima da je izvršena njegova volja. Kćer neka mu ne vodi pred oči, neće se maknuti sa salaša dok joj ne nađe mladoženju. Tog dana Marko se vratio iz daleka svijeta. Trojici pastira, koji su ga pratili, isplatio je zalsužbu do Đurđevdana unaprijed, naredio kočijašima da ih tog dana sele. Žena se još nije vratila od svojih. Došla mu je sumanuta misao: rugat će se sebi, barem će se priviknuti dok ne izađe pred staroga. Zatvorio se u veliku sobu sa njenim ocem, tupavim pijancem kojeg su držali godinama na salašu više iz samilosti i zbog uspomene na pokojniu ženu, koja je zajedno rasla sa starim Mrvicom. Cijeli dan su pili. Marko vino njen otac rakiju, šutke, ali je stari morao kucnuti se pri svakom gutljaju. Cijeli dan je Marko pio, sa vinom nisu oticale slike javne sramote što je obitelji nanijela uskočkinja za žandara i zatajenog kuka-vičluka i poniženja što ih je doživio kod nje. U pratnji tri gruba pastira, sa okovanim batinama ušao je u kuću natušten, siguran da na mladoženju neće morati trošiti riječi kad ga pastiri omekšaju batinama, a za sestru da će biti dovoljna i jedna riječ: polazi. Prilazeći planinskoj krovinjari u dnu duše se čak ponadao da će stvar proći mirno, sestra se zacijelo predomislila kad je vidjela u kakvo siromaštvo je dopala.

Unutra ga je dočekala cijela obitelj, pred stolom roditelji mladoženje, na stolu kruh, kuhani krompiri i rakija od raži, za stolom: u dnu mladenci, ispred njih četiri djevera, gorosječe sa rukama naslonjenim na glave sjekira.

Završetak kratkog razgovora nikako nije nestajao ispred očiju. Na njegov povik pastirima kao da su ga djeveri poslušali. Nikako nije shvaćao kad su se postrojili sa sjekirama između njega i mladenaca i kad su se njegovi pastiri isparili iz kuće.

— Niti mi što treba iz tog vašeg ukletog imanja niti vas želim vidjeti — u ušima su zvonile i odjekivale sestrine riječi.

Tama ga je zatekla sa krmeljivim pijancem još uvijek u sobi. Ispod prozora čuo je u prolazu mlade muške glasove. Pozvao je. Pošli su kod djevojaka u čeljadsku kuću za pečenje kruha i pranje rublja na posijelo. Naredio im je da natoče sebi.

— Dakle kod djevojaka?! — zubi su mu trnuli dok je govorio, sa tom čašom vina u krv se ulilo nešto pogano, đavolsko.

Momci su se smijali kad je starog pijanca pograblo za šiju i izvukao na trljem. Nisu čuli što mu je škrgutom govorio, presenetili su se kad je došao unutra sav izobličten u licu i dok je s njima ispijao novu čašu odsutno šaputao:

— Osvetit ću se za sve.

Ona je došla više vodeći i podupirući oca nego što je on nju vukao. Jamačno je rano legla, toplina prvog sna rumenila se na licu. Kad je ugledala gazdu, pokušavala je urediti odjeću i kosu a on je nije niti pogledao, nogom je oturio stol sa asure, zaurao momcima:

— Položiti na četiri noge.

Polako je počeo skidati posvećene svijeće sa zida, ocu pokazao na pletenku rakije:

— Zaslužio si, uzmi, đubre matoro.

Toga se uvijek jasno sjećala, stid se u njoj opirao, a krv je bez otpora popustila pred podivljalom snagom. I bojala se jedino toga nisu li možda zamijetili da se ne otima dok je on svakom gurao u ruku pripaljenu svijeću:

— Da ništa ne ostane skriveno u tami.

Od njegovih koljena kao da se zatresao salaš kad je kleknuo na asuru iza nje, lijevom razderao haljinu na prsima, desnom prebacio joj preko glave suknju i pod-suknju — samo je njena glava bila u tami. I jauk je otuda, iz tame ispod suknje htio probiti u svijetlo kad je izgubila nevinost, ali se izgubio u grubom grohotu one četvorice.

Bio je to početak, a gazda Markova prva trijezna misao je bila kad ih je pognao iz sobe da je to s njom i završetak, ostaje samo plaćanje sitninom starom pijancu — dok mu i to ne dosadi. A jutro je donijelo najduži dan njegova života. Kameni teret je ispao iz njegovih žila kad je dočekao veče, a žena se nije vratila. U praznoj čeljadskoj kući, iz koje je izbacio oca pijanca i ostalu njegovu čeljad, podigao je u naručje, nosio je u sjeni kruničine ograde šutke, lako, kao što je prošle noći položio u postelju. I tu noć nije palio svjetla.

Tri tjedna kasnije vjenčao me je sa ovim maloumnikom, kojem glava tu dotiče zid iza kojega dotrajalo srce ne podnosi više tamu. Priča ti je dalje poznata, preselio me je sa ovim u jednu čeljadsku kuću u krugu velikog salaša, ravno deset dana prije tebe donijela sam na svijet Josu, a kad ti je majka umrla, došao si ti na moja prsa.

— Nanamiko, zar mi ni vi nećete nikad odgovoriti? Zar je to sve što mi imate ispriповijedati?

— Šta ispriповijedati? . . .

Pogledala je u zid, bjelina se rasprostrla po njemu od jednog do drugog kraja. Razrogačene oči prijetile su da iskoče:

— Stipe sinko, jesam li ja to sve naglas govorila?!

Tupo, kao neki tvrdi valjak, Nanamikino čelo valjalo se po stolu dok je lice krila rukama. Njegova ruka lagano, snažno podiže joj glavu. Pred očima joj se ukaza pištolj i uz njega zlatan metak.

— Nanamiko, uništiti ću sve. Kad dođem do prosjačkog štapa, tada ću se poslužiti ovim metkom. Mi smo ušli u priču, je li Nanamiko, a za takve glave nije uže za vješanje, ni skakanje u bunar, običan metak koji će rđati.

— Što činiš, sinko?!

— Otvaram iza sebe grobnice ispred sebe vrata budućnosti. Na one iz naših grobova pljujem, za rođene u budućnosti spremam oproštaj za njihove ludosti i gadarije. Nitko im neće reći da su gadovi nastali sami po sebi, pravdat će ih: nije čudo, to je Mrvičina krv. Nanamiko, ne shvaćate vi to, nije to samo naša krv, nije to jedan salaš ograđen ovakvom trnovitom živicom. Život kreće u skokovima, mi u okovima, a kad se budemo sjetili da trka već odavno traje, ostat će nam da se poplujemo na onu crnicu, drugi će tada već nedostižno otići naprijed.

— Sinko, reci mi što moram činiti, sve će Nanamiko tebi . . .

Griješna dušo stara, zašto sam se rodila na svijet? Šta će reći moja djeca kad čuju ovo što sam mu ispriповijedala? A što on to sad govori? Ubit će se, ubit će se, ako ne poslušam.

— Sinko, pokojni djed i njegova braća nisu krivi što ih je ona zora sa stokom zatekla na dolu, nisu krivi što su vidjeli kad su provalnici kasu sa dukatima bacili u dol. Nitko se ne bi oteo od te napasti. Da su kojom srećom prije vidjela promakli preko dola Mrvice ne bi ušli u priču. A ne mora svaki ulazak u priču nositi u sebi i prokletstvo.

— Nanamiko, vi ste ušli u priču mimo vaše volje, a izaći iz nje ne želite. Zar i to nije prokletstvo?!

Sve te riječi o grobovima, budućnosti, trkama, ulasku u priču i izlasku pobrkale su u njenoj duši i ono malo jasnoće što je iza ove noći ostalo. Opustila je ruke na pr-

ljavim hlačama i osjetila kako se smanjkava, gubi u nečem neizmjerljivo velikom. U tom tonjenju i potapanju bez nade na spas nešto kao poslijednja želja, neodređena, nerazumna, ali nesavladljiva izbije iz nje i jednolično, skrušeno poče govoriti:

— Dvije godine njegova smrtna straha, njegove nemoci, uz njega je samo moja glupa i griješna glava, a ti ga držiš u zabludi da se samo njemu svetiš, njemu prkosiš, dvije godine on vjeruje: raskinuo si okove, gaziš ih, bacaš u lice onome (koji te njima okovao i držao u njima... A tko je koga okovao?! Dokle ćeš, sinko, Đulku držati na žeravici da se previja gore od crva?!

Pred njenim očima su opet zaigrale spodobe na zidu, žive, pune mesa i krvi. Majka je govorila, tihim, tajnovitim šapatom u sumraku zimskog dana zavučena u kut zapećka. Braća Mrvice su druge noći na repovima volova izvukli tešku kasa iz rita. Noćima su je raskivali u zabitoj žitnoj jami, koju su prekrili snopovima trske, nabacali preko nje debeo sloj zemlje i napasali tamo govoda sa zvonima da se ne čuje razbijanje čelika. Razbijena kasa je opet bačena i tu je i sad negdje u mulju dola. Kasa je nestala netragom, ni razbojnice vlast nikad nije pronašla, ali su godine prolazile, tri stara Mrvice nikad nisu noć provodili u salašu. I nisu se dijelili, držali su se na okupu kao čopor vukova. I ništa nisu kupovali, ništa popravljali, stari siromaški salaš na dolu dotrajao je, samo su se djeca množila. A jednog dana, kad se već nekoliko godina nisu čule priče o tajnovitim šunjanjima po dolu i njivama oko Mrvičinog salaša, tri brata se razdijeliše; dvojica odoše čak na dol sa suprotne strana grada, Stipin djed i otac izgradiše veliki salaš i zaokružiše ga prvom stotinom lanaca zemlje. Braća Mrvice su izmiljeli ispod zemlje sa svojim bogatstvom kao krtice.

— Nanamiko, tu preću svi znaju.

— Gospode bože, opet sam naglas govorila?!

— Nanamiko, o onome, o onome, zar mi doista nećete reći?!

Stijenj proključa plamenom kao da se napinje želudac stare petrolejke. Stipe se sjeti: zadebljao je kao moj jezik. Nanamikin stari u snu zatopta nogama. U tom trenutku iza zida se izvi prelomljeni, hrapavi krik, krevet zaškripi svom crvotočnom suhoćom, zemlja jeknu pod muklim udarom bosih stopala.

Poletjela je noseći u rukama svoju petrolejku:

— Svjetlo je, svjetlo...

Nije stigla da ga pridrži, zateturao se i leđima sva-
lio natrag u postelju. S mukom ga je podigla dok Stipe
nije polako, ukočeno ušao. Njegov korak presjekao vrata
koja su se sama priklopila iza njega. Stari je neprirodno
zabacio glavu zidu, cijela se pretvorila u jedno pokretno
oko kameleona u kojem su se okupila sva pitanja života.
Isprekidano, više usnama nego glasom rekao joj je:

— Idi malo van...

Dok je promicala čula je:

— Stipe, pomози!

Stipe je čuo svoje riječi negdje u tjemenu, ne pre-
ko utrnutih usana pretvorenih u vezani otvor vreće,
čuo je:

— Jesam li ti se svetio za nemilosrdne, srdžbom na-
bijene udarce... Nisam ti se svetio što si me obmanuo,
podjario zapretanu žeravicu Muvičine krvi, nemilosrdno
podmitio kolebljivu mladost, otkinuo me od škole, vezao
za ovu zemlju... Znam, nikad mi ti sam nisi sebi pros-
titi radost što je moja majka umrla brzo, tebi na vrije-
me... Misliš da bih se ja mogao radovati Đulkinjoj smrti,
misliš?! Ne, oče, ne... A ti si mi je podmetnuo da bi s
njenom naš komad zemlje bio veći... naš, oče?! Prevario
si me obećanjima, neću više biti mladi gazda, bit ću pravi
gazda samo neka se ženim, dat ćeš mi odmah dva salaša,
a onda?! Oče, koliko puta si rekao: ne dam moje iz ru-
ku dok oči ne zaklopim na vječno. Nije mi drago, ali sam
toliko sanjao da te udarim bez pokreta šake, bio bih ku-
kavica da to nisam počeo kad si postao nemoćan, kad si
strahovao od svakog uzbuđenja...

Kako su proklete ove glasne šutnje — najednom mu
se lik oca izgubi u magli suza. Stari se prelomi preko kre-
veta i glava mu pade u Stipine ruke. Drhtavim tijelom
prislonio se na sina dok su se stopala grčila na zemlji.
Stipi se preko jezika otimala neka nenađena utješna ri-
ječ, ali su usne bile utrnute i opet je ispod tjemena za-
zvučalo:

— Vezao si me s Đulkom, račun Mrvičin u zemlji...
nisi pitao, ni sad ne pitaš, a ona možda nikad neće presta-
ti s pitanjem, ja nikada neću dovoljno vješto skriti moje
pitanje... i nikad dok sve ovo ne rastućem ili popalim
nećemo naći odgovora jesmo li se doista zavoljeli.

Kako su proklete te glasne šutnje, a neće li ostati
nijeme i izgovorene riječi, ako je njegovo uho gluho na
sve što sam ja propatio — javi se misao u starcu, kad je
osjetio popuštanje i spustio se na ivicu kreveta.

— Sinko, sinko jedini...

— Jedini?! — sa usana Stipinih raspukla se utrnu-
lost.

— Sinko, — starac kao da nije čuo tu jedinu izgo-
vorenu riječ — u čemu je prošla moja najljepša mladost?
Svaku noć spavanje u drugoj žitnoj jami, zemunici ili
po ritovima, vječito čekanje kad će te nepoznati iz zasje-
de pograbiti... jednom, kad dvije noći nisu dolazili...
ohrabrio sam se, nisam htio starijima u rit, zavukao sam
se na tavan, a oni su ipak došli... čuo sam: ne ubiti,
mrtvi im ne vrijedimo, žive nas moraju dobiti, sjeći i peći
ako treba... morat ćemo progovoriti... a samo su stari
znali gdje su sakriveni dukati iz kase... urlikao sam na
koncu, jurio uvratinama kroz kukruz i ritove, dozivao
ih... samo više ne čekati... a nitko nije znao tko su i
gdje su... platili smo cijenu onoga... što sam ti že-
lio sačuvati... ne dopuštam rasipanje... bacit ću pro-
kletstvo...

Stipine ruke su ga same pustile:

— Nosite vašu zemlju u grob, ali recite: šta su meni
Nanamikini sinovi, jesu li oni...

Dva slivena vriska povukli su Nanamiku u sobu kao
strijelu iz odapeta luka. Stari je pao nauznak, bionjače
su se jedino vidjele ispod poluzatvorenih kapaka.

— Nanamiko, izdiše — Stipe je umorno sjeo na sto-
licu koja se našla kod starčevih nogu.

Krpom namočenom u vinski ocat trljala mu je prsa,
pažljivo namještala glavu na uzglavlju. Radila je to brzo,
a sa suspregnutom mirnoćom što je njenim pokretima
davalo uvjerljivu sigurnost.

— Sinko, nije to prvi put, nije... samo je izgubio
svijest...

Istrčala je na bunar po svježu vodu. Zora je u buna-
ru stvarala zrcalo. Nanamiko se prekriži od te misli:

— Prosti mi grijeha moje...

Obloga od octa ne valja za čelo, curi u oči, svježa
voda iz bunara je jedino dobra za izvlačenje vrućice i
bola. Sjela je do uzglavlja.

— Nanamiko, on je od onog pitanja pao u nesvijest...
Ni sada mi nećete odgovoriti?!

Ukočeni pogledi su se spleli bez nade na rasplita-
nje. Blago je stisnula prste kojima je potražio njene ru-
ke. Kapci starice su pali. Nepomične trepavice propus-
tile su suzu.

— Konačno imaš pravo, moji sinovi nikad neće povjerovati da znaju pravu sliku svoje majke... I nijeme priče oko moje nesretne glave bile su suviše glasne, nemoguće je zamisliti da nisu doprle do uha sinova. Ti si dijete mog mlijeka, odrastao čovjek, primi to i prosudi. Istina je i ja sam ušla u priču Mrvica, dobro si to rekao, ali se varaš: ne baš mimo moje volje...

Mnogo ranije su se rasplamsale one svijeće, u zrcalu bunara, pramenu mjesečine, travkama na dolu nje-ne oči su vidjele Marka Mrvicu, ne gazdu njenog i oca joj, samo Marka čvrsta koraka, odsječne riječi. I nije to slučajnost što se one noći od toliko čeljadskih djevojaka sjetio baš nje... Odavno je osjećao te oči što su papale po njemu kao paukova mreža i obavijale ga kuda god je prolazio po salašu...

Opijen i opčinjen one noći, ukljštene između plamena četiri posvećene svijeće, zasliljepio je, zateturio za tim ženskim pogledom i nikad više nije se zasitio toplotom i sočnošću njenog tijela kojim je vladao kako je kad poželio. Njegova duša je teško krila nemire. A ona se tada pretvarala da spava. Zagnjuren muška glava jecala je u njenoj izmivenoj kosi o nemoći i sramotama mladosti. Uvijek je volio miris kišnicom izmivene kose kojom se igrao dječjački dok ga je obarao san.

— Sinko, griješna je moja krv. Kad me je otac potegao iz postelje, moja griješna želja je znala da je kucnuo čas... ustreptala sam jedino od slatke slutnje: kako će to biti... Griješna je moja krv, griješna. Za mene je bio zatvoren krug u ovom salašu, zatvoren, bila bih sretnija da ga je on potpuno zatvorio svojim rukama, da sam ostala uvijek njemu na dohvat i pred očima... On mi je našao muža, mogla bih se time braniti, ali to pijano marvinče u ljudskoj spodobi mogla sam uvijek uspavati i sa bocom rakije... Otac tvoj je ostao do zore, onaj iza vrata uvlačio se za njim u toplu postelju ne pitajući ništa, jer je svoju rakiju uvijek dobio, a moja griješna krv tražila je i njegovu pijanu snagu... Otac tvoj dolazio je sa salaša mojih sinova lupkajući po čizmi bičem za jahanje. Nikad nisam izdržala njegov pogled što se nije lomio ni otkivao od mene. Da li ju udario Josu, Tunu ili Šimu?! U povratku koje kukuruzište je skrilo njegovo jecanje?! U prkosu kojega je našao svoju krv, jakuk kojega mu je dušu punio novim sumnjama?! Sinko, razlika je samo... pred njim nikad nisu pljuvali...

Ustala je, jedva dotičući poravnala je pokrivač, blago opipala zagrijanu oblogu na čelu bolesnika i dugo se

zagledala u suzu koja joj je kanula na njegovo lice. Bez riječi je pošla po svježju vodu. U povratku čula je bolesnikov glas i pohitala, ali je on ponovo pao u nesvijest.

— Da li me je ražio?

— Pitao je hoćete li mu pripaliti ...

Zagrcnula se:

— Gore svijeće i u njemu do kraja ...

— Nanamiko, pogazio sam mlijeko koje me je hranilo?

— Sinko, zora je ...

Pažljivo je promijenila obloge, sjela na stolicu i priljubila ruku na otečenu cjevanicu ne zamijetivši kad je počela milovanje. Ni pogledom ga nije ispratila, više je osjetila njegov teški, neodlučni korak u kojem su se miješali prkos i kajanje. Činilo joj se da nikad više neće zaspati, a najednom se stresla, gotovo poskočila iz drijemeža. Opala ruka se odmah vratila na njegovu nogu. Razbudila se tek onda.

Kroz prozor je ugledala mlade, na prostranoj opakliji sjedila je Đulka, Stipe se opružio glave zaronjene u njeno krilo i hladeći bose noge u rosi trave među izuvenim čizmama.

— Noći bez tebe su gluhe i puste — više je nazrela riječi na njegovim usnama kad se zaustavila na pragu.

Istočnim podnožjem neba razlivala se užarena krv sunčeva rađanja. Njene zjenice ispunila su dva lika sa opaklije i usnama se prelio blag, materski i ženstven smiješak pun tužne čežnje, praštanja i tajni igre strasti od čega su se staračka prsa napunila toplom jedrinom. Uvijek je odlazio od nje sa rumenilom istoka, ostavljajući u postelji sjeme novih razgaranja i kad je priroda kapije dana rastvarala tmurnim bojama, mrazom i maglama. Kako su kratke bile noći u kojima je ispijao iz nje neugasivu vatru, a ona u potaji podavala se sva sretna i čudno ponosna što ga može darivati miloštom kao neko majušno, razmaženo miljenče, njega, tu nezauzdanu, rasplamsanu snagu razapetu vječno između jačeg i tvrdokornijeg, čiju nesalomljivu moć je poznavao, a nikad nije pomislio na odstupanje. Kako je sve to bilo kratko i brzo prošlo?

Strava je pokosila smiješak kad se sjetila kako od griješnih misli nije zamijetila da je prešla leđinom i pred mladima stoji ispruženih ruku u kojima drži pištolj i zlatan metak. Zašto je to usput uzela sa stola?! Gospode bože, zar to uvijek ide sa prokletstvom kad se uđe u priču?!

Đulka je poletjela u salaš kad su se na kapiji pojavili njeni sinovi. Stipe, očiju punih smrti što je osvanula s onu stranu praga, ustajao je tromo i sa smrknutim krzmanjem sa opaklije dok su ona trojica vješali torbe na ambar.

— Danas nećemo voziti žito trgovcu. Dođite skupa sa mnom u starčevu sobu — javio im se prigušenim glasom.

— Što imamo mi tamo tražiti s tobom?!

Valjda po starješinstvu odazvao se Joso.

— Ne znam ni ja! — jarnosno je pograbio pištolj i zlatni metak, preko njihovih glava bacio čak u trnovu živicu i boreći se sa klecanjem pošao unutra.

Uštapljenih nogu promatrala je kako joj sinovi bez riječi, iznenada opsjednuti zlim slutnjama krenuše od ambara i prođoše ispred nje jedan za drugim poniknutih očiju u salaš.

— Bože, ako je u njihovim žilama njegova krv, što će biti s njima ako se probudi?!

Ne znajući da li je izgovorila riječi zvjerovito se okrenula oko sebe i uvjerivši se da je sama na ledini odjednom potrča hitrinom koja je nijekala njene godine. Pograbila je svog škiljavog pijanca i izgurala, otisnuvši ga sa praga kao nešto kužno čega se mora osloboditi što prije.

STRAHOVI STRAŠNOGA

Sve je bilo nemušto usplahireno, bez sijanja nicala je uznemirena slutnja da nategnuta žica prijete pucanjem, u šumovima koji su neznano otkuda nahrupili u dubine uha osjećalo se otimanje od nevidljivih snaga što se rađaju jednako uz tutanj, škrgut, cviljenje, skičanje i lelek ispod staništa kukaca zemljine kore i oblaka ledostrijelaca. U novi dan nije se budilo slatkim protezanjem i isprazno zadovoljnim zijevanjem, skakalo se sa postelje stopama zloguke sumnje i mrzovoljne proročke uvjerenosti da će predskazivana riječ i to jutro osvanuti otjelovljena u zbilji. Taj osjećaj mu se dosmrtno upio u dušu, krv, kosti, u sva ježenja i pregrizene krikove strave. Dugogodišnji robijaši dočekivali su takva proljeća stonjanjima i kletvama koje se nisu oglasile, a u nozdrve nabijale vonj uskisle plijesni mržnje na svijet i vlastitu sudbinu. Nitko nije govorio o tom, a sve glave su bile ošamućene tom dodatnom kaznom. Od tri njegova proljeća dočekana iza rešetaka jedno je bilo takvo, a ovo

sad je prvo otkad je težinu svog života oslonio na Stan-
kina pleća. Najgore je što to gibanje, smjenjivanje i pre-
strojavanje trajanja rozima i čelom ognjene glave ovna
iz priča i sablasnih snova probija i zabada u dušu te-
gobne slutnje na nešto neumitno a zlo... Koliko je lako-
će, iščekivanja sreće, brzog preskakivanja ka vedrini,
čarobnjačkog pokopavanja uspomena na minule muke i
tegobe u sunčanom nastupu proljeća, pjevu ptica sa na-
govještajem parenja, u zastiranju živim sagovima izra-
njavljene kore zemljine kroz nicanja, klijanja i pupanja
preko noći! A ovo sad?! Ubija i svaki usiljeni smiješak,
porazi ga istinom da je lažan. Neka onaj šašavi profesor
naklapa i dalje da su vjerovanja isprazne tlapnje, jer da
je on imao obične pameti koliko na vagi priteže glavica
luka ne bi za glupost dospio i još sad sjedio na robiji. U
čega Šime vjeruje to je postojanije od njegove tjelesne
snage. A pokojni pradjed po očevoj lozi je uvijek nepo-
grešivo osjetio temeljitost predskazanja. I znao bez mno-
go mršenja u glavi naslutiti pravi put i odlučiti se za
njega. Sujevjericama usađenim u Šiminoj duši sumnja
se nije mogla niti prišunjati. Nisu to zapravo bila vjero-
vanja, izvjesnost je to, čvrsta, sigurna i neoboriva da
godina ima moć predskazanja. Čovjek pošten i pametan,
a otvorena oka i uha u nevolji se nauči mnogim istina-
ma, pogotovo na robiji. Čudna je ta gruba šala života:
među ljudima si, a ipak potpuno sam. I rad i hrana i
spavanje i psovke sve je zajedničko, a duša je samo tvo-
ja, povučena u nedohvat, zakatančena i zalančena da
nitko ne dopre do nje. I ti slažeš u nju sve što su ovi oko
tebe iskusili, dapače dopuštaš da prekapaju po njoj, ali
i ono što su ti oni iščeprkali iz nje odmah zatvaraš u
nju samo za sebe, za svoju samoću. I tu i tako se natalo-
žilo, Šimi je duša odisala tom spoznajom: tmurna i kas-
na proljeća ne dotucaju zaludu ljude iza rešetaka, ne
sasijećaju im nade tek naprazno, mraz u kostima ne osta-
je i kasnije valjda radi toga što bi ga oni luckasto za-
držali i u duši. U takvim godinama crne slutnje zamračé
život čovjeka ostvarenjem koje se ne da spriječiti.

— Bog te ubio, umukni već jednom s tim paklenim
nazlabanjima, zapjevaj nešto ili zaleleči, ali s ovim
smutnjama prestani — zaustavio je ljutito pilu.

I odista, čim je prestalo cviljenje nazubane kovine
na čvoru orahova drveta u glavu se useli ugodna praz-
nina, krv više nije proticala kroz žile kao kroz olovne
cjevčice, znoj sa čela se isparavao nekom lagodnom svje-
žinom.

Umiri se još više kad se uvjeri da Stanka mijest
tijesto okrenuta prozoru leđima. Trenutak prije morila
ga je još i ta sumnja da su njene oči na njegovim leđima.
Čudesne su te zjenice u nebeski plavim očima, preveli-
kim za tu sitnu glavu, tolikim da mu uvijek stvaraju
dojam o dva ogromna prozora duše kroz koje se ona
samo jednim bljeskom uvlači do dna njegova bića i
izvlači iz njega sve kao na dlanu.

— Ja da lomim krtu slamčicu koja mi jedina daje
snage da prkosim olujama?! Nikako, nikako.

Čuvajući svinje po strnjištima ili za onih prokletih
godina se naučio da misli slušajući svoje neizgovorene
riječi?! Često je pokušavao iskopati to iz sjećanja, a ni-
kad mu nije uspijevalo da sa sigurnošću utvrdi kad se
to uvriježilo u njega. Kao podsmijevajući se sebi bez
žaoke vraćenim smiješkom iz kolijevke uvijek je za-
ključivao ta razmišljanja njemu svojstvenim vrćenjem
glave, što je izgledalo kao da je nevidljiva ruka čušnula
tu ogromnu mesnatu livadu grivastih vlasi ka desnom
ramenu i vratila je poput struka zgažene trave koja
vlat polako ispravlja suncu.

— Pradjede, ti bi jedini znao naći pravi odgovor, ali
si prerano otišao da mirišiš travu ispod korijena...

Od smijeha bez glasa noga je skliznula s nogara,
pila se zanjihala u drvetu oslobođena od debelih žulje-
va ruke.

— Prerano! Bez jedne godine bila bi mu stotina!

Ne zamijetivši da se ipak slatko nasmijao i u tom
smrznutom rađanju proljeća vratio se tom pitanju bez
odgovora: kako ta njegova Stanka uspijeva uliti mu
snage i vladati njime?! Stanka?! Na jednom dlanu bi je
držao i da joj noge pobjesne u kolu. Jednom, kad su
im sjene pale na bjelinu salaškog začelja stvorila mu se
slika koja se uvijek vraćala: on je hrast na udaru vjetro-
puća, ona slamka koja ga podupire — ali da nje nije,
hrast bi se odavna izvalio iz korijena. I samo pradjed
bi mogao razriješiti tu zagonetku — da je živ. Prvi, ako
se temeljno razmisli uistinu jedini prijatelj prije Stanki-
nog i Dančinog ulaska u njegov život. Snažan, da se sad
omjere možda bi ispalo da je bio i snažniji nego Šime.
Od snage je i umro, sa čvrstih nogu se srušio u grob.
Ispunila mu se želja. Uvijek je molio:

— Bože, kad si mi već podario težak život, daj mi
bar laku, prijeku smrt.

Bezbrizno je pustio da što brže iščili iz njegove
glave sve ono što je meštar udarcima trskovca pokušao

da pricijepi na dušu govedarova prvijenca za onu jednu zimu kad je gazda cijelu njihovu obitelj spremio u grad da dvore njegove onemoćale roditelje. Guštare prostranih pašnjaka, dolovi, ritovi i šume po kojima je čuvao goveda od snijega do snijega bili su izvori svih njegovih znanja. Bogataš jedino u vremenu, misli uvijek odmorene kao zemlja koja se tada još po tri godine odmarala pod ugarom, tek četvrte orala, nije mislio široko, uvijek samo duboko, tražeći do dna mali broj izdanaka svog skromnog i čednog duha.

Šimina glava opet poleti desnom ramenu kao da ga želi lagano kucnuti, u ušima tiho zastrujaše neizgovorene riječi:

— Uvijek se, Šime, vraćaš pradjedu kad ti je Stanka okrenuta leđima.

A on je bio tu i nepozvan. Riječi tromе, ali na slogove jasne, kako ih je samo on znao odsijecati gotovo ne otvarajući čeljusti, jer su ih čvoroviti mišići držali kao ukliještene, pogleda bistra i oštra, naoružana moćima da te svuda prati i ne dopusti da mu izmakneš, pradjed je stajao u Šimi i otud iznutra ga gledao pravo u zjenice. Tako je bilo i tada, u ranom djetinjstvu kad mu je govorio:

— Čini mi se da nisi samo ime moje dobio i snaga moja će živjeti u tebi, možda i veća. Pazi, sad to ne razumiješ, ali pamti, pa ćeš kasnije razmisliti o tome: nama siromasima snagu je podario dragi bog ne da se svetimo međusobno, ne, sinko, ne! Glad i tegobe lakše da podnosimo i u buni za pravdu ne posustanemo — ako se buna rodi.

I pradjed je rado slušao priče kako se digla kuka i motika, o bećarima, tim odmetnicima panonskih prostranstava koji su otimali krda goveda i ergele grofova i baruna, poharali njihove dvorce i plijen dijelili sirotinjama, ali je njemu svega o jednoj osveti pričao. I ona je padala u tu zimu kad su ga istrgli iz njegova svijeta salaša i šikara. Škola kod kerske crkve bila je u trščari sa svega dvije prostorije. U jednoj je predavao meštar, koji se pismu učio za dvanaest dugih godina na vojničkom kruhu. Malo pismenosti nastojao je što brže prenijeti sa mnogo udaraca trskovcem. U drugoj prostoriji je stanovao, žena kuhala i smočnicu držala. Bačve za kiseli kupus bile su prevelike za sobu i štetne po ugled gospođe meštrovica, a kut za školskom tablom bi mogao poslužiti jedino za kaznu klečanja, koju meštar nije pod-

nosio. Za njegova vojnikanja klečale su jedino žrtve strijeljanja. Tako je kiseli kupus dobio svoj prostor.

Ruka hitro nastavi svirku pile kad je više osjetio nego vidio kako se žena okreće prozoru. Pradjed se nije poveo za njim, nije se povukao u svoje zagrobne sjene, riječi su se kotrljale i dalje s njegovih usana kao kapi rose sa lišća. Meštrova nevina snalažljivost urodila je pradjedu možda jedinu pouku iz nedovršenog razreda, kojeg je bez pozdrava napustio u rano proljeće radostan što je gazda vratio oca na salaš govedima. Udarci trskovca izazvali su pradjeda na osvetu, poveo je hrabrije momčice u odmazdu. Dok je meštar odmora dužio u susjednoj gostioni, odužujući se za rakiju kukuruzaru pričanjem doživljaja iz vojničkog života, uz obaveznu poučnu misao — koja je podizala njegovo učiteljsko dostojanstvo — da pametan čovjek odmor mora nečim prekratiti, pradjed je svoj odred uz salutiranje bačvama peo na klupe oponašajući meštrove vojničke zapovijesti i izvodio salve pišanja u kupus. Slast osvete je osobito porasla kad je jedan sudionik ove odmazde donio vijest u razred kako se meštar na sve strane hvali da mu se kupus nevjerovatno brzo ukiselio i dobio naročiti ukus koji je imao samo kupus što mu ga je sa zapovjednikova stola doturala kuharica kao znak priznanja za njegove momačke usluge.

Kakvo je to čudo da riječi mrtvih usta zvuče i sada pune života, upravo osjećaš u njima topli dah koji ti ne dopušta da ih zaniječeš?! I zašto je pradjed zamrsio konce oko njegove osvete kad je pitanje o Stanki?! I zašto ni sada ne zaboravlja — kao što nikad nije zaboravio — naglasiti riječi:

— Sinko, to je bila moja jedina osveta u životu.

I kakva je to snaga u pradjedu?! Kao da prati glas kod tih riječi iz svakog zupca pile izrasta njegov opominjući kažiprst. Grč ruke je prekinuo cviljenje pile, a pradjeda imenjaka kažiprst ipak palaca iz zubaca umnožavajući se kroz orahovinu kao da ne da pogledu pobjeći. Je li pradjed pomahnitao... ili njegov praunuk?!

Hladan vjetar i još hladniji strah od Stankina pogleda, koji se žario na leđima, presiječe ga za trenutak, prodoše ga srsi sa nelagodnim osjećanjem da se mora vratiti svijesti i pila jarosno zaškriguta. Kasnije mu se učini da je čuo njen jurišni poklič i osjetio silnu navale, izrasle u želji da od jednog reza prokine utrobu orahove oblice. Novi znoj pod šubarom. Šime, dođi k sebi, otkri-

vaš Stanki ono od čega je želiš poštediti, Šime, kakvi su to bijesovi proradili u tebi?! Uplašio se od pomisli da zbací cjepanicu i potraži mekšu, ravnu. To bi pobudilo Stankinu pažnju... A na ovoj... pilaš, preko čvora pila cvili: žvr-žvr-žvr-žvr — tko je to, tko je to, tko je to, tko je to?! Vraška igra. Tako šlepeču i njene dotrajale papuče dok ih povlači po pijesku izandalim staračkim nogama. Kako proklet zna biti i taj meki pijesak, koji upija i tajne lopovskih stopala, škripu rasušenih volovskih kola, pa i udar svih padova... Da, ni pad onog nije čuo... Vrag nosi i tu riječ: pad! Samo moje padove ne upija ni to brašno zemljine kore od neizbrojivih sjajnih zrnaca, koja pomute žrvanj zuba nemoćnom srdžbom kad vjetrovi ravnice zaspu usta tom jedva vidljivom kamenom maglom, pijeskom vijavcem tavankutskih duna. Gdje žive ljudi crne kože — pričao je onaj luckasti profesor na robiji — tamo su mora samo ovog kamenog brašna. Bože, nisu li ti ljudi pocrnjeli od vjekovne tuge što ih davi ovaj vječno nestalni zemljin pokrivač na kojem nikad ne znaš kad ćeš posrnuti, kad konačno i sudbonosno pasti. A ono strašilo ljudsko, onaj budalasti postolar što je zadavio ženu i uvrgao si u glavu da će i sebe uvjeriti u njeno samoubojstvo zbog nepodnošljivosti pijeska, pozivajući se na neke učenjake koji su izračunali da je naš grad po samoubojstvima prvi na svijetu zbog nekog tajnog dejstva ovog pijeska, nije li možda i on naslijedio to kao predskazanje od pradjeda?! Šime, Šime, kucni se u glavu, jesu li njegove riječi baš sigurno bedastoće?!

Prošlog tjedna ona je tri puta prolazila ovuda. Iza ugla se dovlači usuprot vjetra sjevernjaka, zakriljena je lozom, vočkama i živicama, a batrgavi korak njen nabije se u ušne školjke neodbranljivo poput oblaka pijeska, nadjača škriput pile i oduzme mu snagu da skloni oči ispred njena mutna pogleda. Mutna! A govori jasnije od riječi dok se prokletnica ili jadnica nasloni na njegovu nisku kapiju, ne obazirajući se na zarđanu zmi-jicu bodljikave žice koja se protegla dužinom vrha kapije. Pretvorena sva u pogled, živi mraz što sve jače steže, stoji tako i strijelja ga zrakama užasa iz dvije nestale zjenice, sapliće i sklupčava u njih. Ne osjećajući više tlo pod sobom on upinje sve snage da nastavi započete pokrete, a oči ipak ostavlja u njenima ma kuda okrenuo glavu i tijelo, i kao da se cijeli svijet pretvorio u crvotočni zidni sat, čuje jednako tiktakanje:

— A ti si ipak živ, a ti si ipak živ...

I zašto?! I dokle?! I kako to dalje izdržati? I dokle, dokle će trajati?! Bože, ne čuj na zlo, jesam baš ja prokletnik?! Zašto si im nabio u uši, zakovao u zjenice, pricijepio u jezik, zašugavio dušu svrabom nedočešanim, prožeo srce osjećajem da sam divlji, surovi przničar, odurni naprasnik i nasilnik, ušiju olovom zalivenih na svaku meku riječ i zvuk najtanje dobrote, zašto? — pitao bih tek kad bih imao smjelosti. I moje krhko znanje života sticano na škrtim riječima pradjeda, svinjarskom biču, pastirskoj batini i motiki bilo je željno prskalica mladosti, pjesme neispjevane, igre neizigrane, smijeha podijeljenog i opet nerazmrsivo sklupčanog, nikad nedosmijanog. I dokle će te oči gledati, taj zamrli jezik nesretne starice snagom uzbune odvaljivati iz sebe kamen, hladan i težak, kamen tih užasnih, uvijek ponavljanih riječi?! Da se kojim čudom tvojim ili pod moćima čarobnica pretvorim u panj svi bi nogom namjerno zapeli u mene, udarali sjekirama, kolčevima i kamenovali me gore nego svetog Stjepana. A zašto?

Nisam ja u utrobi matere naručio — daruj joj pokoj vječni i neka mi kosti njene blagoslovljene proste što je bunim pod crnom zemljom — ovu snagu jastreba utkanog u zjenice, čeljust i zube salivene u kliješta mišića i kosti, nisam, ti znaš najbolje... Kako im reći da ni britki vjetar sjeverac ne volim kad pljuje mrazom u lice ljudima, ni za jednog nemam skrojenu tvrdu riječ, samo neka mene puste na miru.

Kako si Stanki znao i mogao rastvoriti dušu kao zrakom sunca što prosijeca oblak podmetnuvši joj onaj naoko glupi glib?! Možeš ti kad hoćeš, možeš... e... Pouči i pomози, čuj dobro što velim, jer ovako ne mogu dalje, prsnut će ulari ove moje snage, krv se muti u očima... Ne zaboravljam ja i pradjed Šime je zreloom glavom žalio meštra, nije se on od bijesa javio na vrbovki i dvanaest godina najljepše mladosti sažvakao na vojničkom kruhu da bi raboš zamijenio znanjem slova, jad i glad su otjerali njegovu mladu glavu, žalim i ja ovu nesretnu staricu, pa i moja glupa glava je toliko razumna da nema puta kojim bih materinu srcu mogao reći: morao sam ga usmrtiti... Sve to zamućeno u mojoj teškoj težačkoj glavi je jasno, ali se bojim: krv će zapaliti ovu moju snagu, neka prsne, neka se lomi, ali ovako dalje...

Pad odrezana komada drveta odjeknu kao zvuk s drugog svijeta. Osjetivši da je ta promjena iznenada presjekla u njemu grč razapet od tjemena do peta nekom

djetinjom zahvalnošću podiže drvo i složi ga na drvljanik, brišući rukom znoj sa čela i istodobno kradomice promatrajući ženu iza prozora. Bila je okrenuta njemu, ali su oči njene čvrsto ležale na stolu — iz pokreta je znao da priprema rezance. Laknulo mu je: ujednačeni njeni pokreti svjedočili su da je nije naćeo nemir. Kako je ona njega znala razastrijeti na dlanu tako je on znao nju naslutiti.

Stanka! Što bi već bilo od njega da se na vrijeme nije utkala u njegov život?! I sad treba samo do rućka izdržati, neće to ni dugo biti, ma i kroz teško nebo težaćko prekobrojno osjetilo toćno uočava podne, a i rezanci se spremaju za ukuhavanje. Kad Stanka položi u njegovu onu njenu krhku rućicu... kakva je to ćarobna snaga u njoj?!

I prije tri godine jadna baba Doma je počela dolaziti kao da danima ide u krug oko njihovog starog salaša. Drhtaj pleća nije mogao zatajiti pred Stankinim očima. Bujica provaljene brane nije ravna mlazu rijeći koje su krenule iz njega kad mu je potražila ruku šapnuvši:

— Ne dopuštam da dalje sam patiš.

I tada se krv pjenušavo ognjila. Krv, upaljać njegove snage. A započeo je sa snovima iz mraznih robijaških noćiju.

— Znaš, jećiš u hladnoj noći, cviliš gore nego pretučeni pas, a najteže je kad se tako promrzao pokušaš otkinuti iz sna, njegova snaga postaje jaća od kliješta, steže, priteže, zagnjuruje, a svaki put i naćin da se otmeš ispada krivi. Ranije su snovi donosili i blaženstva za kojima sam žalio ćim sam se budio, osobito kad se san pleo oko djevojaka, a bile su to sve meni nepoznate i ćudesne, valjda takve izgledaju vile, a ovo su bili sve snovi užasa, gužvaju te, namotavaju i klupćaju u ljepljivu i nerazmršivu paućinu nećeg nedokućivo strašnog... Nisu to bili trenuci buđenja, pravo oslobođenje je to, bacaš sa sebe sve da se znoj što prije ispari, raduješ se ako uskoro ne pamtiš ništa i uvjeriš se da si na jednoj drugoj javi. Jedan takav san sam upamtio ipak, i ćini mi se nikad ga neću zaboraviti. San je to, vjeruj, samo san... Uši su zaboljele kad sam ćuo kako je brijać zastenjao dosegnućvi kost, ali sam zamah još pojaćao, presjekao žilu, dolje, sasvim blizu pete, pri samom dnu, da krv sva isteće iz mene. Kroz kaćiprst i palac jedne ruke sam propućtao krv kap po kap, drugom rukom sam razmazivao, tanjio, pretraćivao sve dok nije nestajala. San

je to bio, kažem ti, san. A ovo je java, prava istina, vjeruj mi. Uvuče se potajno, nikad se ne može doznati odakle i kada, u krv nešto otrovno, opako, pogano, upravo vražje i pakleno, pa kola, cvili, urliče po krvi, i nagoni te na užase od kojih se zalud otimaš. Nedokučivo je tajnovita sila u krvi jedna čovjeka bez učenosti i znanja. a takvi smo mi. Danima i noćima se već ježim od šumova krvi, probijaju kožu, mile i po svakoj dlačici...

Prije nego je mogao trepnuti odlučila je:

— Ova crnica na Kaponji postala je previše tvrda, premjestit ćemo gnijezdo na pješčinu, tamo je mekše i tiše.

Da li je to od toga što se podne i kroz vjetrinu i sumorne stogove oblaka ipak počelo kruniti na tjeme nagovještavajući rastjeravanje zlih slutnji bar na kratko vrijeme ili je to onaj neodređeni osjećaj o vraćanju snaga koji se poistovjećuje sa izvješnoću da se bliži kraj mukama i koji mu prsa uvijek napuni ugodnom toplinom kad god se Stankin lik useljava u njega, na to nije tražio odgovora, ali je najednom radosno zamijetio da pila ravnomjerno sluša snagu njegove desnice, ne škripiti, ne škrguće, tako joj boga, pretvorila se u mače u krilu i prede, prede mrveći tvrdo drvo poput zrela sira.

I škrti smijeh iskoči iz prsa kao dijete što se igra skrivalice, kad zamijeti da je već nekoliko puta glava skakala desnom ramenu i kao mazno vraćala se tjemenu pod podnevno sunce skriveno tamo negdje iza gustih zastora nebeskog olova, što drhtavo lebde u visini puštajući bijesove vjetra ispod sebe na zemlju.

Stanka moja?! Moja. Kako je ona postala moja?! Čudo. Nikad neočekivano, nikad nesanjano. I kako ona sve to... ispada poslije da je bilo jednostavno. Dok dlan o dlan i već je našla kupca na stari salaš, a isto poslije-podne dlanovi su se sporazumno lupili i za ovaj. Dan kasnije kod njegova branioca stavljeni su teški potpisi na dva ugovora i dvije kupovne cijene na advokatski stol, a uskoro ona je skupila mobu i njihovo siromaštvo je došlo pod novi krov, daleko od salaša stare Dome. Nikad se on ne bi dosjetio tako nečemu na pradjedovskim temeljima.

Deset godina je već od tog dana, a kroz njegovu krv uvijek struji val svježine i snage pobjednika kad mu se tamo negdje iza očiju počne oslikavanje prvog susreta. I kako je to moguće da u tome uvijek ima nečega novog i obećanja da još nije sve istraženo i pronađeno u toj ljepoti, nego se slike uvijek prekidaju sa željom da se

što prije ponove i nastave. Možda je to jedino o čemu nikom nije govorio, tu tajnu nije povjerio čak ni joj. Nad motikom kad odahne koliko znoj da obriše, noć kad ga prekrije na putu, osobito na ispaši ono nekoliko ovaca, on nikad više nije sam, taj prvi dan njene blizine rastvara paunov rep i okreće ga, okreće ga lomeći zrake sunca pod neslućenim uglovima dočaravajući duge kakve se samo u snu vide.

Ima tome nekako dvije godine kad se iznenada pojavio u ovim šorovima samohrani prosjak djed Pajica. Davno mu se izgubio trag u svijetu, a bio je kočijaš kod gazde Miška kad se Šime prvi put uplašio vlastite snage. Zagrijan vinom i toplinom doma iz kojeg Šime nije puštao dok ga ne ugosti i prekopa s njim stare uspomene djed Pajica značajno lupi čašom o stol:

— Kladim se da ne znaš kako si stekao nadimak Varoš!

Ispričao je i druge stvari koje su Šimu prvo zapanjile, a kasnije navele da se u šali isprsi pred njegovom Stankom. Šesnaest godina je tada napunio Šime i dočekao prvu kad je od svinjara prerastao u godišnjeg slugu, pastira kojem je gazda povjerio stado ovaca, magarca predvodnika i dva psa ovčara. Možda je tada prvi put okusio opojnost muškosti u ponosu koji je otkrivao samo zvijezdama. Sam u noćima, gospodar i čuvar stada iako tuđeg, zrio čovjek iako na tuđem kruhu i za tuđe dobro. Noć, kiša, oluja, nepoštenjaci tame, svi su se mogli združiti protiv njega, a on sam, jedini protiv svih. I bez straha, dapače sad se u mišićima i pjenušanju krvi ćutio neki draškavi izazov da se omjere s njim. I plaću gazda nije ugovarao sa starim, prvi put u životu je Šime utanačio cijenu svoje prodate snage. I sanjario, prevrtao račune nekad i do zore, u glavi i na prste. Postit će, gladan i žedan biti ako treba, ali ta zarada će se pohraniti u korijenje njegova stada, pa kad njegovi janjci dođu na svijet, kako će ih grijati na prsima... Široka su, tama noći nije šira, a još se šire, šire čak u ništa, tamo iza kraja svijeta...

Čovjek snuje, a bog određuje — često je slušao tu pradjedovu poslovičnu krilaticu, kojom je starac znao bez roptanja zaključiti priče o razočaranjima. Krte, na slogove lomljene riječi vječnog suputnika njegovih uspomena odjeknule su mu u ušima i tog dana i trenutka kad su srsi naglog straha da su prekriženi svi računici počeli ćupati erijeva u utrobi. Baš tako mu se učinilo

kao na svinjokolju, odvajaju nevidjivi prsti crijevo po crijevo, ali sad njegovo i živo.

A nije on to htio, nikad ni pomislio da se tako nešto može dogoditi. Grom, koji je udario u stado već u prvim danima čuvanja, pobio mu desetak ovaca i njega sabio u zemlju da je ostao iza njega kalup u oranju kao kad se u snijegu djeca igraju Isusa, nije ga toliko presenetio kao ta napast u spodobi gazdina sina. Ni od kasnijeg straha da je mogao ostati mrtav od udara nebeske strijele da ga stari pastir odmah nije zatrpao zemljom i počeo vraćati u život nije se toliko ježio kao tog trenutka kad je shvatio da mu gazdin sin počinje gaziti u dušu. A počelo je naoko nevino i po redu koji je prirodan između mladog gazde i slugu. I Šime je tako postupao.

— Duboko zaroni vedrom u bunar, pazi, hoću čašu hladne i bistre vode, trunja da ne bude, jer ćeš ga ti pozobati — kao lijeno, ne gledajući Šimu otezao je gazdin jedinac, snažan, dobro uhranjen momak kojem je za tu jesen već bila namijenjena nevjesta.

Obrnuvši stolicu, ruku položenih na naslon raširio je noge kao da je objašio neosedlana konja i sanjivo slušao zujanje muha i mušica u krošnji murve pod čijom strehastom hladovinom se dokono vrtio. Šime je isplaknuo prvo vedro, puneći drugo potegao lanac i šipku đerma do krajnje granice da vedrom zahvati hladnije dubine bunara i naglo rođenim nestašlukom djeteta otpuhne površ čaše kao da želi odpuhati prašinu sa površine vode.

— Hladniju i bistriju vodu ćeš mi donijeti — mladi gazda je dočekao pruženu čašu ne pogledavši ruku koja ga služi.

Šimina glava načini onaj svojstveni pokret između desna ramena i vrata, a misao u njoj se rodi lako i jednostavno: gazda plaća, sluga služi, a vrijeme službovanja prolazi i u ovakvoj igri. I Šime raspoloženo, snagom u kojoj je uvijek još i preteklo, tri puta potegne đeram da su zatežni panjevi zakloparali na njemu.

— Još hladniju i bistriju — riječi ispod murve presjekle su ga u pola puta.

Kod treće čaše riječi su ga stigle dok je još zahvatao vodu:

— Ne razumiješ ti ljudski?! Rekao sam: hoću čašu hladne i bistre vode.

Iz dna pustare, iz temelja volarice ili ispod dna bunara, tko bi to mogao znati, ali zatopta neka živa sila, provali iz dubine i kroz pete ubaci u kosti nešto slično kamenom grumenu koji proleti do tjemena, odbi se od

kosti da sva glava zveknu i zazuja, pa se svim teretom strmoglavi u pastirsko srce. I glas Šimi sasvim tuđ poče kroz njegovo grlo prokidati riječi:

— Gazda, a dokle ću tako?

Nakon stanke, koju je ispunio zvjeranjem u roj muha, onaj je cijedio kroz zube:

— Dok ti se ne smilujem.

Onda je pošlo sve ubrzano. I shvaćanje i neshvaćanje u Šiminoj glavi. Možda je to valov drhtao kad je čašu mirno položio na njega, možda se zemlja izmicala dok je mirno pošao za svojim poslom, ali se mladi gazda odjednom ispriječio.

— Ti nećeš poslušati?!

— Tako neću — iz tijesnih grudi otisnule su se svega te dvije riječi.

Gorušica i suhoća razli se cijelim tijelom i Šimu zapljusne tjeskoba baš kao ona kad je u ranom djetinjstvu za tri dana klizanja u dolu prožuljao stare opanke i cijelu noć plivao u ognjenim valovima, a pradjed ga liječio rasolom, dok je krezuba baba u zapečku zlobno mrgudala da će sav kiseli kupus ostati bez soka. Tek nakon nekoliko trenutaka mu bi jasno da ga je pljusnuo po obrazu.

— Mi tebe plaćamo, a tvoje je da slušaš — mladi gazda je držao ruku spremnu za novu pljusku.

— Prodao sam snagu, obraz nije bio u pogodbi...

Te svoje riječi Šime je čuo jasno, a onda je postalo sve nejasno. Lijeva šaka je ukliještila desno rame gazde, odbila, pa privukla dok je desna sijevnula iz dubine i poduhvatila čeljust ispod lijeva uha i gazda se zalomatao preko valova splevši u neprírodno klupko noge, ruke i glavu, pa se zadjenuo u kaljužu kao da se smrznuta rotkva repastim, višekrakim korijenom zabola u glib. Kad je ustao Šime od straha nije smogao snage da otvori stisnute pesti. Podno lijevog uha gazdina čeljust kao da je buknila u ogromnu pečurku. Šimi zadrhta drob: bože, zdrobio sam mu sve čeljust.

I tako je ostao usred sve strke, vriske i zapomaganja dok jednom nije prepoznao glas staroga gazde, koji je umirivao ženski svijet:

— Ništa, ništa, moglo je biti i gore, samo je natekao.

Učini mu se kao da ga teški kamen udario među plećke i pokrenuo mu noge. Tim korakom je pokopao sve račune o svom stadu. Pošao je čeljadskoj kući ne zamijetivši kako su pesti još uvijek zgrčene. Sjećajući

se toga uvijek se nasmiješio: kako bi zgrčenim rukama mogao pokupiti svoje prnje?! A jedino je to bučalo u glavi: pokupiti stvari, van otud i kod oca sačekati žandare.

Onda od straha koji ga je zasljepio kao da ga kruničim prutom šibaju po očima nije mogao shvatiti starog gazdu, a do ovog posjeta djeda Pajice od nikad nerazmršene nedoumice nije uspio dokučiti što ga je ponukalo da tako postupi. Gazda Miško se ispriječio kao da je izrastao iz zemlje. Kletva se tako gusne na usnama kako je gužvao novčanice.

— Evo zarade za cijelu godinu, pa se čisti iz ovih stopa i da se zaboravimo navijeke.

I doista nikad više se nisu sreli, što djed Pajica nije znao, kao ni to da je Šime još dugo očekivao žandare da ga vode u lancima, strahovao ne vjerujući u iskrenost gazdinih riječi o zaboravu i godinama bio odbijan riječima da ne žele slugu koji će ih izubijati, ali ni Šime nije znao ono što mu je djed Pajica ispričao o gazdi Mišku.

Među salašima takav glas brzo puca i dugo odjekuje. Ljudi su se čudili gazdi Mišku kako je mogao taj obračun zaključiti ne tražeći pravdu i odmazdu pred zakonom. Kako to biva, bilo je riječi i sa oštrim žaokama, sa neskrivenim namjerama da ponize gazdu Miška i njegove, ali se on na sve to samo mudro smješkao, ne remeteći ni za trenutak ravnotežu seljačke lukavosti, da bi na kraju doskočio:

— Lako vi govorite kad ne znate ništa. Ljudi, sva varoš Subotica nije jaka kao on, sva varoš! Volio bih dočekati da se koji od vas sukobi s tom snagom, tom ne bi pomogla sva varoš Subotica, sva varoš!

I na čekić i nakovanj jezik salašara udario je isti žig: gazda Miško i Šime uskoro su imali nadimak Varoš. U povjerljivijim objašnjenjima gazda Miško je bio širi.

— Otjerao usred godine, a dao cijelu plaću da bi čir rasjekao namah, ljudi moji, jer ma koliko to nekom izgledalo i ludo meni je taj slučaj išao na ruku. Ljudi moji, da je lijep koliko je snažan iz zemlje bih ga istjerao, ne da ne bih iz salaša. Omatorio sam ali još nisam i oslijepio. I zbog te luđe snage cure mi poludješe za njim, a da je jedna, već četiri!

Kod tih riječi prosjak opet značajno lupi čašom o stol, obrve mu pobjegoše u bore čela kao da se igraju žmurke sa đavolkom šale.

— Stanka, šta veliš ti na to?! Znaš li ti koga imaš?!
— žmirkao je očima punim nestašna smiješka, dok je rukavom brisao vino sa kuštravih brkova.

Kamen bačen u praznu bačvu izaziva zvuk sličan onom koji se u smijehu oteo iz Šiminih prsa. To potraja tako kratko kao da se smijeh presjekao na usnama i vratio nazad šumom odrona. Stanka se uplaši:

— Šime, što ti je?!

— I sve meni tako naopako, naglavačke me lupao ovaj život...

Izgovarajući riječi naporedo sa njom očito nije čuo šta je pitala, tek pogled joj shvati i umirujući pogladi po kosi:

— Ništa, Stanka moja, ništa...

Cjepanicu je mijenjao laganim pokretom baš kao da nju sad miluje po kosi. I po pili je prevlačio komadićem pušene slanine nekom od sebe rođenom mekotom u desnici. Odnekud se javi kukavica. U njemu zastade svaki pokret, uši zazvečaje neizgovorenim riječima:

— Sestro, i mene je život poturio u nečije tuđe gni-jezdo, dok mi ga ona nije svila.

Palcom je preko ramena pokazivao neviđenoj kukavici prema prozoru iza kojeg je poslovala njegova Stanka. I pila ponova poče rzati u sukobu kovine i drveta, a u onim unutrašnjim očima koje su u nekoj kapi krvi ili u otkucaju srca — tko zna kakva se čuda kriju u čovjeku — slike su se naglo uskomešale. Brzo. I kroz zid se osjeća, rezanci se već pjene u juhi, dječja glad nestrpljivo zvecka žlicama, sad će Stanka zvati stolu.

Njegova Stanka. Kako se dogodilo čudo, te je postala njegova?! U naručju nezgrapnom — valjda i medvjed ima vještije i doličnije šape — pahuljica snijega, laka, nježna, krhka igračka od živa mesa i krvi. Krv. Kakva? Odiše pupanjem... I brbljaju učeni ljudi da nema čarolije!... Kožuh je bio na njenim plećima, pa ni ispod njega nije bila golotinja, da je i bila, nisu pupkovima vezani, a iz nje se u neizmjereno kratkom trenutku pretoči u njega — ma ni onaj grom nije bio tako jak — pijana toplina slasti što se zapjenuša i u petnim žilicama, svud, nečim opojnim ispuni prsa svime što oko vidi i ne vidi od jednog do drugog kraja vidilka, pa se ubrizga u zjenice, pod nokte i trepavice, vlasi u korijenu blaženo zavrbiše i svaka za se — osjetio je to kao materino mlijeko — poraste okomito i zaigra na koži lubanje. Ljudi, recite, ima li netko još živ kojem su sve vlasi — a kosu-

rina je to premuška — zaigrale momačko kolo, pa veliko, pa malo bunjevačko kolo?!... Tako vam boga i nepokretne noge moje su igrale ta kola lakoćom sna, a nikad u životu sa opancima-dječjim grobovima i kvrgavim nožurdama nisam se usudio ni pokušati da zaigram. Nezgrapna snaga nikad se nije usudila do kraja sanjariti kako bi se ljubila djevojka. I zar nema čarolije?! A što je bio taj trenutak, ako nije čarolija?!

Najednom je vidio slabačke ženske noge se upinju da ne izgube papuče na vlažnoj i klizavoj stazi, ispred nagnutog ženskog kožuha točak dragače u blatu i zaljuljane dvije vreće sa žutim puhorom prekrupe. Korakom oluje promakao je iza njenih leđa i dragače s vrećama podigao iz blata.

— O, prokleti vole neotesani — začuo je vlastiti glas kao da ga rasprskava grmljavina iz dalekog oblaka.

U tom trenutku je prvi put ugledao njene krupne plave oči na sitnoj crnpurastoj glavi, koja se padu tijela opirala kao da se svim silama želi približiti njemu. Shvativši da je oborio kad joj je neočekivano istrkao rukunice dragače, priskočio je kao da spasava davljenika i zgrabio u naručje nikad kasnije ne mogavši shvatiti kako se ustudio na to.

I tko će me uvjeriti da nema čarolije, mene, prokletnika! Bože, ne čuj na zlo, ona je za mene postala sve, sve... A može li ona skinuti sama sav onaj teret koji rukama drugih tovariš na moja pleća?! Pitam te ja, crv zemaljski. Znam da me možeš zgaziti, zgromiti, i gaziš me... a zašto i nju?! Jadnica moja, sitne te tanke kosti, kako se ne raspu kroz prozirnu kožu što se sva nekako završava u očima, koje je izgubila ustrijeljena srna sa posljednjom suzom, a našla ih neka dobra suđaja i na porodu usadila mojoj krhkoj Stankici. Znaš dobro, ti znaš sve, ta mala ruka bi digla svu ovu tvrdu zemljinu koru i okrenula je sa mnom naopako samo da se svijet već preokrene oko mene, ali s njom nisi raspoložen za čudotvorstva. Koliko puta da ponavljam, sve bih ti rekao kad bih smio, ni ovo ne čuj na zlo, ali vodi već jednom drugim putevima tu nesretnu majku pokojnika, ne nabacuj mi tu omču od užarene krunice na vrat na svakom koraku... Možeš ti, možeš, svemoguć si... Toplina ove male, od rada zbrčkane ruke ne može uvijek da mi se ubrizga u ludu, neobuzdanu krv... Na robiji sam tek čuo kako se igraju lutrije. Stankina pretočena toplina kao da mi je došapnula: dobio sam životni zgoditak. A tko će me uvjeriti da u mojoj sudbini nije sve ukleto?!

Uz taj dobitak stopu u stopu zabadao se u srce strah, izdašan i nepresušiv od kojeg i sad bolujem, strah od gubitka. Bar da mi je ostavio toliko vremena da se zgrijem na toj sreći, bar da je netko vidio pa da mi priča i priča, potanko i uvijek iznova opiše kako sam je poljubio dok se onako blatnjava topila u mojem naručju. Ovo malo pameti naprežem, nikako da se sjetim. A onoga već da — smrt nije tako sigurna — nisam je pitao, a prve njene riječi koje sam čuo bile su:

— Ja sam Rokina sestra.

Nije jedan Roko u salašima i u selu, a on je tada bez trunca dvojbe znao o kojem Roki je riječ. I ruke te nezgrapne su znale. Da nije pokleknuo za njima ona bi se opet našla u blatu.

Najednom ga probode jeza: ispod prerezane oblice pilom je zašao u prečku nogara. Strah od pogleda ga sledi. Ruke su naslijepo namještale drvo dok se kradomice uvjerio da u prozorskim oknima nema njenog lika. Pila je muklo zaječala pod rukom koja kao da se izdvojila iz ramena. Misli pretvorene u neizrečene a glasne riječi opet su nasrnule.

I sad strahujem, uvijek strahujem: ipak ću je jednom izgubiti. Ne smrt, neće je ona odnijeti od mene. Ne bojim se ni što sam stariji, moja snaga izravnava njenu mladost, ne, ne! Bojim se da ću je živu, ovako u duši izgubiti... Da, da, na riječima priznaje meni i Roko, priznaje, ali šta mu je u srcu?! A ona je s njim ipak pod jednim srcem ležala...

Kao nekad u pastirskim noćima što je osjećao blizinu živog bića osjeti u vratima njen lik. I ona je imala svojstven pokret glave, to je bio trenutak dana kad ga je njime pozivala.

— Tko je zaslužio stolu će doći — nasmiješila se uz taj pokret.

Već je zakoraknuo kad mu se smrkne u glavi: one njene oči naslutit će po licu. I naglo zaokrene bunaru:

— Samo da se malo operem.

Odloživši šubaru na kraj valove punim šakama je pljuska vodu iz vedra po licu. I onesviješćeni se tako vraćaju k sebi. Kroz pljuskanje je čuo:

— Ubrus ocu.

Dvije djevojčice su držale ubrus za krajeve, a dječak u srijedi, vijorio se kroz njihov smijeh kao zategnuta zastava dok su trčali po pogledu majke koji ih je pratio s praga. Kroz razbijene kapljice na trepavicama u Šimu se slivala tišina, smjenjujući ludi oganj ugodnom svje-

žinom. To mu odjednom postade jasno — i jednostavno. I čudno: učini mu se da je onaj mladi jablan u ogradi.

Nije mu bilo jasno zbog čega je preko dječijih glava široki smijeh uputio ženi dok su kroz krv proticale neizgovorene riječi. Nije li i ona od prvog koraka, kad je od njegove ruke pokliznula u blato podvrgla se njegovoj ukletoj sudbini?! Brat, brat je Roko, ali ispod njenog srca su ležala moja djeca... Snažnim, hitrim pokretima je brisao lice i pokvašene čuperke, pokretima koji pričaju o dobro obavljenom poslu.

Djeca nisu mogla sakriti žurbu. Dječak je posljedne zalogaje mesa natrpao u usta, a ostatak kruha spremio u džep i pokretom ruke poveo sestre u susjedstvo.

— Posjedi malo, oduši se — Stanka se našla uz nje-ga kad je vidjela da i on poseže za šubarom.

— Ne smijem gubiti vrijeme. Ova godina kasni pa kad se zemlja prosuši trčat će se u sjetvi.

Njena sitna ruka potražila je njegovu. I da joj nije nebrojeno puta govorio uvijek je osjećala kako taj jedno-stavni dodir u njemu stišava nemir, rastjera bestraga teške uspomene i budi vjeru u razvedravanje. Kad se u njemu pogubno lomilo uvijek je grčevito posegao za nje-nom rukom, a njegov snažni lik u njenim očima splaš-njavao se u dijete što ustravljeno poseže za suknju majke i skriva lice u nju. Ženska pronicljivost joj je govorila da u njegovoj jednostavnoj glavi to spajanje s njenom rukom ostavlja dublje i trajnije tragove od najžešćih ljubavnih igara u kojima je vatra njegove još neiscrpne snage uvijek znala zasititi žeđ točno onog trenutka kad je njena slast stigla na granicu iscrpljenosti i u njenim ma-lim prsima ugodno se širila toplina neodavanog ponosa da je taj njen gorostasni čovjek požrtvovano i zahvalno dvori u slastima užarenih spajanja. I razmišljajući sama o tome kad bi došla do misli da je taj njegov odnos ono što joj daje snage da i njega snaži, njena glava je sama od sebe izvodila onaj njoj svojstveni pokret kojim ga poziva.

— Šime, nešto nije u redu?

— Nije da nije u redu, ali vidiš i sama, ova godina nekako naopako počinje. Trebalo bi sijati, ne da se. Drva se režu u jesen, režem sad da uludo ne ututnji dan, a sve to nadignutih ušiju, strižeš s njima bolje no zec, jer ako sunce iznenada prigrije, bacaj opet sve započeto i juri u polje da naknadiš bar nešto od zakašnjenja.

— I tako u ovu moju glavu zalutaju i razne misli, koje bi udarcem noge trebalo otjerati još sa praga —

slobodnom rukom je raskuštrala grivastu krunu vlasi na snažnom muškom tjemenu.

Tako materinski je draškala ta ruka kako je on u davnim tugama osame baš sanjario s gorčinom se sjećajući da je rastao bez materinske ruke, slušajući samo u razgovorima kako je bila dobra i nesretna žena, koju u grob prerano nije otjerala sama bolest nego dobrim dijelom osornost i nebriga njegovu oca, pijanca bez mjere i obzira. I takva milovanja su u njegovoj sujevjericama napunjenoj glavi učvršćivala njegovu vjeru da je istinsko čudo što je Stanka njegova. Šta sve ona nije naknadila od onga što mu je život oteo?! Jasno i jednostavno: i majku.

Morao se i glasno nasmijati kad je u duši značajno kucao kažiprstom u znak učvršćenja te njegove istine, tada njegova glava nije samo nijemo izvodila igru ka desnom ramenu. Bože, kad se sjetim koliko sam se mrcvario, proklinjao nesavladljivi stid, glupački mislio da me se cure tuđe kad me ugledaju ovakvog medvjedastog, panjinu od kvrga i čvorova, a kasno, tek od djeda Pajice doznao zašto su se unezvijerile čak i gazdine cure. Da, da, njihove želje su se rušile na divljačnoj odbojnosti ovakvog čudaka, jer se zna i reda: ne pristoji se curi da započinje... Kolike su bile moje muke u neznanju — i budimo poštene — i zavist prema svakom momku koji je imao curu, a kolika je moja sreća što je to baš tako bilo. Nikad ne možeš znati koje dobro će se zametnuti iz zla. U tim godinama kao pas gazdinu nogu olizao bih ruku prvoj koja bi mi pružila mali prst. I ne bih iščekao moju Stankicu. Ružno je i pomisliti na tako nešto, ružno.

Kad god je rasperušala te njegove guste, češlju uvijek neposlušne, zamršene vlasi osjećao je kako u teškoj glavi nestaje snage, kako pokorno klone u znak da mu je duša rastvorena i položena na njen izbrazdani mali dlan. A to je ono čega se danas najviše plašio: da će morati brige presaditi i u njeno srce. I već se uzdah predaje spremao na dnu prsiju kad psi veselo zalajaše u znak da je u salaš došla poznata osoba.

Na drvljaniku se glasno nasmijao. I sam sebi glasno rekao:

— Gotovo da sam i ja prolajao od dragosti.

Susjeda Tonka je donijela cijetku za tijesto, koju je pozajmila jučer za kuhanje okruglica sa sirom. Šime je znao, njen Đuka je jutros pošao čak u Bosnu da posjeti sina vojnika, nema je tiko zvati, a kad ona razveze sama priča o krasno uspjelim okruglicama će trajati naj-

manje sat vremena. Samo čudo će je otjerati iz salaša prije nego što dođe vrijeme da sprati perad na noćište i nahrani svinje.

Njegova dječaćka radost što je tako nevino uspio pobjeći i što ga Stanka ne može slijediti pretvori se u vjeru da je dan pošao na dobro, do večera nestat će i tragovi mora koje su ga od jutros davile, Stanki će otvoreno moći pogledati u oči, neće to biti pretvaranje kad joj bude rekao da je sve u najboljem redu. Pod sigurnom rukom pila je snažno zapjevala svoju ujednačenu pjesmu ali se uskoro njen glas iznenada pretrže. Kroz golo šiblje živice iza ugla se teturavo klatila staračka ženska prilika u crnini. Izvukao je pilu iz drveta, počeo opipavati zupce kao da im se desila neka nezgoda i držeći je pred očima polako je pošao u šupu. Tek kad je u zaklonu osjetio čvrstinu panja pod sobom bilo mu je jasno da su mu se noge uštapile, podsjekle kao da je sva snaga isparila iz njih. Nijem, nepokretan, nemoćan i da pomisli šta će činiti kad bijesno nasrnu psi oglašavajući time da se starica naslonila na nisku kapiju i gleda, traži ga onim šupljim, a za njega strave i jeze ipak neizmjereno kreativnim pogledom.

— Stanka, Stanka, jesi li tu? Pomozi mi, ispale su mi brojanice, bog ih ne vidio kad krsta ne daju da se sagnem!

Veseli glasovi rastjerali su svaku sumnju, bio je to glas stare kume Bare. Poranila je nešto svojim vršnjakinjama s kojima je močila krunicu. Istrčao je takvom hitrinom i radošću da se i starica raspoložila, ne krijući zadovoljstvo što je tako svesrdno podvorena.

— Samo sjedite tamo na miru, nas dvoje smo sve već doveli u najbolji red — odmahnula je Stanki i Tonki kad su i one istrčale pred prag i pošla svojim putem.

Nikog drugog nije bilo ni kad je njena prilika u crnini nestala na puteljku što je vodio u kuću zvonarove udovice. To ga povraća i učvrsti da doista nije bila baba Doma. Uvjerivši se i da su se žene vratile u kuću tromo je pošao po pilu.

Kako su žive slike mrtvih noćiju! Ne, nije se Stanka tužila nakon prve takve noći koju je doživjela s njim, dapače nije htjela ni govoriti o tome.

— Mora se to zaboraviti, pa će i proći. Samo ti slušaj mene.

I ništa više. A kasnije čak ni to. U takva jutra radila je svoje poslove kao da joj to osobito godi. I nastojala i

kod njega da krene život kao i svakog običnog dana. A kako su žive te slike mrtvih noćiju! Polusan je u kojem se on tada kreće, a pamti svaki njen pokret. Nevjerojatna je vještina, snaga i brzina njenih malih ruku. Pod jednom se sklanjalo sve sitno siromaštvo, druga je istodobno zaustavljala munju njegovih šaka. I ništa nije razbio, a stisnute šake su mahale kao da je u njima štap, pleća su mu se grčila kao da se svakim pokretom oslanjaju na zaklon, dok je grlo očajno krkljalo:

— Nemojte, nemojte!

I tako je to trajalo dokle god joj nije uspjelo da jednom rukom rasperuša znojave vlasi, drugom potraži njegovu. Onda beskrajno umoran uzdah, dugi gutljaji vode što se rasipala po prsima. Tada joj ruku nije ispuštao ni za trenutak, tako se vraćao s njom u postelju, tako je tonuo i u san.

Ne, ja nisam ubio, nisam ih tukao. Usmratio sam, ali nisam ubio. Ubogaljio sam, ali nisam tukao. Ne sjećam se ni koga sam prvog u tami prepoznao, da li po glasu ili po liku... I zašto su mi pripremili zasjedu i mučki napali?! Lagali su oni koji su na suđenju svjedočili da sam im se prijetio i osvećivao... Ne znam, možda u priči djeda Pajice ima nešto... jesu li oni u očima djevojaka ostali iza mene... proklet taj život sve je okrenuo napako, jer sam se ja tada bojao prići djevojkama, bojao, a proketo žedno želio... Jesam kriv što sam strčio između njih, možda su čuli, što ja nisam, kako je gazda Miško govorio da bi me na vrh tornja varoške kuće zatakli za perjanicu da sam još i lijep koliko sam snažan... nisam im ni u kupus pišao ni poslije, a njihove duše su ispoganile sve to, ali moju nagriza ova nesretna starica iako su joj i druga tri sina nasrtala na mene kad joj je onaj izgubio glavu... Svi su oni bili svjedoci, jer noć i tama, koji jedino osim njih i mene i Danče znaju istinu ne mogu svjedočiti, a meni i Danči se sudilo... u prekorućenju nužne obrane... Nisam umorio, ne, usmratio jesam, ali to ni pomislio niti želeo... zašto su navalili i na Danču, zašto?!... ako smo dotada deset puta prozborili po koju riječ čuvajući stada raznih gazda... našao se tamo slučajno, vraćajući se od djevojke i vidjevši da nasrće na mene gomila momaka rekao: nemojte čovjeka... Oslonili smo se leđa o leđa, mahali pastirskim batinama, mahali poput vjetrokaza pod udarom oluje, ta devet ih je bilo... jesam li ja kriv što ova moja snaga ne mete nego zdrobi zamahom, jesam kriv što je od davnine običaj da se pastirski štap na donjem kraju zalije

olovom?!... Nisam ga udario, naletio je pod udar olova... ne znam ni danas koji su još stradali od mog štapa, koji od Dančinog, ne zna ni on... da, jedino sam Roki namjerio udarac u koljeno kad sam veliki nož osjetio prema glavi... zna on to, brat moje Stanke, zna i ona, njoj je priznao, a meni jednako: zaboravljeno je to davno, ne govorimo o tome... A materinsko srce babe DOME ne zaboravlja, jer sam za nju ja ubojica... a ne zaboravlja ni moj šura Roko, licemjerno se pritajiva, ne zaboravlja prvi igrač momačkog kola zdrobljeno koljeno i ukočenu nagu, a zaboravlja da bi mi vrat prerezao i srce prosvrdlao da ga nisam uspio skinuti s nogu, a mogao sam batinom i po glavi, bila mi je još više na ruku, toga se jasno sjećam kao smrti koja je pošla na mene... svi se dobro sjećaju da je nasrtalo na nas što je još bilo na nogama i kad je čuvar pruge iz usamljene stražare urličući proturio fenjer kroz prozor i vrištao ženi da telefonira žandarmeriji u selo... izgubili se u tami tek kad smo se Dančo i ja leđima dohvatili ograde pred otvorenim prozorom stražare... I što da činim sa staricom, da bježim ispred nje u svijet sa ženom i dječicom?! A ovako!... Ne mogu više ni ovako... neću moći...

— Kume Dančo, vidi gdje sam! — zavijori se glasić sina iznad glave i poduhvaćen krilima vjetra izgubi se preko susjednog guvna.

Pogled mu kliznu preko djece što su na slami susjeda Joke podmetala naletu vjetra šibljike urešene šarenim krpama, a oči utonuše u dugi i zadihani korak Danče. Grabio je prečicom preko neodgrnutih redova vinove loze. Odijelo poprskano još neosušenim mrljama žbuke i vapna odavalo je da ide s posla, a da ga je ovamo naglano nešto neočekivano i hitno vidjelo se ne samo iz žurbe nego i neopranih zidarskih ruku.

— Sad jednom žalim što ne pušiš, zaboravio sam i cigarete, daj mi bar vode kad ni piće ne trošiš — kao oboren, usput raskopčavajući košulju i na prsima, isprekidana daha šaputao je Dančo.

— Govori — kopunski, sipljivo, neprikladno za pravu bačvu od prsa sijevnu kroz Šimine usne dok se kočio kao nagli mraz strepnje nedvojbeno ostavljajući za kasnije da podvori četverostrukog kuma, koji ga je vjenčao i krstio mu svu djecu.

— Zidam kod krupara, proširuje kruparu...

— Zidaj poslije i bogu kolibu, sad govori što se dogodilo?!

— Zato sam i dotrčao iz tih stopa, umrla je... baba Doma dotjerala kola po prekrupu, zaustavila konja, uhvatila se za srce i licem o zemlju... mrtva, nisu je još ni pokupili...

— Ne varaš se?! — Šime učini pokret kao da će ga pograbiti za gušu, lice mu se iskasapi trzajima kao da se munje ukrštaju mračnim nebom, iz grudi se oteše valovi isprekidanih glasova što su podjednako slični suludom smijehu i raskidanom ridanju.

— Ovim rukama sam je okrenuo na leđa i prevrnuo kapke, onako baš kao onaj bolničar kad smo na ustajanju našli šintera mrtvog u našoj ćeliji... mrtva zauvijek, čuješ me?!...

Danči se učini da se njegov drug sa robije smanjkava kad je počeo nekako smotavati se na brvno do njega. Šutke mu je prebacio ruku preko ramena podigavši glavu nebu kao da ga na ovom svijetu ništa ne zanima osim krivudave strijele jata divljih gusaka što su nestajući otupljivale svoja dozivanja. Nije ga pogledao ni kad se teška glava skljkala na njegove grudi i počela ih tresti svojim grčevima, samo je ruka nekom samovojnom snagom jače obujmila krupna pleća, a i riječi na usnama se rode same od sebe:

— Samo se ti isplači...

Osjetivši kako njegove suze padaju na Šiminu glavu Danči odjednom kao posta luckasto smiješno; kome su to usne govorile. Šimi ili njemu ili obojici?! Nije mu bilo jasno kako je i on kao na zapovijed isto to uradio kad je Šime iznenada skočio i povikao:

— Stanka, Stanka!

Ugledavši ih s praga poletjela je gubeći usput papuče s nogu i dok riječ nije smogla zaustavi je Šimin prozukli glas:

— Stankice moja, naš kum je smrtno žedan, donesi od Jose vina, nema ni cigareta, pozajmi...

— Dogodilo se nešto?! — stala je odjednom u trku kao da se udarila o neviđenu prepreku.

Šime je gutao dok mu se lice kasapilo u ponovnom rađanju onih trzaja. Dančo pritrča kumi, s obadvije ruke pograbi njenu malu šaku:

— Srušila se pred kruparom, umrla je majka onoga...

Šime je kasnije uvijek s nekim osjećajem pobožnosti premetao u glavi tu sliku. Prišla mu je onako u čarapama po hladnoj zemlji lagano, tiho, povukla na balvan i dok

je lijevom rukom sve više uranjala u stisak njegova dlana desnom je zagladila njegovu znojavu kosu i namještala šubaru, odmjereno povikala preko ramena:

— Šimice!

— Čuo sam, čuo, — dječčić se veselo odazivao sa slame i skliznuvši s nje u trku dovikivao — sad će kum piti i pušiti...

Tonki, koja je svjetlucavim očima lovačkog psa pred brlogom divljači osjećala u zraku nesvakidašnju novost i raskoračila se pred njima da ih sve gleda u lice Stanka se obrati tiho, samo za Šimin sluh odlučno, a kao ispričavajući se:

— Nećeš se srditi, ali kum Dančo je došao da porazgovaramo u četiri oka.

I znajući zacijelo da se Tonka duri, nije ni pogledala njene usitnjene i neprirodno brze korake kojima je prekomjerno ljuljala kukovima, kao da prezirno želi i time potvrditi pritvoričke riječi da se baš spremala kući. Onako sićušna Stanka je izgledala kao da nadrasta dva junačka muška lika dok ih je držeći pod ruke povela u kuću. Troma koraka išli su joj s dva krila i začudo u obadvije muške glave kroz nabujale spletove misli i slika, što su se mutno komešale izdvajalo se nešto svijetlo i jasno što nije bilo samo misao, nego i osjećaj, a moglo bi se izraziti jednostavnim riječima: kako je blagotvorno što je ovaj sićušni ženski stvor naš, a baš sad među nama da nas zakrili kao da smo dva izgubljena dječčića.

Zgusnute sjene u sobi su oglašavale odlazak dana kad se Dančo oprostio. Šime ni tada nije napuštao njenu ruku, a ona je drugom vraćala neposlušni čuperak sa njegova čela ne remeteći tišinu. Sjedili su tako bez glasa i pokreta kao zgrčeni jedno u drugo kroz dodir ruke dok čavrljanje djece pred kapijom nije najavilo da se vraćaju.

— Ogladnili su, dat ću im večeru — Stanka uzdahne kao da time moli oprostaj što će on morati ostati bez topline njene ruke.

Mjesto da je pusti on lako stegne tu ruku izgovarajući naglo i brzo svaku riječ, kao da se boji da će odluka pobjeći ako je na vrijeme ne salije u glasove.

— Stanka, koliko imamo pričuvanog novca?

— Kako smo brojali kad si u petak donio cijenu tovljenika trošeno nije ništa.

— Dat ćeš mi polovinu. Stanka, večeras — jednom u životu — tamburaši će svirati i meni.

Tvrda muška glava kao da je tupo zveknula kad je na kraju riječi klonula na prsa. Ona je lagano ustala, našla se između njegovih raskoračenih nogu, slobodnom rukom zahvatila čuperak i s njim skupa blago podigla i glavu. Ispod čuperka tiho je položila usne.

— Svirat će — šuštao je čuo kroz cjelov — ali...

Djeca su otresala obuću u otvorenom hodniku, požurio je da je umiri:

— Ne, ne piće ja neću poželjeti nikad, njegova i moja snaga se ne podnose, znaš ti to...

Usnama još jednom hitro dotače njegovo krupno čelo upinjući svu snagu da izbije iz njih drhtaj — djeca su ulazila, a sinčić već sa praga vikao:

— Nane, da li je ostalo pečenih bundeva?

Na polasku, kad je odjeven u svečano odijelo poljubio svako dijete ona je jedva izdržala. U duši je već koraknula pred njega skupivši svu snagu u jednu riječ: ne! Njegov odlučni korak bio je brži. Nastojala je da djeca ne zamijete ništa, ali je bilo neobično što odtac odlazi u noć, k tome radnog dana u svečanom, pa starija djevojčica zapita:

— Kamo odlazi otac?

— Djeca ne moraju baš sve znati! — muklo su se raspukle riječi na njenim suhim usnama i naglo je počela požurivati na počinak.

I u njoj nije prestajalo to pitanje: kamo odlazi?! Iza kovačnice na uglu naglo je okrenuo u suprotnom pravcu od sela, na tu stranu gdje je usamljena željeznička stražara na dolu... Osjećala je kao da je s njim. Prije nego što ode u selo u tami će postojati na tom mjestu kod stražare, još jednom svesti račune one noći... neće li i ova biti kobna, da li će nam se vratiti, konačno i samo nama. da jednom već prestane ta kob... bože, sačuvaj nas još ove noći, koliko ih je već bilo kad mi je ova slaba snaga ponestajala... dobar je, kruh mu ravan nije, a kao da ima u duši raskorijenjen žulj, na to kad staneš u njemu plane snaga divljačna, nezadrživa... koliko sam napora utrošila da ne bih i nehotice zagazila u to, našla snage za smiješak i kad su mi sve žilice iznutra drhtale od bojazni da mu se ne oduprem, jer se ni on ne može oduprijeti sam sebi kad ga drugi krenu... nitko ne sanja kako sam teško platila ove godine... da sam bar sad, jednom skupila hrabrost i usprotivila se njegovoj čudi ne bi me čekala ova noć što nas još i maglom zalijeva i potapa da smo odvojeni od svega i usamljeni...

Iznenada pogled joj počeo bluditi po sobi kao da ispituje da li je netko čuo, i pribravši i uvjerivši se da su to bile samo misli ona glasno reče:

— Bože, vrati ga samo zdravog i čitavog meni i mojoj djeci. Što bi mi jadni bez njega... Nije on kriv što meni nije bilo lako, nije...

Bože, kako se on znao razumjeti s djecom?! Za psa miljenika, za mače, pogotovu za golubove, sva dječurlija okoline njemu su se strčavala za savjet. Kako rado je ona slušala njegov krti, duboki smijeh, kad joj je iza zavjese pokazivao sretna lica dječaka, koji su žurno odlazili sa golubovima, uvjereni da su ga nadmudrili pri mijenjanju, a on im je tako davao dvostruki poklon: boljeg goluba i radosti. Kako je blizak bio toj djeci. Nije li i nju slično nešto vezivalo za njega?! I nije li njoj plaćena dobra cijena za strepnje, pregružene riječi i strpljivost?!... Mala, ponešto sparušena, sjemenka ženskog lika koja je plaćem prekidala sanjarenja o momku što bi oči zaboravio na njoj najednom, zahvaljujući jedino onom ljigavom blatu i nekoj njegovoj ludoj dobrohotnosti nađe se u naručju divljačna gorostasa — i ne izlazi iz njega, a tako slabašna i sitna materinski ga vodi, zakriljuje... A nije li on živio u njoj kao junak i paćenik nepravično podvrgnut zloj sudbini još dok ga nije poznavala, jer sve izmili ispod zemlje... Nije li ona osjećala neku potajnu čežnju da upozna tog momka oko čijeg lika su se u ponavljanim pričanjima Roke i njegovih pajdaša postupno, ali pod neizbježnim maglama zaborava sa zablacene istine osipale laži. Svakako, nešto mutno i neobjašnjivo je nju usmjerilo tom nepoznatom, ona se plašila da to oda, ali se još onda divila njegovoj snazi kad mu lik nije mogla ni zamisliti. Devet na jednoga, a on razbija njih.

— Bože, sačuvaj mi ga i smiri, da se i ja smirim već jednom — šaputala je bježeći od svih drugih misli u mrmoljenje molitava naučenih u djetinjstvu i sve češće piljeći u sat kao da će kroz njega pognati noć na brže odmicanje.

Na uglu pred kovačnicom nalet vjetra izasuo je na njega hrpu neočekivanih misli. Najednom je osjetio kako se njen život vuče za njegovim stopama, ostala je u salašu, a on je osjeća iza leđa ma koliko brzo i dugim koracima odmicao. Bože, nije njoj lako bilo godinama uz mene, smušenjaka koji i nije pokušavao da izbjije iz glave razne mušice... Kako će podnijeti i ovu noć?!... Ptiče ljudsko, pa još žensko, godinama mene hrabri i drži mi dušu na okupu... I nikad do ove magle što gojē

tminu nije mi padalo na um koliko puta je jadnica morala gutati svoj uzdah da bi moj brže rastjerala... A tko bi joj to vjerovao i tko joj se odužio da mene nestane...

Sukobivši se s mislima koje su ga sve žešće navraćale na jedno, da se vrati svom domu, Šime više u koraku, kojim se naglo okrenuo dolu, nego u krvi osjeti nabujalu jarost. Žurio je gotovo udarajući stopalima po stazi razbijajući misli tjelesnim naporom. I doista misli nisu više zaglušno kloparale po glavi, ali njen lik je lebdio negdje u tami visoko iza tjemena kao zmaj od papira što se vuče na njegovim vlasima. Nema takvih zmajeva bez repa od papira ili šarenih, trakastih krpa, ni ovaj nije bio bez repa, ali su njega činili troje mališana, dvije djevojčice i dječak, koje mu je Stanka rodila...

— Pa nisam ja kriv svemu ovome... — dahtao je u tamu magle udaren hladnim vjetrom po zatiljku sa kojeg je znoj klizio u košulju.

Skoči u stranu. U iznenađenju učinilo mu se kao da ga je netko pograbio. Iz magle se polako uobličavala kruničina živica na začelju malog dvorišta željezničke stražare na dolu. I pas se trže, nasrne kao da je zakasnio u obrani. Ugledavši proreze svjetlosti u magli Šime shvati da su u stražari ljudi još na nogama. Prestravio se kao da su ga uhvatili u klopku. Pogled je kao privučen pao na mjesto gdje je onaj još ležao kad su ga te zore u lancima doveli ovamo. Desnu ruku odbaci neki ljut grč, a preko slanih usana lomile su se hrapave riječi:

— Da je tko kriv, strašno je to...

Bježao je kroz maglu ne tražeći staze. Našavši se opet na uglu kod kovačnice tek tada shvati da je ruka šešir skinula s glave. Kad je u lavežu pasa prepoznao svoja dva ovčara saleti ga nagli strah od kukavičluka i kao da je desnom, koja je već koraknula prema kući, udario lijevu nogu u članak, osjeti samo kako mu noge u nekom pijanstvu grabe u pravcu sela i tek kod prvih kuća se sjeti da šešir stavi na razbarušenu glavu.

U zracima magle svjetlost se prosijecala iz velikih prozora kakve jedino ima crkva. To ga zbuni i prestraši. Kako je mogao doći do crkve, usred sela, ne vidjevši ni jednog osvjetljenog prozora?! Zar opet gase svijetla kad osjete njegov korak?! Dakle to je i onda doista bilo tako?!

Najednom kao da je to danas. Već sedmi dan je bio na slobodi. Što je to sloboda i kad ona zbilja počinje?! Pješice, po tami je došao iz grada, a tek to večer se prvi put usudio proći šorom. Sačekao je da prođe vrijeme

namirivanja stoke, večere i pranja nogu. Promicao je ispod sjena stabala i živica. Kad se približio prvom salašu u njemu su ugasili svijetlo. Isto se ponovilo i kod drugog i trećeg. Nije se usudio poći ka četvrtom. Negdje duboko zakopano u njemu uvijek je tinjalo uvjerenje da to nije bilo slučajno.

I onda su došle noći osame u trošnom salašiću. Više od godinu dana je bio pust, Dančo, koji je ranije došao s robije dolazio je samo povremeno da provjetri i vidi da li je na svom mjestu ono što nisu razgrabili kad su staroga našli u snijegu s jedva načetom bocom rakije. Kad ga je zatekao s posjeklinama i modricama, Dančo je nastojao da što češće provede s njim noć. Poznao je on te Šimine noćne muke još s robije. Skače iz postelje u bunilu, maše s obadvije ruke, udara se o sve što je oko njega, ruši, razbija, drobi i ječi:

— Nemojte, nemojte...

Ni sama ne zna kako, jadnica Stanka je na kraju odagnala te more noći. Stanka, koja je sad još manja u salašiću i golemoj magli. Tamo čami stegnuta srca, a tu je, moje srce širi i razgaljuje... Stanka moja...

Pošao je neodlučno kroz te lomljene zrake svjetlosti što su se komešale kao sječiva dugih, tankih noževa. I najednom se saplete u vrbovo pruće, svjetlost se zgusne u malo klupko i kroz njega se ukaza trošno, jednostruko prozorče nad kojima se nazirao tamni kraj trščanog krova. I miris ga učvrsti: to je pecara rakije ćoravog Pere, prva kuća na ulazu u selo sa ove strane.

— Prokleta magla, smuti čovjeku svu dušu — tvrde riječi su se olakšanjem ispadale iz prsa.

Jedno od nerazbistrenih mjesta u njegovim uspomenama je i to kako je ušao u gostionicu i sjeo za stol u uglu, okrenut licem zidu. Iza njegovih leđa su stajali tamburaši. Sjećao se samo kako je poručio piće:

— Meni bocu kisele vode, na desni stol od mene pića tamburašima, na lijevi onima koji će zapjevati s njima, svakog sata ćeš naplaćivati. Povuci i te stolove, svi iza mene, ni tebe da ne vidim.

— Rastjerat ćeš mi goste...

— Zar sam tako strašan?!

Šime se s mukom počeo dizati ne obzirući se. Osjetio je na ramenu umirujuću ruku gostioničara:

— Samo s mirom, samo s mirom, bit će kako želiš.

Za leđima tvrda tišina ledenice. Prvi zvuci kravljenja dolazili su od boca i čaša na dva stola oko njega i

šepesanja hromog gostioničara. Preko ramena je podigao prvu novčanicu kad mu je gostioničar gotovo pod nos doturio kiselu vodu.

— Koja je tvoja pjesma? — učini mu se da se primašov glas lomi na njegovim pognutim leđima.

Kao da govori boci kisele vode još više se nagnuo njoj:

— Nemama svoje pjesme. Jednu ili niži pjesme, ali samo u ljubavi...

Nije mu bilo jasno, niti je vodio brigu o tom kad su i za lijevim stolom iza njega započeli tesati grlo pijanci i koliko ih je. Sa mutnom zahvalnošću se na mahove nasmiješio praznom kutu iz kojeg kao da je očima izvlačio i u sebe pretakao laku omamljenost, nešto slično lakom drijemežu koji obećava dug i okrepljujući san. Jedini napor svijesti je osjetio kad se pokušao prisjetiti da li treći ili već četvrti put gostioničar dolazi na obračun. Opipavajući smotak novca u džepu naljuti se na sebe zbog te iznenadne trezvenosti, kojom je nehotice pokušao ocijeniti dokle će mu još dostajati novca. Kao da bježi od nečeg ogavnog ruka odbaci novac u dubinu džepa — i tada skameni. Jasno se sjećao da džepni nož nije uzeo iz radnog odijela. Sav se nakrivio u nevjerici ponovo i ponovo ga stežući na dnu džepa. Velike, nareckane korice od jelenova roga i duga, tupa strana sklopljenog sječiva razbiše svaku dvojbu. Predskazanje!

U utrobi se prope, uskomeša dotad nedoživljeni grč, naglo se sklopča, skoči u srce, poče ga potezati dolje kao da se o njega objesio teški, mrazni kamen. S vjetrom što fijuknu kroz otvorena vrata i traparanjem u gostionicu se uvlačio vonj noćnog pješačenja, a smanjeni, nejasni i iskrivljeni likovi u crnini, koji su se ozrcalili na njegovoj boci zgazili su sve šumove i glasove, preko prignječene gostioničke tišine salili mu u uši mrmorenje molitava i pričanja sa bdjenja iz samrtničke kuće. Na trenutak umrtvljene trzalice u rukama tamburaša, što su zatim neujednačeno potrčale za primaševom tamburicom, koja se prva istrгла iz trenutne zamrlosti i pod uznemirenim, neočekivano oštrim udarcima zacviljela kao da razgoni nešto kobno, u Šimi potvrdiše spoznaju što ga je svega razapela kao da ga vlastita snaga nastoji rastepsti. Braća onoga i svi koji su one noći ugazili u njegov život, pa i dvojica-trojica nepoznatih ulazili su s hladnim, pobješ-njelim vjetrom sklapajući se u tešku, mračnu povorku. Jedino lika Stankinog brata Roke s njegovom šepavom nogom i savješću nije bilo među njima.

Duga gostionička prostorija se širila, tonula, gubila sve krajeve i ivice, a preko svirke tamburaša valjala se u nju i sve više ovladavala snažna tišina, pred kojom se i vjetrina presijecala na pragu otvorenih vrata, koja nitko nije zatvarao. Luckasto se nasmijao. Jasno mu je bilo, nije to htio, sam se smijeh oteo pod dojmom da su mu tamburaši tog trenutka svi najašili na šiju, koju je skupa s njima pokrio ogromni lonac, a unatoč toga zvukovi tambura se po maglenoj putanji penju naglo kao da oluja nosi tek rođene varnice i gube okomito, svrdlajući visine čak iznad nebeskog svoda.

— Svakom bocu vina — prepoznao je promukli glas Grce, najstarijeg brata onog koji nije preživio tu noć.

Šime je uvijek izbjegavao i izbjegao da pokojnika spominje imenom. Ne samo u govoru, u mislima je pokojnik uvijek ostao — onaj. Njihovi likovi su nestali sa boce prije nego je čuo glas Grce, samo su se razjapljenata vrata krivila na sjaju stakla kao igra nekog duha. Ruka je iz smotka zahvatila nekoliko novčanica i brzo bacila preko ramena. Kako se to dogodilo?! Šimi se učini kao da ga tijelo ne sluša, ne pokorava se njegovoj volji... Prođe ga grč strave: ili već nema volje?! Iskrsnu mu slika presvlačenja: čvrsto je odlučio da veliki džepni nož ne uzima. Ruka ga je stezala u džepu. Neizbježnost predskazanja uvlačila se u krv ljigavim promicanjem stonoge.

— Njemu je dakle do veselja! — kroz lom i kršenje stakla prolomio se glas Grce.

I sve se provali u psovkama, zapomaganju, padanju stvari i ljudi, trku navale i bijega — samo je on, Šime ostao duboko nagnut nad nenačetom bocom kisele vode. Strah da će ponovo morati ugasiti nekoji ili nekoje pomahnitale živote nije mogao više izdržati. Nije to bio on. dostrahovani strah, nemoć iscrpljene snage, muke kojima je zagorčilo da se bore za nade — sve to se otkinulo u dotučenom urliku u kojem je rigala sva gorčina jednog života bez snage da uobličiti i onu jedinu riječ iz noćiju stravičnih mora. Pred provalom pobješnjelog živog mesa, trenut prije nego što ga je samljeo žrvanj stvoren iz sprege čelika i mišića, Šimino lice izgubljenih očiju, nosa, usta, i ušiju, sve u tom urliku ustoboči se pred njima. I grč i munja desne podlaktice, koja je i u običnim naporima dočaravala dojam izdužena buzdovana, i sječivo velikog džepnog noža sijevnu. I kad ruka jurnu — i nož taj jurnu u zrak, visoko preko njihovih glava. Pao je iza njih zasviravši tupim zveketom po natrulim daskama

poča u isto vrijeme kad i Šimina opuštenu ruku. Samo pogled osta nepokretno zakovan za njih.

Tek kad je po pjevanju zornih pijetlova u glavi sijevnulo da je noć na izmaku i kad je kroz pršavo mlijeko magle prepoznao kovačnicu na njihovu uglu, umorno sjećanje počelo se pribirati. Da, taj urlik smiješanog života i smrti kao da je zaustavio trajanje i pokrete. A onda je naglo sve nestajalo u zidove, povlačio se i glas i ljudi i stvari, a kad su ih zidovi munjevitim srkutom upili u sebe onda su se i oni raskrilili i bešumno odjedrili u nedogledna legla magle. Samo su se pred njim teturala i pod udarom vjetrine stenjala otvorena vrata gostionice, kroz koja kao da su ga podupirali pogledi ne krijući želju da ga se što prije riješe.

Iz neke gluhe daljine, glas, nerođen na ustima, tupom jekom se zaustavi ne u ušima, nego u prstima. Odbijao se kao da je kamen u bačvi kad s njom kola jure po truckavom putu:

— Čovjek se ne prestraši ni od čega kao od strave...

Da. I toga se sjećao oslonjen o hladni zid kovačnice. I magla i svi zidovi su postali providni, kao da je na korak pred njom gledao je u tom trenutku Stanku, baš kad je njegov nož dotakao pod... Postajala je u zapečku sve manja, manja, sve više se zatvarala u grč ruku na prsima, a oči su rasle, rasle prekrivajući ga — stravom... I sve drugo stade u njegovoj krvi, samo je do neizdrživog bola rasla jedna želja: da se isplače.

Potrčao je i tek u blizini kuće se sledi: Stanka će pomisliti da to nesreća bje u njegovu brzom topotu. Ali je taj oprez zakasnio, iskinuvši vratašca trčala mu je u susret.

— Ma me ubogaljo, samo da te nisam pustila u ovu noć — jecala je dok je nosio na jednoj ruci kao da je malo dijete.

Napregnuto je osluškivala njegovo disanje, brižljivo pazeći da joj ruka ne zadrhti u njegovoj. Laknulo joj je kad se u prvom snu poput velika djeteta promeškalo, privijajući se oko nje kao da se sav želi upiti u nju! I tada osjeti kao da i u njoj prsnuše nategnute spona, postelja se stopi sa zemljom ispod nje i poče se pretvarati u valoviti, živi lijevak koji se bešumno, ljuljkavo svrdlao u dubinu kao da je zemlja oživjela — i počela je lagodno, sa neslućenim blaženstvom vući dolje, sve dublje i dublje u neku blagu izmaglicu, rođenu pod prvim zracima sunca.

Iznenadeno, još šire nego u srne njegovih sanjarija, trepavice su se razbježale sa njenih očiju kad ga je ugledala iznad glave i osjetila svježinu jutra ne samo u cvijeću nego i u cijelom njegovom velikom tijelu. Bio je to trenutak kad joj je položio ruku na čelo njoj poznatim pokretom, kojim je uvijek budio. I danas je dakle, kao i uvijek, uspio prvi se razbuditi. Dapače nezamijećen i iskrasti se iz postelje, o čemu je govorilo cvijeće.

— Ustani, da djeca ne zamijete ništa.

— A svečano odijelo?!

— Danas se ne radi. Ponijet ćemo joj cvijeće...

Grčevito ga je pograbila za ruke povukavši ga sebi, da se zanio.

— Stanka, moramo. Dosta je, ne može dalje. Da bježimo jedni od drugih, pa i ja od sebe, ti od mene... ne! Kraja mora biti svemu...

Preko cvijeća u opuštenim rukama on je gledao negdje u neviđenu dubinu, ona očiju nije skidala sa njih. Najednom joj postade sve tužno, sumorno, a ipak protkano olakšanjem kad se uvjeri da ih nijedno oko ne kosi i ne goni iz njihova prikrajka. Upila se u njegovu ruku kad je bez riječi pošao grobnici u koju su spustili lijes. Nj srce se nije više otimalo kad su se pred njim povukli kao da na nogama klize bez pokreta. Lijevom je spustio cvijeće, a onda je iznenada i njena mala ruka pošla za njegovom, brzo je hitnula šaku zemlje i suze su prekrile sve pred njom, samo je osjetila njegovu čvrstu ruku koja je vodi snagom što urasta u nju.

Iznenadna tišina joj se učini kao neko vraćanje na javu iz bunovna sna. Kroz razdvojenu pratnju prvo ugleda svježju humku, a kao da su iz nje izrasli i kao u nekom poslanstvu dolazili su otud njih trojica, na čelu Grcu, za njim dva mlađa brata. Oboren je bio i njihov pogled. I valjda je to bio prvi dah kad su stali, ne još glas Grce, kad i oni digoše oči istodobno sa Šimom.

— Hvala ti što si joj poželio laku zemlju... — Grci kao da su se sunovraćale riječi u grlu, žureći da spriječe suze — ... ona sirota nije bila kriva...

— Ni ova... — slobodnu ruku blago je položio na njenu, kojom ga je držala za moćnu podlakticu.

I njoj tako jednostavno postade jasno i tako nenadano nestadoše strepnje, da se u posljednjem trenutku zaštidjela od želje za zdravim širokim smijehom. Teška, kvrgava glava je znala tko je u svečano odijelo krišom stavio džepni nož.

A on nije tražio njene oči kad su u prikrajku ostali sami. Naglo se okrenuo ponijevši i njeno lagano tijelo, odjednom osjetio hrabrost koja ne poznaje strave — i onim njemu svojstvenim pokretom ljuljnuo glavu ka lijevom ramenu, ispod kojega se priljubila njena krhka prilika, ali mjesto smiješka iz prsa se prolomi jecaj.

Pratnja je nestala iza prvih kuća kad su njih dvoje pošli sa groblja. I učini im se tako prirodno što ih je na ulazu čekao Roko i pošao s druge strane Šime kao da se tako nešto nije dogodilo posljednji put na njihovu vjenčanju. Ali kad su došli do prvih kuća Roki se iznenada nešto učini neprirodnim. Čime bi se inače mogla objasniti iznenadna hitrine i snaga pokreta, kojim je s druge strane uhvatio pod ruku Šimu stegnuvši onu strašnu, u cijeloj okolini poznatu podlakticu koja je one noći mahala pastirskom batinom, zalivenom na dnu teškim olovom.

Krhka ženska prilika i njen ćopavi brat vodili su tu veliku priliku nabijenu divljačnom snagom lakoćom koja je stvarala dojam kao da se s djetetom igraju one poznate igre: leti, leti patak . . .

PRAŠINA PO DUGAMA

Nevoljko i kao izvana bačeno u dušu odjednom shvati da svaki čovjek ima svoju priču i da život osjeti prvi put poput grbe na leđima kad tu priču počinje sam sebi pričati. Bazajući satima po neravnom tlu šume kojom se krivudava rijeka opervazila, omamljen slašću neke čudne praznine u duši i naporima nesalomjive snage u prenapregnutim mišićima udahne zelenilom zasćeni uzduh punim grudima. Činilo mu se da lebdi po svijetlu prostoru nošen laganim strujama visina kad — kao da ima oči na zatiljku — osjećati da straga nebo počinje rumenjeti, sunce se klonilo k rijeci. Ta krv nebeska što se proliva neizmjenim plavetnilom svoda iz srca sunca i čudesno se sama opet usrkuje u plameno oko na svakodnevnom umiranju kao sigurna budnica i sok novog oživljavanja u sutrašnjoj zori žarkim sjevkanjem na čipkastom bjelutku krajička matice što se kroz uzanu krčevinu otkrivala na ugojenoj vodenoj jegulji rijeke presječe i zaustavi štogod u njemu. Činilo se da su iz te krvave visine briznule misli, pa se natisle

za njegovim petama kao da će im pokazati netražene, neočekivane i neželjene nove putove. I sve to kao da je palo odnekle odozgor. Činilo se kanda je odjednom posustao.

Bez slutnje, najave i pövoda sve je postalo neslatko. A što je najgore, nije se dalo odrediti kada je to počelo. Časkom je pokušao razmišljati i činilo se da je to u potaji već uvriježeno u njemu ranije. Ali kada i zašto?! Jedno je sigurno, ono se već raskorijenilo negdje u dubini krvi. Ne gorko, još ni trpkno, samo neslatko. Bar je tako govorio sebi, doduše nehajno, ali svjestan da time pokušava nijekati čudnu zebnju koja kao da je iz tla kroz stopala šikljala u kosti drhtavim srsima. Kao da je splasla čilost šarenih krilašca. Onaj leptirić u srcu zar počinje gubiti čar nježnog nestašluka?! Ranije je uvijek razigrano razmahivao tim puhorastim krilašcima i lagano nosio u oblake sav ovaj vitki splet mišića na skladnoj skulpturi od živih kostiju okrunjenoj bujnošću grivastih vlasi. Koliko puta je osjetio na tom skladu mlade muškosti zarobljene oči oca, koji nikad nije odoljevao da ne izrekne: pastuh-bilk. I nikad nije mogao razabrati da li se u tim riječima krije roditeljski ponos ili režanje psa u obrani. Živa skulptura pastuha-bika.

Da, baš o skulpturi je govorila dok su joj velike oči više krupnjale kad je podno velikog nasipa, tamo na stratištu starih hrastova kao ispovjedajući se sama sebi povjerala se zašto mu se podala u prvom susretu gotovo nudeći sve što je mogla dati. Začudo, govorila je takvim sočnim žarom kao što je on prvih dana ispijao njene vlažne usne.

Leptirić taj u srcu ranije je razbijao i raspršio sve brige na rubu vidika, pun bahatog samouvjerenja da nema vode, vatre, brijega i provalije koje ne bi mogao lagano preletjeti. Kad se samo sjeti što mu je taj vragolañ došaptavao... uvijek izvornu i u očima drugih neprihvatljivu vratolomiju, najradije sablažnjivu. Prisjetimo se časkom samo kako je bilo prve godine u maturskom razredu. Jednostavno za njega ugodno, za profesore nedoumica, za drugove divljenje i zavist što ne dijeli njihove groznice i strah pred maturom, a što je vrhunac svega: za staroga šok, udaranje kvekerā. Rasprodao knjige u bescijenje na početku školske godine, to veće ostavio novac u najskupljoj javnoj kući i čekao u salonu sve dok mu se nada nije ispunila, našao se oči u oči ne sa jednim, sa dva svoja profesora. Slijedećeg jutra došao je u gimnaziju sa istim smiješkom u uglovima očiju kojim je u kući sa crvenom svjetiljkom svojim mladim profesor-

rima poslao nijemu poruku: vi o meni — ja o vama. Samo izvolite. Sa užitkom drskog iskustva prodefilirao je ispred direktora, koji je svojom trbušinom svako jutro zauzeo dobar dio ulaza i zabadao šiljate oči od glave do pete u sve koji su prolazili ispred njega kao da gine od strašne neizvjesnosti jesu li mu sve koze na broju. I ruke je još nabio u džepove hlača da se onom što oštrije ucrtu u oko. Radosno se smijao u sebi kad je ostvario namjeru.

— A ti bez knjiga u školu?! — izdvojio ga je iz reda.

— Ni studenti ne nose knjige na predavanja, a brucošijada već tapka na pragu, navikavam se.

Spreman odgovor zbuni strogog apostola uzgojnih vještina gotovo istom mjerom kojom je udarac kapi kružio oko staroga kad mu je za objedom slatko srčuci juhu poturio pod nos papir na kojem je potpis sa žigom jamčio istinu da je pao na ponavljanje. Otac je sa velikim naporom pokušavao čitati na njegovom licu, zatim je naglo odložio žlicu, zamijenio kućni kaput, uzeo omiljeni štap sa srebrnom drškom i bez pozdrava, hineći nekakvu lukavu sabranost pošao ne zatvorivši vrata iza sebe. Zatekao ih je još za objedom, sjeo je trljajući ruke zadovoljno i zamljaskao da mu je slina navrla kad je nastavio jesti kao da se nije dizao od stola. Progovori tek kad je odbio prve pramenove dima:

— Sinko, sutra u šest sati javit ćeš se na posao u trošarinskoj stražari kod teretnog kolodvora. Tko ne želi učiti školu red je da u ovim godinama zaradi svoj kruh. Mi sutra putujemo na more, a ti nam se javi pismom ako bude nečeg zanimljivoga.

Stari je kažnjavao, to je bilo jasno, a on mu se javio pismom već trećega dana, nakon prve noćne smjene. I u pismu je bilo sve jasno. Prešutio je jedino da mu je majka u potaji ostavila dovoljno novca. Te noći ljeta je poslalo oluju koja je u prvom naletu ugasila plinsku svjetiljku na ulici pred stražarom. Svukao je stijenj petrolejke, izvalio se na sklepani ležaj od neblanjanih dasaka. Koja budala će u takvoj noći unositi plodove iz polja?! I da nose, zar on da ih lovi kad mu se drijema?!

Spavaj takva stražo trošarinska, kad je ugledni otac koristio veze sa gradskim ocima da mene utrupa na ovo mjesto, a oni jadnici i gladnici kojima se od nemaštine već paučina uhvatila na prkno upišali bi se od sreće kad bi ih uortao na ovaj platni spisak. Štrkljasti, suhokosti Tadija ti je, stari, već godinama pokušario za manju nadnicu, još i djecu dovodio na posao čekajući od tebe

kao pas zalogaj da mu namjestiš baš trošarinsku torbu, tanučko je njegovo zdravlje za deblje poslove, gospodarska kriza mu je natovarila nezaposlenost kao da je on njezin kalendar. E, baš tako ti kukla godinama uzdajući se da će ti se samilost jednom ipak razbuditi, a ti mene!

Veličina orgazma je u nemišljenju na sve proklete stege stjecajem blesavih okolnosti usmjerene strahotno pravim i sigurnim stazama najtežoj i neizbježnoj stegi: smrti. Tako je počeo pismo ocu, tu epistolu prkosa i poruge rođene u prvoj službenoj moći koju je započeo iznevjeravanjem službe, a ostao vjeran slobodnom zovu raspjevanog rašćenja krvi. Doista, htio se samo bezbrižno ispavati dok bijes ljetnje oluje pijano a zaludu juriša na debele zidove trošarinske stražare, a nju kao da ubaci huk vjetra, podgradskog lubeničara kćer. Da li od užarena daha njena ili u trenutku poludjele njegove ruke, to u svim prevrtanjima njegovih uspomena ostade tajna, ali namještanje ležaja se prelomi, svjetlost petrolejke strmekne u njedra oluje kao da se raduje što će je progutati tako halapljivo ždrijelo i što će radost spletenih mladih krvi pokuljati njenim netragom. Da li od smiješka izvaranog vjerom da je srećkoš, da li od udvojenog tereta mesa u kojem spletu je čudesno svaki od njih olakšavao drugog, ali neblanjane daske postadoše čudesno meke, gipke i lagodno tople, ujedno uvijek sigurno tvrde za odupiranje.

Kroz grmljavinu kao da se prokradalo kloparanje karavana ravničarskih teških kola natovarenih sočnim lubenicama i dinjama... ili je to tukla krv u vršcima prstiju, popalih po lubeničastim nabubrinama njenih razdrljenih njedara?! Sitan znoj obnavljan u talasima zar je zato vonjao na dinju uzabranu u rosama zore što se rađao u slastima?! Uvijek se i u sjećanjima morao tiho, slatko zasmijati kad se sjetio toga.

Ako bude zatrebalo čišćenje, tvoj stari će to bez po muke srediti za kartaškim stolom sa čika doktorom kojemu zemlju drži u napolicu moj otac. Da li je baš tako razumno i lukavo rekla u zoru kad se stišala oluja u prirodi i krvi?! On je baš tako napisao starom čvrsto uvjeren da će u ladanjsku jednoličnost unijeti malo promjene.

Život u hlačama, gaćicama, suknji i gaćicama, sve je to steznik izmišljen lukavim umom i sakivan u nedokučljivo šarolike okove krutom rukom čovjeka ugrađenog u društvo, tog mučitelja i mučenika u jednoj koži, vreći što se sama veže čim je razdriješiš. Prkos, inat

ruglo tome? ... Zbaciti to. Obnažen, neskriven i nespuntan život nagonskoga reda i zakona, snagom istine, glasnosti i jasnosti — takav da i da i da!

Djmovi i umovanja u duši i umu kod njega su bili uvijek iznimno oštri i čisti, u skoku stizali od početka do kraja, ali baš tamo, kad su se udarali u tvrde međaše njihovih granica odbacivao ih je sa dokoličarskom sprdnjom ne slušajući više njihovu zvonjavu, otkrećući pogled od odsjaja kojega su bacali pred njegove korake. Tamo ih je kratkim spojem izbacivao iz strujanja misaonih zakonitosti i u nestašnom škrgutu zuba čuo iz žuborenja krvi: hoćeš, nećeš, moraš biti drugog kova. Ne prkositi ocu, ne rugati mu se, nikako svetiti, ne, samo ne biti kao on. A otac je iskrivljenoj usni dao uvijek žig prezrive sprdnje, govoreći njemu i o njemu:

— To su zle strasti u mutnim vremenima, zamiješene u nadobudnim tikvama, koje prizemljene drži samo puni drob nakljukan balastom sa očevih dlanova. Pucat će te tikve i sjetiti se očeva kad ne bude njihovih dlanova, ali se bojim da će biti kasno.

I on se izmicao u sve veću daljinu od oca. Nije imao ni samilosti. Uzvrćao je sažalnim smiješkom. Jedino tako. I dugim, dubokim i sve više produbljavanim pogledom. A stari je to sve shvaćao. Tako mu se činilo. Stari, svjestan si da lažeš sebe. Da, pogled sina u pritvoričkom sažaljenju plamtio je riječima: lažeš sebe, stari. Ne puštajući ga iz škara tog pogleda pupak mu se cijepao pod udarima unutrašnjeg grohota kad je stari na to jedino pismo dotrkao s mora i danima ponavljao prijetnju:

— Pokazat ću ja tebi da ćeš završiti škole. Do kraja. Nećeš ti, brajko, kuplerajisati i lopovlučiti na teret našeg slavnog grada. Neće ovaj skrštenih ruku čekati da mu donesu na prag bludničko kopile, a tebe izvjesu u novine... Pokazat ću ja tebi kako se ima odnositi prema imenu koje nosiš i ugledu ove obitelji. Nećeš to gaziti, a još manje pogaziti, nećeš! Za račun svoje bikovske žile naplaćuje trošarinu butinama krijumčarke, da, krijumčarke, a zove se moj sin. E, bit ćeš ti moj sin...

A on — Petar, nikad Pere ili Perica, samo strogo Petar — čvrst kao da nad dušom oca drži ključeve koji su povjereni njegovu svetom imenjaku, u pokretu, dahu, riječi, pogledu, šmrcaju i slinavljenju staroga ipak je osjećao kako zrači ono jedino: ti, pastuh-bik.

Leptirić taj u mladom srcu lepršao je, polijetao i veselo se lelujao nad očevim grakanjem: smiješni gav-

rane stari, stari, stari,skrati, skrati, i starost će ti biti kraća.

Sad?! Leptirić taj u srcu kao da se zadihao, usopio, a skulptura ta koštana postala podmuklo teška. Nisu to još ni godine. Rez na panjevima hrastove krčevine još nije počeo gnjiliti, prstenovi godinaši drvenih mrtvača još drže sjaj kojim ih je oku otkrio čelik pilinih zubaca i jasno svjedoče koliko puta su sa godinom vjerali stabla, još ne dozvoljavajući gljivicama i mahovinama da prekrile čelavo tjeme ravno srezanih vratova drvenih divova.

Koliko puta je još prošlog ljeta sjedio na njima, siguran da na hlačama neće ponijeti traga, držeći u krilu ono osebujno draškavo, pjegavo mlado žensko tijelo, koje se prije i poslije ispijene čaše voljelo maziti igrom djeteta, valjda zbog sitnog dječaćkog lika. I kako nestašno se u toj krčevini punoj ljetorasta i samoniklih mladica znao radovati suspregnutoj želji da utvrdi tko je od njih dvoje bezazleno lukav: on, koji se danju iskrada s njom preko mosta u samoću izdanaka i puzavica na zemljanom laktu grbavog toka rijeke, kao da je otkrio siguran zaklon njihove tajne, a preko noći kroz prozor unosi njezinu dugonogu i dugokosu prijateljicu, ili ona, koja se čini nevješta i mudro se zadovoljava da uzima dio njega kad ga već ne može dobiti cijeloga i iz njemu nerazjašnjenih pobuda prijateljici u sitnice povjerava svoje tajne noćnih samovanja, sluteći možda da će dugokosa sve to razastrijeti pred njim?! Ili je to baš i željela prešutkujući jedino, kako sebe zavarava da se barem noću krijepi snom, bez napora se zadovoljavajući sama sa sobom dok iza sklopljenih trepavica vidi njega i dugokosu, a jutrom brižno pred zrcalom ispituje utonule kolute ispod očiju obuzeta strepnjom da će nepozvani iz njih pročitati ono što je minuloj noći podarilo žig života.

Igru nikad nije započinjao naslijepo. Otvoreno izražavajući prijezir prema zaševicima i prijekorima na samom početku je postavljao čiste račune i pravila igre. Sve je samo igra. Koja je prihvati, ulazi u igru obaviještena da mu iznenada dosadi ili ga zanese način igre neke druge. Naglašavao je svoj pošten pristup, osiguravajući od početka čvrsto zatvorene kapije pred predbacivanjima i glatko odstupanje. Igra ili ništa. Otvoreno i pošteno. Koja očekuje nečega ozbiljnoga, toj odmah i otvoreno: on još nije stigao — a što je važnije — i ne želi još stići do ozbiljnoga. Takav i tako ulazi u igru. Nije to ugradio u riječi, a moralo se razumjeti što kaže; njega dobiti znači doći do poklona.

Da, pastuh — bik. Nikad nije imao strpljenja za razjašnjenje da li su te riječi oca izraz ponosa ili prijekora. Polegnut na staru vrbu što se iz visoke ilovačaste izbočine nakrivila nad dubinom rukavca kao da je izrasla iz zemljana pramca sjetio se tih očevih riječi uživajući časak u svom vitkom, snažnom liku što se oslikavao na visokoj vodi caklasto umirenoj debljinom. Da, elegantna vitkost pastuha i snažne grudi bika na bujnoj vodi kojom proljeće prebogato doji ove priobalne njive i pašnjake.

Tu, nad ovom lijenom dubinom rukavca je prijetila samoubojstvom ona luckasta kobilica ne poričući da joj je pošteno predočio, igra je igra i trajat će dok se jedno ne zasiti, ali ne tajeći da se ona mimo svega ne želi odreći njega. A nije slutila da se i on počeo pribojavati sličnog čuvstva prema njoj, zapleo se u čudnu tugu pri pomisli na rastanak i kao bježeći od vlastite zbunjenosti je poveo tamo na izlet da nekako i njoj i onima iz mjesta preko mosta i mjesta s ovu stranu rijeke i time pruži živo svjedočanstvo da je on baš takav, slobodan, nespupčan, nezvan, na svakom koraku nošen nadom u susret sa novom, netraženom ženom, ali koja sa vedrinom mora prići i proći kroz zagrljaj, sada još samo proći, nikako ne i ostati, a to svjedočanstvo za njih, zapravo nametnuto im takvo uvjerenje, njega će osnažiti u volji da takav mora ostati. Da, u crmpurastoj kobilici se otkrivalo vječno zajapureno srce koje je kadro založiti sve u igru i odbaciti i sebe ako igru izgubi. I tada je zazeblu srce pastuha—bika u nametljivoj spoznaji da su nedostatne snage za beskonačne igrarije. Lukavo, podmuklo bježati se mora ponekad... Nerado se sjećao. Bježati i od sebe. U trenucima zgusnute hrabrosti bojažljivo je priznao: tada se prvi put zgadio na sebe.

Ne, mi panjevi nisu poprimili mrke sjene dotrajanja. Ne, mi govora o sustalosti. Od čega bi i posustao?! Ipak... možda od sve češćeg prikradanja duši pitanja: šta od svega ovoga nije laž?! Da, laž je bilo i ono pismo starom i to dobro zaštićena, jer stari nikomu nije smio povjeriti sadržinu tog pisma bojeći se skandala. Ni svome intimusu, gradskom fizikusu, koji je doista prigradski salaš dao na obradu luneničaru, ali da li je taj imao kćer?!... Istina je bila siva i odbojna poput olujine u kojoj se rodila. Zaokupljen mislima o nepoznatom jadniku kojem je igrom staroga nehotice oteo kruh on je te olujne noći doista htio svemu okrenuti leđa u dubokom snu, mrmoljeći za sebe da u takvo vrijeme ni jedna budala neće ulaziti u grad sa robom za trošarinjenje. Bu-

dala doista nije bilo, naišla je pametna, rapavim iskustvima potkovanu žena.

— Gospodičiću, naučit ću te kako ćeš se osloboditi neugodnih snova. Tetka će tebi izvući nemir, samo se ponašaj prikladno i tiho. Znaš, nije lako boriti se sa životom. Tiho, tiho... kontrolora smo mi već sačekali na meti i smirili tamo izvan grada, ugodno smo ga sklonili od kiše i vjetra, neće on pogriješiti put između dva litrenjaka, a ti ćeš se pobliže upoznati sa tetkom, a ona će tebe uputiti u razne ugodne stvarčice, koje će ti poslužiti sa onim tvojim ošišanim curicama...

Spuznula je do njega i on se tek tada prisjetio da je ključ okrenula u bravi kad je petrolejku ugasila i spretno ofkopčavala hlače dok je govorila:

— Nezdravo je to uvijek činiti sam sa sobom, nezdravo, jer vi gospodičići ne znate ni mjeru, razmaze vas, treba vama pricijepiti zdrave seljačke krvi, treba, gospodičiću moj.

U toj njenoj istini šta je njegovoga bilo bez laži i u toj noći? To je pitanje koje mu šugavi dušu. Dojke prezrele salašarke, koja je prije kasne udaje petnaestak godina jela kruh gradske sluškinje i očito valjano izbrusila iskustva ovakvih poduka, sprečavala je podvezača pregače da ne sjednu na jastuke potpupčanog sala. A on ocu napisao: lubeničaste nabubrine! I o jedrini je razvezao bajku da starom sladokuscu uzvitla usirenu i razvodnjenu krv. Da, da, pola je možda i bez laži, lubeničaste su bile ali sparuštime, kao prezrele i mrazom ošinute lubenice, otromboljene u vanjštini išupljene u nutrini. A šta je istine o tetkinim poukama?! Čijelu noć je tobože prepustio sebe njenom upućivanju mozgajući da je i razvodnjeno vino ipak više od prazne čaše, a nalazio posebni užitak u razgolićavanju nagonskih izljeva priproste žene koja se zaboravljala u trenucima vrhunca nezatomljenim ushitom što joj se pružila prilika da se bogato naplaćuje crpljenjem mlade snage. Ima jamačno nešto istine u tome da je čak požalio nesretnicu kad je naslutio i maglovitu slast osvete za ono što su s njom činili. Da, baš taj dojam mu je presjekao riječ kad je pri njenom odlasku u zoru grudima već tresao prasak smijeha kojim joj je htio reći:

— E, tetko moja, ove škole sam ja već izučio pod rukom vještijih učiteljica...

Negdje je pročitao misao mudraca: objesiš li ga ma i o klin jedan život ipak je vrijedniji i od stotinu smrti. I ta noć je bila život, nije prošla prazna kroz mrtvilo sna. Takvu je prihvatio, to sigurno nije laž. I slijedećih

noćnih dežurstava ulovio se u osjećaju da bi bio prikraćen bez nje. Tada je slutio, sada je bio uvjeren da je kao rješenje zagonetke otkrio značaj tih noći: svaki prazan dan nenadoknadivo porobljava život, a vreća bila nabijena i starudijama tek takva dobija svoju težinu. Kad god je u sjećanjima oživjela slika kako je ona tih večeri skrivena iza visoke živice vrebala kad će nestati prolaznika da bi, izbjegavajući doseg plinske svjetiljke na uglu, šmugnula u stražaru i bez pozdrava naglasila da se tog večera neće provlačiti tovari, činilo mu se da je stari prerano dojezdio s mora i istrkao joj iz života dragocjeni dar. Da li je to bilo razlogom što je prvih večeri — kad ga je stari škartirao iz kratkotrajne službe i sklonio sa očiju kod tetke — zapadao u nekakav tužan nemir što ne može odatle sa obala Tise dojuriti u svoj grad, pravo pod zaštitu sjena visoke živice naspram one trošarinske stražare. A da li je to doista bila tuga neispunjene želje ili samo pusta praznina dok u tetkinom gnijezdu nije uletio u novi susret?!

A pritajivano hvatanje u koštac sa starim? Zašto ga uzdrmava to pitanje baš u ovim danima kada je ostvario davno smišljenu naknadu? Zar je susret sa ubojicom popunio dosad neznanu šupljinu?!

Da, ostvarujući prijetnju prečesto ponavljaju i naglašavaju stari je sa kolodvora točno dan prije početka školske godine dokasao fijakerom iz mjesta sa desne strane rijeke, pobožno digao oči na dvorac barona i veliko žitno skladište grofa između kojih se sa pontonskog mosta penjalo u tetkino mjesto, u prvi trenutak i ne zamijetivši da ga sestra i sin čekaju na podzidu baronova parka.

— Nadam se, sad jednom si i ti nastojala da ga opametiš i uljudiš — bile su prve i stroge riječi staroga, koje je uputio sestri kad su se svi smjestili u fijakeru.

Na časak je stisnula divne niske zuba, naglo se prignula svom Perici — za nju je on to bio, ne Petar, kako to treba da bude po strogom poštivanju kalendara — i raskuštrala mu bujnu kosu uplićući se zračanjem očiju u njegove zjenice kao da se u tom spletu zapretavaju drage tajne.

— Tada ih još nije bilo u našim zrelim životima — prisjeti se sad Petar glasno kao da nije sam.

I trže se od riječi svojih i kolubara što se rodišeslijedom praćakanja ribe i razbiše na vodenom zrcalu lik njegove glave kao da ga umnožavanjem usitnjuju. U prvi trenutak učini mu se da treperavim valovljem kolubara niče vodeno raslinje, lelujavo i čipkasto, a

kad ta igra naglo poče umirati i sahranjivati u mutna oticanja tek rođene slike u tonućima najsitnijih odbljesaka njega udari po očima prva njegova fotografija iz obiteljskog albuma i prvo i posljednje viđenje sa pokojnim sinčićem one crnpuaste djevojke, koja kao da je sudajinski slutila da će je iz života uskoro povući nezaustavljivo krvarenje nakon operacije slijepog crijeva i zato tako odlučno i spremno na sve žrtve uzimala predujam od života. U prsima stegnu bol, odbi se Petar od grbave stare vrbe i spusti u visoku travu da više ne vidi vodenu plohu. Uporno je tada odbijao nasrtljivu misao da se riječima od života ipak ne može stvoriti igra. Nije mu dosađivala prijetnjama, pošteno je naglašavala da se na neka obećanja i ne može pozivati, nije ga okrivljavala, samo je uporno zvala telefonom da vidi dijete koje je njegovo. Samo jednom neka ga pogleda, njoj će biti dosta za cijeli život. Nije ga optuživala da je nemilosrdan, ali ga je tri tjedna uporno pozivala dok ga nije ulovila na aparatu — i onda prestala. Točno četrdesetog dana djetetova života pozvala ga je preko sudskog telefona. Vjerujući da ga stranka zove požurio je na aparat.

— Vjerojatno posljedica živčanog sloma u porođajnim mukama .. sa srčanim ventilima je... održan je liječnički konzilium... predviđanja dozvoljavaju da će tvoj sin živjeti najduže do zore...

Da li ga je tama večera slomila ili ohrabrila?! Njezina obitelj je bila oko djeteta. Njegova živa fotografija iz obiteljskog albuma ležala je na kauču poprijeko. Stolica pred djetetom urezala mu se u mozak. Nitko ne izusti riječ, a stolica ta je stajala prazna. Da, dijete je pružilo ručice čim je sjeo, oči tog nijemog samrtnika porastoše i kako je grč prstića privlačio njegove ruke oči te su rasle, rasle kao da ih sve istrzanije disanje krupnja i plovile sve dublje u njega dok se najednom ne zaustaviše u blaženom smiješku. I posljednji trzaj prstića kao da je sve pretočio u njega.

Ona je čudesno mekotno izvadila te ručice iz njegovih vrelih prstiju, povukla gornje kapke dolje. Ni tada nije progovorila. Ni sa ostalih usta nije se odvojila riječ. A sve u njoj mu je govorilo:

— Sad si slobodan, . . ako si u stanju uživati tu slobodu . . .

Znao je da je pobjegao odatle, a u mraku ulice se najednom uzjogunio na sebe što je počimio ludost i dolazio. I požurio kao da u ostrim koracima nalazi izgublenu snagu. Ali u koracima je počelo odzvanjati i

nikako da odzvoni, a on je slušao ponavljanje vlastitih riječi:

— Najveći hrabrost je živjeti do kraja životom kukavice.

I sad su mu počele odzvanjati te riječi i skoči jarnosno i pođe gustišom šikare kao da zameće trag. I upornom voljom poče skretati misli ponovo na staroga. Vezao je misli za ta sjećanja i tvrdoglavo kopao po njima. Sam je donio odluku koju je sada priveo kraju, da, bilo je to baš za vrijeme vožnje nasipom koji se diže iznad krčevine i podno kojega se tada još prostorom do Tise prostirala stoljetna hrastova šuma, koju su tijekom ovih godina preklali općinski oci i prodali njeno drveno meso da pokriju dio krvavih dugova njihova gradića u koje su ga uvalili pravdajući se svjetskom gospodarskom krizom. Ne sasjeca li i on staroga do panja?!

Ne, ne, jasno mu je kao na dlanu. Tada, dok je fijaker tandrkao krupnim granitnim kockama starog puta na nasipu on je obrvan otužnom meljavom prijetnje staroga i trabunjajima o slavi i spomenicima rodnog grada smislio da oca zaskoči baš onda kad se bude najslade uljuljkao u ostvarenje svojih nada i osjećao naj snažnijim — i slomije ga do panja. Ne da ga sreže, ne — da ga slomije.

Staroga?! Staroga?! A oči one maloga samrtnika?! Ne, ne, to nisu bile dječje oči, sin njegov jedini i mrtvi u samrtnom času imao je oči u kojima su se objedinili srce, duša i iznad svega jezik zrelog ljudskog bića. Zašto se te oči javljaju i tu, u svakom listu guštare kad se on uporno obraća uspomenu kako je uljuljkao staroga u vjeru da se priklanja njegovim mudrolijašanjima i suludim, nevješto prikrivenim sujetama. Hinio je po božna slušatelja o nekadašnjoj veličini rodnog grada, koji se raskoračio stavši jednim stopalom na najmasniju crnicu ovog dijela Europe, drugim na pervaz velike panonske pješčare, utiskujući u duše svojih žitelja priču o najvećem blagostanju oličenom u blagoutrobiju, kojom pričom su oni širili svoj ponos sretnika, a u kom gradu se unatoč njegove veličine i velikana pronađenih i proglašanih riječima staroga i njegovih jednomišljenika ipak spomenici podižu samo u oblacima i dugama

I jasno se sjeća Petar unatoč svih ludih šumova ove proklete guštare i naslućenog podvodnog grgoljanja rukavca i rijeke, što unatoč vedrine i sunca ovom danu daju pečat sablasnih gibanja, u tom dijalogu on je izustio samo jednu riječ:

— Prašine!

I ona se rodi ne kao plod razmišljanja, tada samo kao varnica omaške i nevine podvale što će ipak zapaliti ljutnju staroga, ali se odmah ponovi u ruhu sprdnje, jer je tek nakon prvog izricanja shvatio kamo stari šije. On, njegov stari, milom ili silom uzgojit će sina jedinca iz kojeg će izrasti spomenik ne samo obitelji nego grada. U glavi mladića, koga otac prijetnjama nagoni da iskaže pamet u školovanju i životu tada je to bilo zabavno, a danas i ta jedina riječ dalekog sjećanja postade mu neugodna, napasnička, kao da u duši uskovitlava ono što označuje svojim smislom.

Kako je vješto uspio zataškati zvuk sprdnje u ponovljenoj riječi i ponukati staroga da se sav raspali. Lamentirao je duž cijelog nasipa, nadvišavajući cvrkut i pjev ptica sa rijeke i iz šume:

— U našem gradu spomenike su zaslužile blebetuše u čakširama, zločesti podvaljivači, nosači zviždaljke na mošnjama, glibožderi, ljudski strvoderi, batačine što u samom ljuljanju hoda kazuju da su bruconoše...

Podjaren himbom sina stari se uživio u ulogu gradskog oca, tribuna rodnog puka i nesvjesno mlatarao štapom srebrne ručke iznad glave kočijaša očito zaboravljajući da nije na govornici i da onaj nesretnik strahuje za svoju glavu. I odistinski je iznenadio Petra odabranim mislima kad je razglabao ono što je već sročio o gradu. Negdje u isparotinama svijesti mutilo se ono što u riječima domaćih ljudi i glavama stranaca nije uvijek odzvanjalo o ovom kraju, ali je naglašavano pogledom, uzdahom zadovoljstva i nepomućenih nada: ovo je novozavjetni Kanaan, zemlja blagostanja, Eldorado, a ljudi su ovdje sinovi izobilja, bahato puni objesti, ne znaju na koju stranu bi skakali i dipali od prekipjele krvi. Raskalašni žive u klizanju po toboganima duginih lukova, koje neprestano iluminiraju taj život u blještelim iskricama pjene pjanosti od krvi, vina i ljubavi. Ali, ali... Žuljevi pradjedova mojih jedini su koji pamte one kapije grada zlatom okovane, a krvlju njihovom obranjene, krvlju zalivene što se skorila na suncima stoljeća poput stravnična pervaza na svim zapušanim rupama nekadašnjih palisada i bedema, a mi smo — nekada jedini ključari sa ključevima od kubura i sabljetina — otvorili širom te kapije i dočekali da će nas sada skorojevići bez ključa izbaciti iz grada ovog našeg sa spomenicima u oblacima. A zatim?..

— Stari, stižemo u naselje...

Kao da se budi pogledao je u prve kuće gradića, povukao se i utonuo u sjedište fijakera, odsječno lupio štapom po daščanu dnu i tiho rekao:

— Školovat ćeš se do vrha ljestvica...

Kako je sa lakoćom uspio nadigrati staroga?! Nije li to u bitku mladalački neprodubljena podvala?! Kome, samo starome?! I sad kao da je u tome skriveno ONO što je postalo neslatko?! Nije li to samo plod tvrdoglavosti?! Ili je to u srži ono što tetka naziva imenom njihova krv?!

Oslanjajući se na poslovično pamćenje spojeno kriješničkom bistrinom, bez knjiga, crpeći sve znanje iz pažnje i bilježaka na predavanjima on je drugi put u maturskom razredu izbacio među desetak čelnih. Studije završio i advokatski ispit položio je na vrijeme i sa pohvalama, od prijatelja i stranačkog druga očeva preuzeo jednu od uvedenih kancelarija — bivši principal je udesio kao pjesmu da za zasluge vladinim snagama primi sinekuru javnog bilježništva čim je Petar stekao pravo na firmu — a još za vrijeme studija poslušao savjet oca i njegova prijatelja, te je tada za dolazaka kući sjedao sa budućim principalom za branilački stol u svrhu prakse i upoznavanja sa budućom klijentelom. Stari je u potaji zadovoljno trljao ruke i sve čvršće vjerovao u biblijsku priču o zalutalom sinu, osnažena ponosa u mislima se prijetio gradu i pogled njegov kao da je postao nedvosmislen: ovakva momčina zaslužuje da bude pastuh-bik. Koliko puta je za vrijeme studija na pitanje za čega mu sin uči čvrsto važući svaku riječ odgovarao po narodski :

— Za onog što skida sa vješala!

I opominjući visoko dizao desnicu s kažiprstom uperenim u nebo kao da će ga nabosti i namotati oko njega, ali je u potaji morao sebi priznati, da je ipak pri tome osjećao kako mu nadmeni smiješak iznutra, ispod kože, kao iz duševnog podzemlja, gužva potajni ugriz, misao: samo da mu srce nije uvijek tako zajapureno.

Da, da, čulno, opipljivo je bilo za njega to gužvanje i nagrizanje nadmenog smiješka i stari se uvijek po leđima sitno znojio u naporu da za vanjski svijet ne samo održi nego i što više ozari — želja bi mu bila u ponoći ostvarena kad bi uspio da učini i opipljivim — taj smiješak veličine. Biti veličina, to je ono SVE u životu njihova roda. Ne, ne samo obitelji, da ne bude zablude — RODA!

Petar je i ovom prilikom bio točan kao kalendar. Protekla je godina dana rascvjetavanja podmlađene kan-

celarije i zadovoljnog sukanja voskom ulaštenih i brko-
steznicom ukalupljenih brkova staroga kad god se našao
pred firmom sina, kad je po završetku objeda naredio
sluškinji da spremi u kufere svu njegovu garderobu
Umjesto uobičajenog pucketanja usnama što je bio znak
da na red dolazi cigara usta staroga se razvukoše u
upitnik.

— Stari, za minulu godinu debelo sam obrstio što se
dalo obrstiti. Curit će još neko vrijeme i od likvidiranja
mojih predmeta. Kratko i jasno: zatvorio sam dućan, pre-
dao kancelariju onome, koji je svoju firmu već pribio
na zid.

— I...?!

— Kamo si me otjerao iz trošarine?

— Ideš k njoj?!... Baš toj...

— Nemaš drugih sestara, a ja sam uvijek volio mo-
ju tetku po tvojoj lozi.

Poljubio je majku u čelo i hitro se strčao po stepeni-
cima terase tek odatle mahnuvši starom za oproštaj. Hi-
tao je kao da mu se životna želja ostvaruje u tome da
što brže stigne u mjesto u koje ga je stari jednom od-
istinski izagnao

Autobus je jedva zamakao iza zavijutka na kraju
gradića na zapadnoj obali Tise, bilo je nekako baš tamo
gdje je onog jesenskog dana starog prekinuo u lamentaci-
jama o rodnom gradu i spomenicima, kad se motor ogla-
si snažnije i naglo stade. Bez uvoda i povoda u tom tre-
nutku Petra obuže dojam da je na pragu nečega surovoga
i ne znajući zašto, naglim pokretom je sišao i pošao
pješke po nasipu.

— Gospodine doktore, neće biti daleko do mosta?!
Ima oko četiri kilometra puta, a kvar ću otkloniti za
minut — poviče za njim vozač.

Pokretom ruke je zahvalio i promrsio da je sretan
što mu se pružila prilika za šetnju, pružio korak kao da
poigrava, izbjegavajući dalja nagovaranja. I to ga još više
oneraspoloži. Zar i u ovakvim sitnicama mora se namet-
nuti pitanje: ima li iščega bez himbe?

Od tih misli spasi ga slika podno nasipa. Okrenut
prema njivama što su se prostirale na zapadnoj strani
zastade kao da ga je nevidljiva sila zakovala za stazu.
Uporedo sa nasipom pružalo se kukuruzište, a do njega
njiva zasijana pšenicom. Iza žitišta seljak i seljanka obav-
ljali su prvu kopnju ne dižući glave sa motike i ne slu-
teći šta se odvija ispod stasalog žita na strani prema na-
sipu. Sa nasipa Petru se učini kao da je na najvišim sje-

dištima rimskog amfiteatra u čijoj dubini se odigravala svakodnevna predstava sirove prirode.

Pod samim žitom kao pod živim bedemom pozorno se gibala obitelj divljih zečeva očito očekujući nalet opasnosti s kojom se neizbježno mora sukobiti. Zec i zečica su se rasporedili na razmaku kojih desetak metara, kao krilni stražari, a dva zečića su hitrim pokretima okretali glave čas prema jednom čas prema drugom roditelju. Zečica je netremice pratila očima mladunce dok se zec skokom izbacio ispod zaklona žita i propeo da proširi vidik u promatranju neba. U tom trenutku Petar uoči izvor opasnosti. Preko žita obrušavala se krupna, crnobjelkasta ptica. Mužjak u odskoku snažno lupi stražnjim nogama i prateći let ptice sigurnim proračunom doskoči pod nju na mjestu na kojem se htjela dohvatiti tla, poskoči prema njoj na što se ona odbi u visinu za jedan zamah krila. Zec se strelasto okrete u skoku i srčano pojuri ispod ptice sve dok je nije ispratio na desetak korako od zečića. Dok je on hrlio u susret napadaču zečići su kao na žici povučeni primicali se za njim, držeći se podnožja žita a zečica ih pratila ne remeteći zauzeto odstojanje i pazeći očima i njih i napadača. Čim je mužjak odbio razbojnika i počeo ga pratiti pored njih zečice je ta nevidljiva žica povukla majci pa se i ona naporedo s njima povlačila na svoje stražarsko mjesto na kojem se napadač s te strane prvo s njom mora sresti.

Ptica u niskom jedrenju presiječe iznad žita pa zao kruži iza krošnja obližnjeg salaša, a zec u luku istrča u niski kukuruz visoko izdižući glavu u ispitivanju neba iznad žitišta, zatim se još i prope i kad se uvjeri da razbojnika nema na vidiku laganim skokovima se vrati na svoje mjesto. Petra obuze dojam da su zečići između dva roditelja mirni kao da sve to promatraju iz neprobojnog zaklona, a zec i zečica pak smireno hladni u vršenju neumitne dužnosti obrane života njihovih mladunaca.

Ptica je lukavo, u pravom uglu prošišala preko žita baš kada je pristigao seljak Petrovih godina.

— Promatrate borbu? — stade pozdravljajući sa puno poštovanja.

— Kakva je to ptica? — priupita Petar ne skidajući oka sa poprišta.

— Gospodine, mi je zovemo prslučasta čavka.

Mužjak, očito iznenađen neočekivanom pojavom razbojnika — koji je na sreću dobrano promašio metu — sa zakašnjenjem, mačkasto skoči kada je čavka već prozviždala iznad kukuruzišta, pa se nekako napola okrene

u uzduhu i bijesno potrča njenim tragom srčanošću napadača.

— Zamorit će ga, pobijedit će čavka — Petru se oteše riječi nabijene nepatvorenom žalošću i prosvjedom.

Ovog puta čavka načini dvije osmice, pokušavajući oba puta u petljama leta obrušavanje na zečice i konačno zaokruži skoro dotičući zeleno vlačje, pa se i zec prevari i baci za njom u žito. Osjetivši da je namamljen u klopku, razjareno se iskobeljao iz zamršene zelene slame, u dugim skokovima se domogao čistine i odatle jurnuo pod novi, lukavi nalet čavke.

Seljak tek nakon odbijanja tog napada progovori:

— Ne, gospodine. Uvjeravam vas, siguran pobjednik je zec, on će nju zamoriti.

Petar tek tada opazi da ni sugovornik ne skida oka sa borbe, a da mu u pogledu plamsa nekakva neobična ustreptalost I nakon stanke, ne pogledavši Petra ni tada, seljak napuklo, kao da čupa riječi iz duboka procjepa, dodade tiho:

— Zec se bori protiv smrti, čavka samo za održavanje života.

U seljaku su se samo oči micale. Nakon nekoliko uzaludnih pokušaja čavka konačno zahvati visinu snažnim udarima krila i povuče strijelu leta prema ritovima što su se nazirali u daljini. Zec, nakon stanovitog isčekivanja, vjerojatno sluteći da je razbojnik savladan, ali u očitoj nakani da se uvjeri o nestanku opasnosti, polakim, prizemnim skokovima dođe gotovo pod nasip i prope se prema zapadu. Zečica je i tada staloženo držala zečice na očima, a oni kao sklopčani u jedno pozorno su gledali u nju. Petru se učini kao da u očima mladunaca tinja neka vrsta pobožnosti. Zec olakšano, oslobođen napregnutosti mišića, vrati se na svoje mjesto, pa krenu ka mladuncima kao da ih spraća. U isti trenutak se pomjeri i zečica i kad su zečice uzeli među sebe polako su se zavukli u žito.

— Sigurno im je tamo leglo — započe Petar dok mu je u glavi brujala misao poput snažna orguljanja: čudesno je ovo nagonско povjerenje zečje obitelji da će svatko stati na svoje mjesto i izdržati na njemu.

I najednom se sjeti prve noći u trošarinskoj stražari. Imala je pravo lubeničarka, potreban je taj precjep zdrave seljačke krvi. Ugodna širina u prsima ispuni ga lakom. Obradovao se gomili pruća, sjede na snop pokazujući sugovorniku da se i on odmori.

— Kako vi dobro poznajete njihove osobine! — iskreno se divio dok je nudio cigaretu.

— Radeći na poljskom imanju, kad sam već postao slobodnjak na robiji, nikad nisam propuštao priliku da do kraja pratim ovakve borbe.

Petrov pogled se pretvori u upitnik, a seljak, prateći pogledom prvi dim cigarete, čudno, kao da se ruga, otegne:

— Ubio sam jedinog brata.

I živo se okrene Petru:

— Gospodine doktore, zar me odista ne prepoznajete?!

Petar samo zatrepće niječno i trenutak kasnije gotovo se uplaši kad mu postade jasno da se osjetio poniženim. Nakon dva-tri snažna dima seljak poče kao da govori za sebe:

— A ja sam užasno patio što ste onako bezdušno ismijavali moj plač.

Pred Petrovim očima kao da se u trenutku rasloji magluština i niče u svoj jasnoći onaj dan kad ga je bivši principal za studentskih vremena prvi put poveo na krivično suđenje, u kojem procesu je stari lisac zastupao oštećenu stranku. Ruka mu sama poleti preko ramena ubojice ispunjena željom za pružanje pomoći, još više molbom za oprostaj.

— To ste vi?...

— Doista sam teško plakao nad mrtvim bratom — onaj nastavi riječima koje su izlazile iz usta kao da dolaze ispod zemlje. — Tada još nisam znao za stvarne razloge tih suza. Tek na robiji, promatrajući ovakve borbe... Ženu mi je oteo, pa je odbacio i natjerao u samoubojstvo, a mene htio uništiti da skloni živoga potpljivača njegove savjesti...

Petru tek tada prodre u svijest da je ovaj čovjek sav treperio unutrašnjim drhtanjem dok se odvijala borba podno žita. I riječi nahrupiše same:

— Čovječe, ja sam tada bio žutokljunac, prvi put je moja noga stupila u tu dvoranu, osjećao sam se kao na nogometnoj utakmici...

Onaj ga pogleda kao da promatra došljaka:

— On me je mrzio i sa mržnjom mu je život napustio tijelo, a ja sam ga smrtonosno pogodio njegovim nožem boreći se protiv smrti.

Oči im se učvoriše u splet iz kojega se nije dalo van dok se u pogledima ne nađe pravi odgovor na neko užasno pitanje, koje se riječima nije dalo oblikovati, a svojom težinom je potisnulo sve živo i mrtvo sa vidika da bi nekom nedokučivo tajnom snagom iskona u svoj zapple-

tenosti i smušenosti bilo zaglušujuće glasno i zasljepljujuće jasno. Dokle je to trajalo Petar mi po sitnom i krupnom znoju nije mogao odrediti, samo odjednom stisak tereta prsnu s njega kad je mjesto bujice u nutrima navrlih, na usne nedospjelih riječi samo pružio desnicu. A zatim se grč zalomata u suhom grlu dok je preneraženo gledao u tjemne čovjeka koje je prekrilo cjelov ruke čudnom vrelinom što pretače krv u žile te onemoćale ruke. Tek kasnije dok je sam išao novim šumarcima pored nasipa slika mu se stalno pojavljivala i ponavljala. Ubojica je meshvatljivo blaženom pokornošću prihvatio njegovu desnicu, pahuljasto lagano kao da se pribojava da će je povrijediti, zatim glava pade i sklopi se u cjelov što se u grču ponavljao upijajući žigove po njegovoj koži.

— Hvala vam, gospodine doktore, što ste shvatili borbu zeca i čavke.

I naglo ustade, pođe sporednim nasipom što se odvajao od ceste.

— Miško, molim vas, vi morate poći sa mnom preko mosta... morate sa mnom ručati, da, i popiti, da, da nas danas ljudi vide zajedno...

Tad me, a ostavši sam nikad se dosta nije mogao načuditi kako se sjetio i imena. Miško se nije osvrtao, a glas njegov kao da se pojačavao snagom sve krupnijih i snažnijih koraka kojima je odmicao u pravcu kojim je i svraka nestala. I Petar se nije čudio što je u riječima nesretnika pri svakom izgovorenom slogu osjetio nešto mudračkog. Iza njegovih koraka je odjekivalo:

— Gospodine doktore, važno je da smo mi naš most izgradili...

U jednom trenutku Miško se spotae i u posrtanju za blesak munje ukaže se dio lica. Kroz oštri sjaj sunca dvije krupne suze zasvjetlucaše kao biserne luče. Tek tada Petar zamijeti kako se pleća ubojice grče u jecanju.

I Petar se nije pomakao dok lik čovjeka nije nestao. Prikovao je oči za leđa Miškova boreći se sve uzaludnije sa upornim pitanjem: da li je to samo slučaj da je pošao u pravcu svrakina leta?!

A ne sjeti se pitanja: da li je to slučajno što je, odlučivši se da proživi nesputan obavezama svakodnevice pošao baš tetki?!

Tetka njegova rodena, koju su u to gnijezdo spremili pod vjenčanim vijencem pet dana nakon sedamnaestog rođendana i nakon tog ljeta koje mu u posljednje vrijeme sve snažnije lomi noćna buđenja...

— Spasavali su me od moje krvi — uvijek je njen smijeh ličio na škrgut zuba kad bi tim riječima počela čepkranja po sjećanju kako je porodica udala ovamo, u posljednje stanište ugarskih plemića na gornjem Potisju nove kraljevine.

I kao da je s njim ruku pod ruku prkosila pakosnicima dodavala je obavezno kao da se gramofonska ploča ponavlja:

— Moj jedini, već u ranoj mladosti ugledni brat, tvoj uvaženi čaća je dapače i ženika pronjuškao ostvarujući skupnu, jedinstvenu volju obitelji. Dične, neporočne i ugledne!

Pokazujući mu to pismo njegova oca slatko, ali osvetnički se smijala ponavljajući priču kako ga je izmamila. Lukavo mu je podmetnula pitanje i nametnula način odgovora. Pisala je da joj se rugaju. I pitala tobože da li je moguće što se govorka, da je njihov djed po majci došao u grad sa šilom i čekićem postolara-krpe, počeo kao šuster, šuco, u vremena ona i u kraju grada u kojem su tada još nosili opanke i papuče, pa kad se grad počeo ocipeliti, uzeo njegovu babu, grbavu nesretnu djevojku i novcem njenim otvorio prvu trgovinu cipela. Zlobnici govore da je njihova majka, na koju je udarila ona, Petrova tetka, bila izvanredno lijepa jer je baba začela u dubokoj zahvalnosti što se i za nju našao netko, koji za uzvrat, zbog njenog imutka barem svesrdno laže da jedino nju voli. Brata uglednoga je zamolila da joj u pismu sve to izloži kao neistinu, jer pismenim dokazom želi obrisati gubice zloćudnih spletkuša. I on je nasjeo, krupnim, kaligrafski izvijenim slovima napisao uvod kako je puka laž da je... I sve ono u pojedinosti ponovio što je ona u pismu izložila.

A na to je ona razglednicom, na kojoj su se dva ljupka mačeta igrala sa klupkom konca, dakle na otvorenoj dopisnici, odvrátila: brate moj uvaženi, ne, nije to laž, sve je to istina, pa i to da zbog toga u našoj obitelji ne postoji fotos naše jadne gurave bake. A ja sam sad u posjedu tvoje pismene potvrde činjenica — uspjela sam u onome što ova dva mačeta rade.

Činila je to da bi mu bar nešto uzvratila od pakosti kojima joj je ojadio život. I dok je očima milovala fotografije iz mladosti, — pričala je Petru:

— Ljudi vele, ljudi pamte, krv je procvjetavala mirisavi baršun moje kože. Noktom da si me zagrebao krv bi ti briznula u lice jačinom vatrogasna šmrka.

Što je Petar dolazio bliže muževnu dobu razlika od desetak godina kao da se smanjivala i sve više ih približavala i jačala ono što ih je već ranije zbližilo. U posljednje vrijeme nije mu promicalo, njen pogled ponekad zaboravljen na njemu, tinjao je grijehom. Nema tome ni godina, kad je prvi put, vrativši se u zoru iz puste muške noći, sukobljen sa čistom i od sna mirisavom i rascvalom golotinjom njenih koljena smutio se i sam od grijeha u požudi njenog do bola otkrivenog pogleda. Otada, žaleći što nije slijepo navalio, sa sigurnom obranom u rukama da je bio pijan, — alko bi se ona pokolebala i odbila igru — kad je preko noći s njom u kući bivao sam postajao je smiješno smušen i zbog toga ljut na sebe. Želi li on, želi li ona — ili mu je samo krivo što i takvu pustolovinu nije okusio?

Bliži se već kraj treće godine udovištva. Kao igrom sudbine točno toliko godina je provela sa pokojnikom vezana vjenčanim vijencem koliko godina je bila kad su joj taj vijenac stavili na glavu. Sa punim naponom žara i želja, brzo primajući iskustva starijeg muža koji je u dugom momačkom životu brižljivo ispitivao puteve slasti, ostala je udova i jalova. Skoro dvadeset ljeta u ovom gnijezdu bujne društvene plijesni i dekoltirane sramote — jer ovdje голу sramotu podjednako smatraju povredom vjerske čudorednosti seljaci, gospoda, građani, plemići i glavari obadvije vodeće kršćanske crkve i tri sekte — licemjeri su uz blaženi smiješak i baršunasti šapat šumili za njom zlobu salivenu u prokletstvo ženske utrobe: jalovica! A sad i jalovica i udovica! Sigurna da u njenoj utrobi sjeme ne može ostaviti traga i dokaza, ogorčena pakosnom igrom prirode i svih koji su je motali oko prsta kao lijepu zvrčku, a obezbrižena imutkom i mirovinom iza pokojnika prkosno i u bitku osvetnički je zagazila da s druge strane naplati što se od života dade naplatiti za prikraćeno. Jalovica! Gruba i nepravična kazna prirode: takvom skladu tijela, pokreta i duha odseći pupoljke, moć produžavanja.

Nakana ta probijala se i zrijala još za života pokojnika. A on, već načet burama i sklon da progrušanoj glavi potraži utočište u njenim njedrima, u bitku privržen njoj ne više nego što je bio mlitav i neotporan prema svojem rodu, robujući naopako nasadenom osjećanju da je njegovu sreću obavezan izvjesiti na obiteljski cimer, više zbunjen nego nesretan, više nespretan nego nesrčan, prepustio se zemljoposjedničko-visokočinovničkom dokoličarstvu u milovanju tustih panonskih krčmarica — opet više milovanju nego plaćenom silovanju i opet više ci-

mera radi nego želje i mogućnosti da ispuni želje, kojima ni doma nije bio u stanju udovoljiti uvijek i u traženju mjeri — i tjeranju bijesnih konja, ne tražeći svrhu toga i ne radujući se vlastitom smijehu kad ispred ludog trka njegovog pijanog dvoprega sve živo počne bježati. U takvim prilikama pijani su bili i konji, iz vedra je tada pio i on i napajo njih, nekakvi mutni mitološki junaci vriskali su u kolovrtu po omamljivim vijugama mozga i kao da je ipak nešto ugodno širilo u zagrijanim žilama privid da sugrađani imaju dojam o suvišku snage, koju je prinuđen ovako rasipati.

I kao da se kalendar luckasto poigrao, nekoliko dana nakon njezinog sedamnaestog rođendana u tom braku, kad se preko jedva poskorupljenog leda na rijeci meko slegao prvi snijeg, ne toliko pijan, ne toliko ni željan da ikoga prestraši, nego loveći vlastitu odlučnost da svima, pa i najbližima pljune konačno u lice i glavu prikloni samo na njena prsa, kao u ludom osiguranju da mu se nitko više ne usudi ni prismuditi, u želji da im ne samo riječi nego i misli o njoj satjera u budžak neprikosnovenom hrabrošću, ludo potjera gospodske, umjetničkom kovinom ukrašene saone na iskok obale ispod grofovog skladišta. Punokrvnim životinjama prosijecao je kožu trnjem kruničina pruta i u skoku s njima, ne odvajajući se od sjedala, nekakvim stravično raskalašnim i nahereno veselim klicanjem hrabrosti je poletio u tankim staklom leda pokrivenu rijeku baš preko na suho izvučenih pontana tog mosta kojim je nju doveo ovamo.

Nije se utopio. Krhotine padom saona i konja razbijenog leda su ga preklale. Zapletenog u uzde, boreći se za vlastiti život, konji su ga izvukli na pješčani sprud već mrtvog i blijedog, bez krvi što je oticala mrzлом rijekom.

Ona, jalovica udovica, imućkom njegovim što joj ga je zavještao kao neku pakosnu osvetu nad njegovim najbližnjima, nametnula se mjestu. Grof, najviši na stepenicama plemićkih titula, a najzbunjeniji lažnom agrarnom reformom nove kraljevine i najbliži plebsu po izgrađenim navikama pijanca, prostački otvoren i u naglašavanju da bi žena njegovoj glavi donijela samo izlišne brige, jer će on sa ostavljenih pet stotina jutara — kakvih je šupljih prstiju — umrijeti na prosjačkom štapu, slatko se smijao kada se kod nje svojim očima uvjerio da joj je čak i baron uputio riječi utjehe, a iz njegove povučene malobrojna služinčad je na sve strane promijela spletku da ga je baronica natjerala na taj korak. Nasuprot grofu baron je uporno pokušavao plivati usuprot ma-

tice novih zbivanja — i kroz prozore njegove najomiljenije sobe licem je bio okrenut suprotno toku Tise — ali pritiskan sve jačom plimom dugova u koje ga je virovito vukla agrarna kriza on je odsijecanjem od svijeta, zatvaranjem u krug dvorca pokušao u okoštalost zaljušturiti stari ugled u zaštiti kojega je godinu dana pred drugi svjetski rat odigrao ulogu posljednjeg izazivača na dvojboj u ovim krajevima i sa proizvođačem sodavode, koji se nadmeno nazivao fabrikantom, i trećim plemićem, samo plemenitim po tituli, prešao u hortijevsku mađarsku i u tuči husarskim sabljama obojicu zagrebao i tako krvlju oprao čast obitelji — jer je u novoj kraljevini takav viteški turnir bio zabranjen — koju su ovi, skupa sa ostalim dioničarima palanačke banke na večerinkama svinjokoljskim, priređivanim svakog četvrtka, kao uvedenog momačkog dana, umirjali napijanjem baronova strica, nekadašnjeg husarskog majora, koji je šupljinu u glavi dobro dovodio u ravnotežu halapljivim punjenjem crijeva, a još više mjuhura, i unatoč najogorčenijih zamjeravanja, prijekora i prijetnji svog sinovca radosno bježao u društvo, ostacima kretenoidnog mozgića lukavo siguran da ga sinovac unatoč svega neće izbaciti, jer bi takav husarski besparić kao što je on tek u svijetu opoganio ugled obitelji, a isto tako siguran da će ga palanačka sitna gospoda i zemljaške gazde dvostruko poжити uživajući u budalašu plave krvi, ispred svih onaj plemenitaš, šljivar, kojeg baron još u Dvojnoj Monarhiji nije mogao gledati jer su trgovački i zelenaški poslovi onoga cvjetali, pogotovu što je imao najveći dvorac — u kojem je održan udavački bal i koji je dobila u miraz najružniju kćer nekadašnjeg gospodara ovog gnijezda — i hvalisao se da drži kao relikvije dvije raskošne gostinjske sobe u kojima je jedino odsjedao knjaz Miloš Obrenović, koji je u ovom gnijezdu jedino sa njegovom obitelji održavao prijateljke i trgovačke veze. I grof je prvi pronio vijesti, da se ona baronu neće zahvaliti na sućuti, ne zaboravlja ona da sa pokojnim nikad nije prešla prag dvorca, jer je baronu doprla do uha da je ona unuka postolara-krpe.

Plemenitaški pijanac to nije čuo iz usta njenih, ali je lucidno naslutio njenu nakanu. Odlučila se da bezobzirno prkosi, mjestu, svijetu, sudbini, odlučila se konačno kada je uoči prve zadušne mise pronašla njegov šturi dnevnik i prestravila se naslutivši gotovo sa izvjesnošću da je on u konačnoj potrazi za životom, njegovim i još više njenim, našao smrt.

Nekako u to vrijeme je bratovljev jedini sin, njen Perica, bježeći sve češće k njoj, počeo sve jače zacrtavati

muške tragove u mjestu. I njoj bi nenadano slatko u grudima pri slučajno rođenoj pomisli: svim silama će mu pogodovati, momčina će satrti, pogazit će sve te ljiljane i ljiljančiće koje su izrodile one lajavice što su se zlobnim jezičinama vukle iza nje poput zakužena traga. I još nešto: bratu i obitelji vratiti barem nešto gorkoga duga.

Tada je misao njena išla samo dotle, a on je bio daleko od potrebe da ga itko navodi na taj put. Žubor vlastite krvi vodio ga je i on se rado i jedino njemu prepustao, neobjašnjeno i ne tražeći objašnjenja, čvrsto, bez primisli i sjene sumnje, siguran da se samo penje, hrli neiscrpnom snagom uvijek ka naslućenu visu, ugodno draškavoj toplini što se na svakom koraku obnavlja i otkriva u upravo vrhunaravnoj vedrini novog spajanja, valjuškanja po mirisavoj travi i tko bi znao nanizati sve te slike što se neiscrpno i uvijek gotovo zvučno skladaju u pjenušanju mlade krvi. Znao se slatko sam nasmijati kad je pomislio kako stari nikad nije naslutio da je ta priča čipkasto zapjenjene krvi i vječnog suviška snage snažno natkrilila i sa lakoćom podredila i godine učenja i spremanja za poziv.

Tih dana ona se vraćala tom dnevniku pokojnika, toj škrtoj ispovijedi bez mnogo duha, ali sa puno prostački sročene istine, vraćala se ne smogavši hrabrosti da ga na dušak prolista do kraja kad se udarila o prvu zapanjujuću slutnju istine. I tada je odista plakala. Ne kao na sahrani, kada je maramicom natopljenom ljiljanovim rastvorom u rakiji — tim samoniklim lijekom fotografa kojim oni osvježuju oči — istjerivala suze, na šta ju je još u prvim danima braka naučila vlasnica fotografske radnje kod koje se u tim godinama u potaji fotografirala gola. Za mukle glasove, što su u ušima pratnje odzvanjali kao jecaji, ona je jedino znala da su izopačeni zlobni podsmijeh kojim je okupljene promatrala ispod kajačkog vela. Kad su se kod kuće našli sami i Petar (je s uzdržanim smiješkom zapitao:

— Jesi li im se sita nasmijala na groblju? — ona je uzela njegovu ruku, stavila je pod svoju, onako kako je on držao cijelog sprovoda i poljupcem u čelo odgovorila sva ustreptala od sreće što je on jedini naslutio njenu istinu.

Za vrijeme cijelog obreda njegovi i njeni rođaci — za nju je to bila izvjesnost — oplakivali su gubitak moći nad njom, svjesni da je u lijesu pošla za vječita vremena pod zemlju ona spona kroz koju su teret svog pritiska ipak nekako mogli sručivati na nju. I nije mogla odoljeti da ih ne ismijava, a te noći, ostavši sama najednom je

ipak zarila usta u jastuke. Ridanje se prolomilo pogmano iz nutrine nečim nepoznatim. Ipak, ipak, njegovim odlaskom nešto je u njoj ostalo pusto i prazno. A šta? Tada nije smjela postavljati sebi to pitanje, ali to nešto je ipak bilo sasvim izvjesno — kako bi Petar rekao — neslatko.

A slijedećeg jutra, nakon vrućice nemira, polusna i neprirodno odužene noći, kad se u sunčano svanuće otela iz snova u kojima su iz svih stvari suludi glasovi sipali onu strašnu riječ kroz njezine usne je sanjarskim pouzdanjem prošumjelo:

— Jalovica... udovica...

Kako je sve to višeznačno. Kao da je vedrina sunčevih zraka ubacila u dušu razriješeno značenje te riječi njoj je ono sada zvučalo: sloboda. Da, proplakani gubici nadanja u produženje su prošlost, ostaje samo okretanje ka budućnosti, a ta riječ je za budućnost: sloboda zova što se pjeni u krvi. Nije bila svjesna vriska punog te spoznaje o slobodi. Dotrčavši Petar je našao još zajapurenu snom i tog jutra nakon dugih godina zataškavanja ono se razgori u njemu poput božićne prskalice i samo svježi trag smrti ga trže u posljednjem trenutku da ne sagori na onim noćima njegova ranog dječastva što mu zabrujaše oživljenim akordima u krvi. Učini mu se da je to jutro odista prvi put u svoj punoći doživljaja uskrnulo sve ono što je rođeno i pokopano u postelji onog ljeta prije njene udaje.

Povjerila mu se, u mašti uzimala predujam te slobode. I da nije na vrijeme došao zakupac sa salaša sa svojim čeljadima da pospreme kuću nakon pogreba — tko zna ne bi li ona zavrtjela do besvijesti vrtešku krvi što se već počela vrtjeti. To pitanje mu je steglo srce kad mu je drugi put presjekla bijeg od tih zamagljenih uspomena iz prvog buđenja života. Bilo je to prije dvije godine, u samo predvečerje ga je nazvala u kancelariji.

— Moraš do mene još ove noći. Znaš da osim tebe nemam nikoga uza se, a preko telefona ne mogu ti reći...

Dočekala ga je puna zlokobne prepasti. Nakon nestišanih i nestišavanih bura noći ošamućenom nedoumićom je spoznala da tako ne želi produžiti, a ne može se odreći požara što bukta u njoj. Nije postavljala pitanje koliko snaga je progutala u razularenoj osveti zarobljavanju i robovanju.

— Ne mogu trpjeti što u meni gledaju skota... Jedini ti, moj Perica znadeš da ja to nisam i ne mogu biti...

Već oko tri tjedna je prošlo od onog susreta sa ubojicom. On joj još nije mogao pružiti obavijest o svojim nakanama, samo je zapitao:

— Ne smetam ti?

Uzvratila je pitanjem:

— Zar ti meni možeš smetati?!

Uvijek mu je bilo otužno mrsko naći se u položaju koji mu nameće pravdanje, ponajmanje je trpio da sam sebe dovodi u takav položaj. A tih dana mu se baš to desilo. Zbunjivalo ga je što od staroga nema nikakvih vijesti, u mjestu osim dvije-tri pijanke nije se uspio ubaciti u neki stari trag niti zacrtati novi, a kao po ukletosti gotovo svaki dan je viđao majku one što je u boju kose stišana plamena utkala dva krupna oka, kojima ga je gledala sa toliko bezgranične spremnosti podavanja da se i on radovao svojem prepuštanju. I uzalud se ljutio na sebe i bježao od tog osjećaja, u njemu je sve jače oživljavao kao da nije ni prestajao nakon onih dana kada je bilo izvjesno da joj nema spasa i kada je ludio od spoznaje da će u njemu dokle god posjedovao moć pamćenja živjeti djevojka usmrćena u nesretnom pobačaju. Ljutio se na sebe što se mjesečarski došunjavao na grob i osjetivši potrebu da sebe pošteno ispsuje i tako olakša svu smušenost što mu se sklupčala u grudima, a uplašen kao da će izvršiti bogohuljenje ako prokune pomišljajući na nju, najednom iz zbrke tjeskoba iskoči mu u lomu uspomena rastanak sa ubojicom i kao da je nabasao na pukotinu kroz koju se ukazuje spas iz škripca prokune sočno:

— K vragu, samo mi još to treba da se zapletem u sentimentalnosti...

I kao da ga je potakla svježja snaga žustrim koracima pođe sa groblja, svjesno nastojeći da misli zabašuri žurbom, ali se jedna ipak okačila poput suhog čička: jedno mrtvo dijete i dvije mrtve žene, sve troje divni stvorovi...

Negdje usput javi se spasonosna misao: napisati pismo ocu. Da. I ojača snaga od osjećaja da je to prava misao. Napisati starom da se između njega i tetke ono već i dogodilo. Neka stari strahuje da će u ruke nepoželjenih doći dva pisma: ono što je poslao svojoj sestri i ovo što će dobiti od sina. Kako će zepsti od pomisli da je netko čitao pismo u kojem stoji priznanje: njegov sin i njegova sestra...

Kad je dojurio u svoju sobu, zadovoljan što tetku nije sreo, najednom ga obuze lijenost i mrzovolja. I

umjesto izmišljotine sa tetkom napisa svega nekoliko rečenica.

Stari, prašina je po dugama našim, skorojevići gacaju nogama, stalno dižu prašinu tog blagoslovenog grada da popadne po našim dugama, jer mirisavim vodama što ih cijede iz fotelja u koje su im utonule tuste zadnjice uvijek će saprati prljavštinu s nogu, na sreću ne i sa savjesti. A ti si njihov općinar...

Apropo, ako se raspituju za mene za svakog sam iščezao, jedinom Kokanu recite da sam ga se zaželio. Rado bi ga ovdje vidjela i tetka.

I tog večera pri samom povratku sa pošte zadržala mu se misao: zašto baš Kokan sad zagazi u dušu?! Dragi, zapušteni, mili, neumiveni, gorskim okom u zjenicama, zapušteni, nesređeni, čeličnim mirom strpljivi, jadni, u bolu veličanstveni, nedorečeni, u riječi jednoj salivenog života — Kokan! Taj gazdački sin, frizerska veličina Andrassy puta, obitavališta moćnika Budimpešte, kraljevskog sjedišta Dvojne Monarhije, taj sada prosjak po salašima, koji je izbjegao u izbicu skrivenu pod okrilje šikare močvarnih doljača pjeskuša pod granicom, negdje u budžaku kuta prema Segedinu, s maršrutom prosjačenja na pola dana hoda od rođačkih salaša, koji je nepovredivim nagonom znao ne biti ni u blizini kolibe kad ga tamo traže, a ne biti među salašima kad ga tamo očekuju. Kokan, taj mio nesretnik, zvijezda repatica, očev brat od strica. Zašto baš sad: zvijezda?! Zašto baš sa sjajnim repom, tim velikim i veličanstvenim tragom?! I zašto si tako silan u mojoj duši, Kokane, ti i tajna tvoja?! Kokan, taj zec komu su goniči toliko puta pokušali stati na kratki repić da je od njega u stalnom izmicanju iz šaka zloćudnika izrastao ogromni rep lisca, Kokan, neulovljiv i na najlukavijim zamkama iskušenja da i jedna riječ ispovijedi izleti iz suzom zalivena grla.

Kako je taj kažiprst bijedna prosjaka znao biti moćan. Kad je dobio deseticu na piće suze su se otakale kao da u koži treba načiniti mjesta vinu, a na tetkino: bože Kokane, bože Kokane — kažiprst je odbijao, zabranjivao, naređivao odstupanje i uvijek pobjedonosno sačuvao mirno slivanje slapova suza. Nikad nije primao zaloga, ni gutljaja u kući. Novac samo, jer je piće plaćao. A taj kažiprst je govorio: ne prosjačim što ne mogu imati, ja neću da imam. Ništa i nikoga. Od staroga ni lijeka ne bi primio. Očito mu je pričinjavalo zadovoljstvo kako stari bježi očima ispred njega, a kad može i od kuće.

I uvijek je bivalo tako: naglo kao što su došle suze nestaju, pogled se njegov udrveni, čini se ne gleda ni njih ni stvari, riječi salivene u pravu molitvu šumore:

— Pustite me da vas se malo nagledam.

Kao svojevršnim stilom bila je to njegova najava oproštaja koja je nametala za svakog prisutnog iza vlastitih očiju u bezmjerno narasle dubine glave pokopan bezglaslan monolog ispovijedi. U tišini, popalnoj kliješastom snagom mraza, toplo, prisno, šireći čudan dojam neobjašnjive bliskosti, dapače zajedništva, posjedio bi kod nje i Petra, i kad bi se nekakvom bezazlenošću začudio svom uzdahu olakšanja, uzimajući u ruke prosjački štap i namještajući torbu jednovremeno se naklonio povijanjem cijelog gornjeg tijela, pokretom kojega je nazivao praslavenskim pozdravom i bešumno odšepesao ostavljajući uvijek iza sebe zagonetku da li je to samo ljubav ili pripadništvo istom jatu krvi i sudbina. A veo tajne je ostajao neprobojan: zašto i kako se uništilo stotinjak lanaca najbolje panonske crnice uložениh u najotmjeniju frizersku radnju kraljevske Budimpešte u kojoj je uz kruh i maslaca našlo preko dvadeset odabranih momaka.

Ili se ključ propadanja uvijek nepovratno zagubi?!

Petar nije napisao ocu istinu da je tih dana već tri puta lutao po pustari tražeći Kokana u njegovoj izbi i po kraju njegova obitavališta i razmišljajući o njemu tim prilikama jače i razgranatije, začudio se neodčudivo odakle mu je nikla misao: predvodnike izbacuje jato divljih gusaka. A uplašio se i ogadio na sebe do želje da se popljuje kad je sjetivši se oca pomislio na muhe zonzare, glasonošne i zvonare lješinarskih rodova, i odmah — kao da klin klinom izbija — spasavajući se od navrloga straha pobježe u željeni strah: počne razmišljati o prikradanju Kokanova kraja.

Zaokupile su ga misli podmukle, strastveno užarene gorčinom, stravične po težini neizbježnosti i nesavladivosti — misli o smrti. Obračun što čeka dugo, predugo, puni se rovitošću raboša i brojki, oslobođenom silom teže u trenutku neočekivanom i neistraživom pada na tebe poput sječiva ogromne sjekire dlakosječe. Najstravičnije u njegovoj vazda samo strašnoj biti dakako je neumitna konačnost. Taj obračun ne pruža prilike za ponovno prebrojavanje, povratak i popravljavanje.

Petar se sjeti bogomoljaca. I osjeti se u koži kojoj se oduvijek podsmijavao. Da, pomisao na smrt, ma i tuđu, samo približavanje toj riječi natjeruje na obračun, najgori i najteži: polaganje ispovijedi o životu koji je protekao. A čemu to kad nema povratka u mladost, u

stanje da se iskustva i spoznaje iz tog obračuna pametno, duševno, srčano i od srca koriste u jednom novom hođu, koji bi se naslađivao zrelinom, oplemenjivao punoćom lijepih strasti i toplinom nadanja.

Sjurio je brzinom lovačkog psa u priobalnu nizinu obraslu žbunjem i puzavicama baš kao da se utisnuo u trag divljači kad mu je neočekivano briznula jasnoća snova iz kojih se cijelu tu noć nije mogao razbuditi, a digavši se u kasno jutro unatoč svih napora da ih zadrži u sjećanju izmakoše mu ostavivši iza sebe samo mučninu pojačanu iznevjerenim pamćenjem i beznađem da će ih na javi moći sebi barem predočiti i trijezno ih razbiti. Bježao je od ljudi, izmicao pticama i gušterima, bojeći se da će i najmanji šušanj ili pokret opet zbrisati pamćenje. I glasno ga je sebi iščitavao kao da i time želi onemogućiti tom snu da mu iznova umakne u nepovrat.

Da, da, rodi se odnekud ispod jezika, pomiješan u kanaliće lučnih žlijezda za pljuvačku — baš tamo je osjetilo mozga udarilo svojim radarom — kao trpkii signal gladi i jasno mi odbrusi, da me je tog trenutka progutao. I brzo, dapače prebrzo, povratio. I sve to javno kao u kakvom gradskom parku sa placmuzikom.

Udarih nogom jadnog psa u rebra. Da, baš u rebra. Ako je mužjak, a gospod bog se pak nađe u šaljivom raspoloženju, može mu izvaditi rebro i stvoriti od njega ženu. Zar i ona da me proguta i prebrzo povratio. Dosta je i jedna uvreda.

Ma i nije to baš tako. Učinilo mi se da sve vraćeno halapljivo kusa sa smetlišta i reži osiguravajući se da drugi netko ne navali. Kusa sve. I mene. I riječ jasna, preglasna, puna sječiva jeze i zloćudne prijetnje jekne i odjekne prekrivajući ne samo predio, nego i raketiranje gromova:

— Osele ćeš se hraniti vlastitim mesom, žed gasiti pijujući vlastitu krv.

Gospode, a šta će ostati od mene da mogu dalje nositi duh svoj? Duh, duh — sve drugo nije više važno.

Kao da se pridružila njena riječ, nesabrana, zvukom nepotvrđena, jedino kretanjem usana otkrivajući da se tiče pokojnikova dnevnika. I tu se nit otkine i odvija u magluštine, a Petar posrnuvši u bodlje divlje ružice opsova to svjedočanstvo jave i ne pretražujući pobude i razloge odluči se tog trenutka: vodit će dnevnik. Ne po datumima, kalendar označava izlaske i zalaske sunca, rednim brojevima će voditi dane u kojima se nešto do-

godilo, jer izlazak i zalazak sunca bez događaja ne nosi u sebi čovjeka, nije život.

Sjede na natrulu kladu i na list džepnog kalendara napiše: 1. dan — kao da me progutala, a ja je iznutra bockam po koži: 2. dan — izbljuvao sam je. Kako — problem i zagonetka — kad nisam ja nju progutao. I ne mogu. Za gutanje je stvorena samo ona.

Do mraka se nije vraćao preko mosta. Bazao je šumarcima i tršćacima jetko, podrugivački podbadajući samog sebe što je taj dan i četvrti put tražio Kokana, a zapravo sebi nije znao dati razloga zašto je to činio, kao što nije nalazio svrhe ni zašto luta ne osjećajući gladi ni žeđi.

Kao da je noćna tama kroz otvore sumaglice točila u njega ono što se lelujalo između misli i osjećaja on nasluti da to u njega sručuje neka strana snaga, ali se tome nije opirao znajući da mu to nije tuđe. Onaj tračak svijetla što se skončio i od konca tanji kroz masivne žaluzije prozora na njenoj spavaćoj sobi prokrao kao da se zasjekao u bilo i počeo se razrastati strokrako, cijepajući tokove krvi i suprotstavljajući ih jedne drugima i u njihovu sukobu kidajući ih sve odreda. Sa jedne strane diabolično, sa druge strane neslućeno samilosno, ljudskosti puno raspoloženje sručilo se u srce, jednakom snagom uhvatilo u koštac, pohrvalo, zapjenilo i iznenada sjedinilo u nešto što još nije, a sad evo, ali sigurno — kao da je smrt za petama — mora nastati u nečemu novomu, što straši i odbija, a istovremeno vuče, izaziva izvanredno hrabre i željne.

I kad se iza rasturenih oblaka pomoli puni mjesec, a u njenoj sobi ugasi svijetlo, Petar se ušuljao u kuću suspregnuta daha i pokreta, raspremio se i nepomičan sjedio u sjenovitom uglu iza prozora, do zida koji je razdvajao njihove sobe. Nije znao koliko vremena je osluškivao tišinu debelih zidova nekadašnje kurije plemenitog a do nastranosti skromnog gospodara cijelog gnijezda ovoga, koji je podigao onaj najveći dvorac što je sada u vlasništvu plemenitaša-trgovca kada mu je u Beču došapnuo prijatelj, austrijska generalčina:

— Iduće jeseni će u manevrima jedna pukovija carskih husara u mojem sastavu pod tvojim pragom prijeći Tisu u nadiranju ka Temišvaru, a tko ima samo čerke kao ti, takve divne tri udavače, ne bi bio razborit ako ne priredi bal u čast njegova gosta, moje komandujuće malenkosti, kad nikom nije tajna da su u mojim jedinicama oficiri samo iz najboljih loza plave krve. Graditelj, koji je gradio moj novi dvorac bio bi presretan kad

bi mogao mog vrlóg prijatelja uslužiti i svoju na plavom Dunavu potvrđenu talentiranost pokazati i na obali Tise.

Zašto su mu zazvonile baš sada u ušima priče o gospodaru cijelog mjesta, koji se u povučenosti malog čara, predavši (ili prodavši) tri ružne kćeri siromašnim izdancima prošlošću bogatih kuća i nakon skore smrti žene zadržao u kuriji išćahurivši se potkraj života u sladostrasnika. Kakve sve glasine o dogodovštinama između ovih zidina nisu dopirale čak iz prošlog stoljeća?! Nije li to neka skrivena žilica savjesti u Petru tražila nepoznate izvore hrabrosti i opravdanja?! Zašto je ruka sama opipavala zidove u kojima je po pričama svaka cigla vezana za bludničenja nekadašnjeg gospodara?! I sama ta kurija kao da uskovitlava u tami užarenu uobrazilju.

Nije znao kad se prepustio da ga to pijanstvo uobrazilje u silovitu valu zapljusne i preplavi, tek negdje iza priklopljenih vrata njene sobe — vrag će ga znati zašto i u kom povodu — dođe mu da se glasno nasmije kad se sjetio brojnih priča o šuljanjima mjesečara po rubovima krovova i provalija i nešto sablasno hladno, a na luđački smijeh golicajuće, razapinjalo je prsa tjeskobom pri začetoj misli o zajedničkim klicama nemira njegova i nekadašnjeg gospodara ove kurije i mjesta, koji je lozu čarnojevićevskih doseljenika kroz tri kćeri podvrgao oplođavanju austrijskim izdancima i još živ dočekao da se iz tog spoja rode sve sami unuci, ponosni na svoj peštanski uzgoj i spram njega i prkosni zbog toga, kao da mu se rugaju na presahlosti njegove loze. Odakle se baš sada natisnula u dušu sudbina pokojnog gospodara ovih zidova i vlastito pitanje, koje je Petar ponavljao do kasno u noć, sjedeći na trulom panju iznad mračne dubine rijeke onog večera kad mu je vambračni sin sa ostarjelim očima umro. Kakav sam ja to čovjek?! Odakle te želje da pravim djecu na stotine, a da pustopašnu slobodu ne vezujem ni za jednu majku?! Nije li isto pitanje o prekidu loze razlogom da je stari gospodar kurije ostavio iza sebe najbrojnije priče baš iz onog kraćeg dijela života, kada je temeljima kuće išćašio zglobove, uz koje su blijedo i zamorenim kasom kaskale priče o desetljećima stisnutim u gvozdene šake kojima je prikupljao golemo imanje i moć.

Ne običan mjesečar, pijani mjesečar u njemu rasprši sve to bezglasnim smijehom kad u pokretu ruke na bravi njene sobe posrnu sva krv i sav duh. Ni nepodmazane šarke, ni stara brava, ni ulašteni parket, ni on. Nikakva zvuka ni šuma. I bi kako se to popodne odigra-

valo u krvi i uvijek kad... Zašto: kada?! Zar je ikad iz krvi nestala začahurena iskra djetinjstva?!

Ona je tobože cijelo vrijeme ostala u teškom, neraskidivom snu, a on pijan, zalutao u mraku popao je po toj beskrajnoj, podatnoj toplini pune zrelosti, što se široko, milostivo pretvarala u vir pun uskovitlane strasti zapjenjene slašću zabranjenoga i hrabrima datoga. I tako mjesečarski je u cik zore nestao ne podigavši pogleda. I prije vidjela izgubio se iz kuće.

Noći mjesečarskog pijanstva proticale su nezarezi-vane u raboš sjećanja, dani su donosili strepnju kad će se žica zategnuti do pucanja i sablasna pitanja ne bi li bilo spasonosno vlastitom rukom raskinuti... Jednog sparnog, oblačnog jutra, nakon kratkog sna koji ga je prevario u njegovoj postelji, Petra istrže strašna žed. Još nerazbuđen sasma, naslućujući da je dan, ali nesiguran da li se sunce rađa ili već zalazi, pod mračnim oblacima poletio je u njenu sobu. Baš je počela presvlačenje za ustajanje. Srušena i preduhitrena, pomiješanim bolom i radošću, svjesna da je spriječena u pretvaranju zajejala je glasom u kojem se sav otkrivao i razgranao iskon žene i ne bježeći od njegovih očiju nasrnula i sama kao da sve baca na kocku. Carolija himbe, polusna i polusvijesti iznenađenjem prepada pretoči se u ključanje očajno odlučnih prestupnika. Igra postade otvorena, brišući sve rampe širina i dubina.

Vrijeme kao da je iznova počelo svoj hod kada mu je već utrnula ruka na kojoj je ležao njen meki zatiljak dok je on polako a ustrajno milovao po mekom repiću ušne školjke.

— Djevojčice, — privukao je njezinu glavu bliže i tako joj dlanom pokrio cijeli obraz — i ja ću te jednom udati. Morat ću...

— To su ti došapnuli zečiči i svraka s kojima si skakutao i letio gotovo svake noći... — odala se da je bdjela nad njegovim bunovnim snovima koji su smjenjivali žar u tijelu.

Nepoznata, od njega nikad neočekivana pokornost i skrušenost je zatreperila sa njegovih usana kad je spremno, tiho rekao:

— Pogodila si tajnu, djevojčice.

Oči joj se naglo izgubiše u dubini, kao da ih je povukla u dno sebe tražeći snage i odlučnosti. I najednom, kao da je progutala smrtno gorak zalogaj, oči se vratiše sve nabubrele u sjaju, sijevnuše kao da se u njima rađaju riječi:

— Samo jednu tvoju tajnu nisam...

— Ti možeš znati sve moje tajne i...

Hitrinom sijeva munje nadvila se nad njega, približila oči njegovima što je više mogla, kao da iz svojih sonde spušta u njegove zjenice i slomivši se usnama na njegove kroz ugrize je kidala riječi:

— Ostade li i u tvojoj krvi nešto?...

Teško i dugo je plakala uranjajući u njegove dlanove što su samilosno i ohrabrujući milovali kao da žele produžiti taj plač i kao da pretaču zahvalnost što je ona primila na sebe prvi teret riječi istine i ujedno blago prekorijevaju što se na usnama već javlja, još nezačeta, a čudesno jasna riječ neistine: — uklete noći... one uklete noći, onog ljeta...

U ovim noćima, neprikosnoveno samo njihovima, zakopanim između debelih zidova stare kurije, pijanom predigrom ruke plešući u plamenu njegovi prsti su se našli među njenim usnama, a one se cijepale sočno poput raspolučene breskve. U njemu se razlio dotada neslućeni, mek i ustreptali očinski osjećaj: u tami je coktalo novorođenče na materinoj sisi. I sad ga taj osjećaj obujmi snagom da su ga prošli slatki srsi.

— A ti se sjećaš? ... — meke, lelujave, kao u snu razblažene su bile riječi i njemu se učine kao da ih nije on izgovarao.

Spuznula je skrivši lice na njegovo rame milujući svilom svog tjemena njegov vrat i uho. Tek kada je sokom usana prokrstarila njegovim kosmatim prsima u njih je šapnula:

— Zar je moguće iz krvi istjerati slast prvog ukradenog voća života? ...

Njegova prva pamćenja — kako je uvijek u sebi naglašavao — života. Rijetko je bilo veće da majku nisu zaokupljale domaćičke obaveze na sjedeljama u kući ili uzvraćanja posjeta, a sa njegovih nekoliko godina Petar se strašio da uvečer legne sam i ako bi ga majka ulegla pored sebe i nakon uspavlivanja se iskrala on bi stravično vriskao kad bi se razbudio sam u mračnoj sobi. Posljednjeg ljeta djevojaštva tetka je imala tegobe sa žulcem i obično se povlačila rano na počinak. Starom je došlo na um da se oslobode brige oko sina ulijeganjem s njom.

Nešto nepoznato, neslućeno i nesanjano omamljujuće niklo je u njemu već nakon prvog spavanja sa tetkom i činilo da se on cijeli dan igrao osjećajući se sretnijim od ostale djece, očekujući nestrpljivo veče kao izvor nekakva dara što drugi njegovi vršnjaci ne dobiju i ne sa-

njaju o postojanju tako nečega, a osjećajući da o tome ne smije nikome govoriti i da je tek na prilazima neuhvatljivih blaženstava... A što je tu sasvim njegovu, ni sa kim nepodijeljenu i ni sa kim podjeljivu radost ustrošilo bio je tajnim osjetilom dojavljeni osjećaj da i ona u potaji očekuje trenutak odlaska na spavanje, koji je počeo njegovim brzim uskakivanjem u postelju s veselim najavljivanjem da će joj ugrijati mjesto dok se ona presvlači u kutu iza ormara.

Ubrzo, jedno veče dok se čavrljanje i smijeh starijih na terasi spleo u žamor, ona se vrtjela kao na žeravici i usrdno mu rekla, kad se javio znatiželjom, da je boli trbuh. U njegovom glasu se javi sreća:

— Kad mene boli mama mi masira trbuh i bol prestane.

San, taj nesavladivi gospodar tih godina života je zaustavljao njegovu ruku, a on ni za živu glavu ne bi zapitao, dapače je strahovao da će ona javiti o prestanku bola. Majušna pamet izbaci veliku lukavost, ruka je počela plovidbu zategnutom, puhorastom kožom iznad pupka, u kolubarenjima klizila sve niže, zadrhtavši u prvom dražkanju nečega što on nije imao iznad nožnih rašalja, a što je podsjećalo na vlasi, ali bilo čvršće, a otkrivalo ono nepoznato i vječno privlačno za nova otkrivanja. I bivao je hrabriji kad bi ona neobično brzo utočila u san o kojem je uvijek davala znake neobično snažnim disanjem i u snu nježno se promeškoljila s vremena na vrijeme, izvodeći pokrete blago kao da i uspavana budno pazi da ga ne prestraši i tako odsutnoj iz jave i ruke njezine su kao tuđim pokretima lutale, jednom je prinostila njegove nasočene prstiće nabubrelim usnama dok je drugu uvodila u srž srži. I svakog jutra oči su im se susretale u radosnoj igri zagonetnim smiješkom skopčane u sigurnoj zavjeri šutnje i o samoj šutnji, i nijedno nije smjelo ni međusobnim probijanjem tajne izgubiti nadu u ljepote svakog novog lijeganja. Svakog večera ona je »zbog djeteta« više, a i zbog »želudačnih nelaagodnosti« rano se povlačila na počimak i uvijek potvrdno odšaptavala da je boli kad bi iščekala njegovo strepnjom izmučeno pitanje — jer je on žarko želio da jednom već i ona najavi bol trbuha. A ona svjesna da dijete nikad nije sigurno kad će ispustiti iz ruku volju i svjesnost čvrsto se ogradila šutnjom i hinjenim snom podržavajući mu uvjerenje da on nju potkrada na spavanju, ona da se samo nevino raduje grijanju ležaja, i tako ga prepustila strahu da on čuva tobože samo vlastitu tajnu.

Opijena riječ krunila se sa njihovih usana ozračena radošću oslobođenja, sva osvajena kao da su sa nje stresli dugogodišnju rđu. Da li je bio za nju trenutak predaha?! U tihim, mirnim trenucima voljela je svoje bure, u olujnim vremenima tražila je zatišje. A on?! Doista budan, mjesečarski je u bujici riječi osjećao traženje neprolaznosti u prolaznom i davno prošlom, upavši u javu opijao se razgrtanjem svega onoga što su u njoj do toga dana zapretavali i jedno pred drugim lažno nijekali. I od trenutka kad su se pogledali u oči i raspršili himbu noćima i danima igra je bivala protkana uzajamnim, zažarenim ispovijedima i bajkarenjima o tim večerima davno minulog ljeta. Sagorijevali su u opojnom natjecanju tko će više svoje dubine otkriti, pijani od osjećaja da su te davne noći pritajeno, ali snažno ostale, u vječnoj blizini zapretane na dnu neugasive žeravice što je podgrijavala dušu i samo čekala kad će iznova planuti, i da to ponovno rasplamsavanje sve snažnije veže u uzajamno a željeno robovanje, jer što je više uzajamno otkrivenih tajni spone su tim jače.

Iznenada ona se ponovo zaplakala, dugo i strasno roneći teške suze u olakšanju svega onoga što se natretilo, sretna što su barem njih dvoje razotkrili svoje istine. Njezine suze su usahle iznenada kad je osjetila prvo prokid grča iz njegovih grudi, zatim provalu jecaja u kojem se slilo prvo djetinstvo, pustinjaška usamljenost i bespomoćnost što je nastupila njezinom udajom, bolovana vlastitom zabranom da se traži lijek, pa muževnost, stege, nametnute i nerazjašnjive strave prolaznosti, sve pametno i ludo što je činio u životu — i čega sve nije bilo za nju u tom prvom plakanju kojega je kod njega vidjela otkad je postao muško.

Kad se i on smirio i tišina postala ugodna i ohrabrujuća on se javi kao da sam sa sobom mudruje:

— Konačno čovjek ipak mora doći do spoznaje da prestaje biti čovjekom ako se prepusti da ga vuku struje života...

I iznenadi se kad ona prihvati:

— Dobri drugovi ne smiju ići do ruba pustinje u kojoj će jedan neminovno ispiti drugoga.

Tišina. Postupno, ali sigurno postaje nesnosna. Kao u noćima onog dalekog ljeta prvi popušta on.

— Vjeruješ da ćemo se obrvati? ...

Samo je pokretom vitih trepavica i smiješkom očiju potvrdila čvrstu nadu i pokušala sakriti još težu tugu, a zatim, odlučivši da se rastanu u novom sastajanju oku-

pane ljudskosti, za koju nisu tražili riječi, niti su im one bile potrebne, snagom posljednjih želja složno su započeli ispijanje jedno drugoga. I čudili su se složnom, zdravom smijehu, koji se sam rodio kroz tugu. Čudno je to ljudsko srce, i kad se kali, čisti, koliko je tuge što se rastaje od nečega što nije svakom dato, od čaše za koju rijetko tko ima hrabrosti da je ispije i ispija.

Tišina. Kroz zatvorene žaluzije oblačni dan ne da naslutiti na kojem dijelu svog hoda se nalazi. Šutnja. Rođena na izrečenosti svega što je na srcu. Meka, ohrabrujuća, nudi nove snage. Petrova ruka kao da se čini nevješta, nevino se opire odluci rođenoj u glavama, ne izvlači se ispod njena zatiljka, ne prestaje sa milovanjem užarenog obraza. Osjetivši dolazak noći po svježini u krvi što se u njemu uvijek obnavljala sa padanjem tame, kao da je noćna ptica, Petar je omilovao svojim bujnim čuperkom što je uvijek neposlušan padao po čelu:

— Djevojčice, nećemo izlaziti dok pijanstvo ne dovedemo do apsurda. Je li da i ti tako želiš doći do kraja priče?

— Uvijek si ti bio moj jedini pravi drug. . .

Srčuci zadnje kapi iz zajednički ispijene čaše, baš na pragu sna, ne znajući da li ulazi u nj ili izlazi iz njega, Petar je ponavljao:

— Djevojčice i ja ću jednom biti taj, koji će te po drugi put udati. Morat ću sam sebi napiti najgorču čašu. . .

Obojima je godila ta misao samomučenja, koja je kroz sve dublje tonjenje uvijek držala pred očima ljudsku želju za pročišćenjem, ali kad je došao trenutak da se odvoje opet samo tim jednim debelim zidom stare kurije, njoj bolno bi jasno — možda ranije toga i nije bila u punoj mjeri svjesna — da je i u pokušajima privrženosti pokojnom mužu i u svim vjetromeđuama bacanja iz muške u mušku ruku nakon njegove smrti, jaća snaga njene slasti potjecala iz uviranja Petrova lika u njenu krv. I nakon novog buđenja i njegovog dolaska sa šutnjom nije se usudila da ona bude ta koja će sve pokopati. Uspomene što imaju snagu obnavljanja i nade što jačaju krila za uzlijetanja ka novim svanućima — to pokopati je korak preko posljednjeg međaša. Gospode bože, — nije izgovorila te riječi otkako je prestala ići na ispovijed, a posljednji put u ispovjedaonicu bila je natjerana ceremonijalom vjenčanja, ali je i tada zataškala grijeh sa djetetom, bližim rođakom — a što ću jaдна, ako se ovo okrutno trajanje između rađanja i smrti bude

opet sunovraćalo samo u samoći?! Jer nisam ja tomu kriva što su me svi osim njega željeli samo kao krmu njihovih životinjskih želja. . . U njoj se nešto ujedno i smuti i nasluti: ljudski je iz punoga ne ići u prazninu, iz spajanja u osamu, ne pokopati ništa što u nama živi toplinom čiste radosti. Sijevale su u glavi užarene moći sa drugim mužjacima, pred svima je skrivala zjenice kad su u jauku postale neizrecivo široke i slatke, pokrivajući ih očnim kopcima što su igrali igru trepetljike, samo se u njega upijala takvim zjenicama i do bola razdvajala drhtave očne kapke u nezasitoj žeđi da mu objasni kako se on razlivao u njenoj krvi i kad je drugi poticao žar u njoj.

I nekakva lukava sreća se useli u dušu kad je osjetila vrućicu kao siguran predznak bolesti. Opet nešto izvan njih. U ljupkoj blagosti i čudnoj smirenosti praštanja — nejasno kome — čim je skliznuo do nje pokretom koji je podsjećao na one daleke večeri kad je prikrivenim uzbuđenjem najavljuvao da će joj zgrijati mjesto u postelji — zbunjeno nastojeći da izbjegne pozu poštenosti, snažnom tišinom prirodne čednosti je prošaptala:

— Nije im upalio planirani recept, ne! Krv je uvijek ostajala pobjednikom. Možda su naši imali pravo kad su me htjeli spasavati od vlastite krvi. . .

Blago joj je prstima prekrpio usne niječući tako nje-ne riječi, a u sebi se borio sa strahom. Zgromljen sumnjama da nikad nije bio u stanju odistinski stati uz ljudsko biće uplašio se od pomisli da izvan nje mora tražiti pravo žensko biće koje bi sad stalo uz njega, jer se počeo užasavati od toga da ostane osamljen. Za kratko vrijeme, ne nije to bilo spavanje, samo nije bio budan dok je ležao u svojoj sobi, on se počeo plašiti da se sukobio sa sobom u sasma nepoznatom vidu. I bi mu jasno da zataškava kukavičluk kad sebi sa stravom predočava nekakvu uopćenu osamu, a odistinski se boji ostati bez nje. I sa njom.

I obradova se kad mu pod dlanom zaplamtje sitnim graškama znoja obliveno njezino čelo, a cijelo tijelo joj podleže drhtavici groznice. Zar bi je mogao ikad ostaviti u bolesti?!

Otklanjajući sva njena protivljenja pohitao je po liječnika i kad je ovaj ustanovio upalu pluća i preporučio bolničko liječenje tada je on bio taj koji je uporno odbijao tu preporuku. Ne, troškovi ne računaju, a za punu njegu i pasku tetke već će se pobrinuti on. Kad je

ispraćao liječnika iza žičane ograde na začelju vrta, naslonjen na motiku dizanjem prsta do ruba šešira pozdravljao ga je, Miško, približivši se zatim ogradi u očitj namjeri da porazgovara.

— Odakle vi ovdje, da nismo postali susjedi?! —
Petar mu je prišao žurno čim se oprostio od liječnika.

Miško sa vječno tužnim osmijehom zaniječe rukom i objasni:

— Od povratka iz zatvora nadničim kod grofa, on me je prihvatio, a sad je kupio ovu kuću.

— Zar je već propio dvorac?!

Miško se kratko, a odista slatko nasmija:

— Gospodine doktore, zar vi ne znate da mi imamo još jednog grofa?! Doduše pijanac je i taj, ali ne naš, to je ruski grof, bjelogardejac, muž gospode koja je vođa pisarnice našeg javnog bilježnika, nju svakako poznajete.

— On je grof?!...

— No... sada je po tituli i zanimanju samo muž svoje žene...

Miško učini pokret rukom kao da živa čovjeka tjera od sebe, primače se sasvim ogradi i poče potihom:

— Gospodine doktore, ja sam jučer rano ujutro počeo pripremati kuću za seobu, ali od vas nikog živog, a u kuću vaše tetke mi je nezgodno...

— Ali, Miško...

Onaj opet učini pokret kao da nekog tjera od sebe i žurno nastavi:

— Došao sam dok se još nije savim razdanilo. Iz šupe se izvukao stariji čovjek, zapušten, sa torbom i štapom, svakom bi prva pomisao bila da je prosjak... Nekoliko puta je hvatao za bravu ulaznih vrata, vraćao se na terasu, osluškiavao kod prozora. Kad se sunce već naziralo otišao je preko kapije.

U Petru kao da zazvoni nešto zloslutno. Nastojeći da mu se lice ne smrkne, brzo reče:

— Da, Miško, on je prosjak. Hvala vam na pažnji, ali nema razloga za uzbunu: to je moj stric.

— Što... što rekoste, gospodine doktore?!...

— Baš to što ste čuli. Miško moj dragi, navratite na kapljicu kad god me se zaželite, ali se sad moram pobrinuti za tetku, kuća je sama, a ona je ozbiljno oboljela.

I kao da se dosjeti sa pola puta se obazre:

— Zato se nije viđao nitko...

Doveo je u kuću ženu, koja je nakon smrti tetkina muža sedmično jednom dolazila obaviti veliko spremanje i prema potrebi pranje rublja. Od bolesnice se po-

vlačio: kasno u noći i samo kad joj je dvorilja morala pomoći u najintimnijim prilikama. Odigralo se krajem sedmice, bolovanja kad se dvorilja nakon objeda krijepila snom. Bolesnici je pošlo nabolje, ali je liječnik još preporučao strogo ležanje u postelji i poštedu od svakog napora.

Kako je sjedio do kreveta ona mu je najednom povukla desnu ruku tamo gdje je u djetinjstvu sama skliznula udarivši mu u dušu znak pitanja za cijeli život, lijevu povukla pod svoj užareni obraz, milovala se u dlanu i ljubila ga kroz suze. U jednom trenutku on se prestravi. Nisu to suze samo milja, od milja su samo potekle. Kao on gorčinu njezinu ona nasluti njegov strah i pokorno, kao da moli za oprostaj što mu remeti slast i kao da po jednu upliće između dvije suze miješala je šuškave riječi:

— Žao mi je što ne mogu tražiti da ostaneš moj... žao.

I rekla je i to, upio je u sebe svaku riječ:

— Vraški je lijepo kad se ne moramo osvajati, predajemo se jedno drugom bez licemjerja, u tek naslućenoj a sigurnoj vjeri da nam je i dah jednak... kako je to neizmjerne sreća kad si uvjeren da ti je životni par dao jedno ONO što nikom nije ili da si u njemu pronašao jedno ONO što se nikom nije otkrilo, možda čak ni njemu... i nije važno da li to uopće postoji, to jedino za jedinog ONO, san na javi, u spavanju san o tom snu, jedino je to važno...

Ne čekajući riječi od njega zagrcnula se u prolom jecanja:

— Prokleta okrutna zna biti majčica priroda... Zašto je baš nas povezala u jedno stablo krvi i zašto ubacila u život sa tolikom razlikom u godinama?!...

Širok, iskrenošću svih uzlova oslođen njegov smijeh kao da je nabijao snagom i stvari i zidove oko njih:

— Godine?! Ti kanda zaboravljaš koliko puta smo se skupa divili rođenju Tisina cvijeta?! Čuj, svaka žena jednom ima carsko proljeće, — ja to samo tako zovem — ono koje u koraku, nogama, očima i osmijehu snagom prskalice buja rascvjetavanjem. U tebi kanda to proljeće nikad ne zamire, ženstvenost uvijek širi svježe mirise...

Poljupcima je srkala njegov dlan kao da ga nije čula i nastavila:

— A ovi oko nas... moramo pobjeći od sebe prije nego što nas primijete... gadovi.

Koliko puta je morala plaćati himbom da ne opaža kako mužjaci podlo padaju očima samo na to sočno, bijelo-rumeno meso njeno, a ona, ne tajеći prijezir nad so-

bom kurvinski žmureći primala to nemoćna da zatomi zov vlastite krvi.

On, zapljusnut istim talasima plamena u žilama, isto tako žedan njene žeđi jedini je prišao otvorena srca i nakon odlaska želio ostati otvoren i čist kao što je bila čista njezina želja.

Tlko do kraja želi u nepodijeljenu zdjelu zamakati zalogaj mora ostati pošten. Dioba zdjele moguća je samo njezinim razbtkanjem. I on je u sebi pošteno priznao. Svega jednom, za trenutak — i on je već tada bio spreman da zbog toga popljuje sebe — u prvim noćima kada je ona hinila duboki san, usne mu se zgrčiše u porugu: ima li razlike između ovog rezbarenog kreveta sa raskošnom krevetninom i neblanjanih dasaka prične u onoj trošarinskoj stražari? I sad je umirio svoju savjest: pošteno je za cijeli život zaboraviti to pitanje, nikad — a nikako sada kad je zdravlje njeno u pitanju — ne nagovijestiti tako što.

Cijelo vrijeme nije spominjao Kokanov dolazak i pomno je izbjegavao razgovor o tome što će biti nakon njezina ozdravljenja. Kokan, taj zagonetnjak iz kola vještica, kao da je kroz dimnjak vidio kada je ona povratila punu snagu. I sad je došao pod okriljem mraka. Ponašao se kao nikad ranije. Vrtjeo mu se štap u rukama kao živ, a oči su njegove mrtvo ležale samo na njemu. Kad ih je prvi put podigao, kao da ih je okačio o strop dok je štapom lupkao kod svake riječi kao da je uništava:

— Bogu hvala, ti si nam opet ona stara...

— Ti si znao da sam bolovala? — ona ga prekide.

— U posljednje vrijeme ovo je treći put kako dolazim... dok si bolovala nisam se usudio ući... a prije tog sam bio u kući, noćio u šupi...

— Kokane, tako ti boga, zar to da dočekam u mojoj kući?!... A zašto si još i otišao bez javljanja?! Kokane...

Oči kao da mu padoše sa stropa — na njih, samo na njih dvoje. Zatim čelo lupi o stol i kao da po njemu valja riječi zaječa:

— Petre, zar ti baš nitko nije javio da ti je majka sahranjena?!

Njen vrisak je ostao usamljen. Kokan podiže oči i kad u Petrovima pročita da je ovaj njega očekivao samo kao mogućeg sudbonosnog vjesnika koji donosi samo porazne vijesti, kao smiren nad izgubljenim što se moralo izgubiti počeo šaputati kao da nema smisla trošiti riječi:

— Stari je svakom govorio da ti je brzojavio čak u tri navrata...

— I pustio da se širi uvjerenje kako nisam htio doći na majčin grob — Petar se brzo nadoveza na njegove riječi.

Tišina je pala i zamrzla se na svim usnama. Odužila se kao da nitko nema snage da je razbije i kad se Kokan diže naglo kao da će bježati, nekako trapavo ali čudesno hitro se usadi među njih i kao da im glasove spušta u uši, zaječa:

— Čuo sam, Petre, da me tražiš... kasno je bilo kad sam prvi put dolazio... sve je bilo zaključano, htio sam pokucati na prozor... prokleti čvor, zar niste zamijetili da je jedan čvor ispao iz žaluzije, a svijetlo...

— I ti si!... — ona nije kriknula.

Kao da joj je tajnovito nešto sad konačno objasnilo da je onaj osjećaj zajedništva istinit, pun i neraskidiv i to se uklješti u svijest u trenutku kad je Kokan u padu obujmio njihove glave i zagnjuren među njih proplakao:

— Mili moji, vi ste jedini moji... — glas mu potone u dubine prošlosti — nisam mogao izdržati... ni one... nitko od nas troje... majka i kćer... mili moji, jedini moji, zar sudbini nije dosta jedan Kokan u rodbini...

Kad su se toliko pribrali da su postali svjesni njegova odlaska samo su bespomoćno slušali kako se penje preko kapije. Petar se namučio, ali sve dotle nije uspio da je pošalje na počinak dok mu se na usnama nije javio sjetan smiješak:

— Moja djevojčica ne čuva teško vraćeno zdravlje, a ono će nam trebati — i obećao da joj cijelu noć neće ispuštati ruku.

U zoru, kad je slomljena umorom čvrsto zaspala on se išunjao u svježinu i samo drhtajem trepavica potvrđivao sebi nešto kad je vidio da je ubojica već na poslu u vrtu budućih susjeda.

— Gospodine doktore, čudan je čovjek taj vaš stric... Kad ste mu sinoć otvarali vrata kao da mi netko došapnu: Miško, ostani... Šta mu je da odlazi preko kapije?! I KAMO taj čovjek odlazi u noć?!...

U Petrovom licu nestade života, iz očiju ispade pogled kao da ga je uzdah ugrabio:

— Kamo on odlazi?!... Miško moj, a KAMO ja da krenem, KAMO?!...

Uhvati se za žičanu ogradu kao da mu je pozlilo. Miško priskoči i udari se sav o žicu zaboravljajući da je ona između njih i kao da razbija trenutni očaj izazvan tom preprekom — rešetke su mu i u snu bivale stravične i razdvajanjem ljudi potapale ga u očaj — glas mu se osnaži gotovo u naređivački:

— Gospodine doktore, što se dogodilo?! Samo riječ, jednu riječ i Miško ni glave neće zažaliti...

Kao da se počeo gušiti Petar se otrže od ograde i zadihano pođe duž međe. Zašto se baš sada sjetio one slike na nasipu, zašto je tako živo osjetio grč zatiljka ovog patnika kao da mu je toplina te glave još u krilu?! I zašto je onih trenutaka kad je pred utonuće u san zadrhtao grijeh u njezinoj ruci, a njegova pošla u susret istim treperenjem, bio gotovo siguran da će ga Miško čekati tu kod ograde?!

Opazivši da Miškove oči plivaju u strahu najednom mu se učini da se taj čovjek u bolnoj nedoumici smanjkava i gubi, a riječi njegove kao da dolaze sa usana utopljenika ispod zaglušujuće bujice:

— Gospodine doktore, ne uzmite mi za zlo što se jedan ubojica zabrinuo zbog vas... ali... ali...

Biva da ljudi stoje sučelice, a među njima časkom nastane nesvijetlo, nemrak, nepokret, netišina, neništa — i skupa u tome: sve što je u čovjeku ljudskoga. U trenutnom titraju Petru se spekoše na usnama u nutrini rođene i trenutkom baš takvim usmrćene riječi: Miško, tako ti boga, prestani. Za mene ti nisi ONO otkad smo zajedno drhtali za život zečica...

A kad je pograbio sugovornika za ramena i prodrmusao kao da ga vraća svijesti, čuo je svoj glas:

— Miško, ja ne znam šta ću i KAMO ću, NE ZNAM, shvaćaš li, ali ti... meni...

Kad je potrčao u kuću batrgavo kao da su mu noge rasklimane klepetuše učinj se sam sebi blesavim što je Miška, muškarca poljubio, učinio nešto čemu se ranije uvijek podsmijavao kao jednoj slavenskoj bolećivosti, ali se ne zastidje što nije našao prikladniji izljev iskrenosti.

Kako je utješno imati čovjeka uza se...

Ta misao letjela je pred njim dok je hitao u kuću i tek kad se uvjeri da ona još uvijek spava smireno primj u dušu tu misao i onda se sjeti i toga, dok je — kad je Kokan već bježao — zapitao da li je majka patila, a onaj ga umirio riječima:

— Izljev krvi u mozak, nije dolazila k svijesti...

I nekako pomireno utone u naslonjaču pokraj njezina kreveta sa osjećanjem vjernika da je igra između nastajanja i nestajanja i u tom pitanju: kamo ću — ili — kamo ćemo, ne odbijajući slutnju da će se sa tim pitanjem buditi i tonuti u san. Još dugo, dugo, dugo...

BILJEŠKA O PISCU

BALINT VUJKOV rođen je 1912. godine u Subotici, gdje završava gimnaziju i Pravni fakultet.

Jedno vrijeme se bavi advokaturom, a potom novinarstvom, publicistikom i izdavačkom djelatnošću.

Sada je sudija Okružnog suda u Subotici.

Književnošću se počeo baviti još kao omladinac. Prve narodne pripovijetke sakupio je 1931. godine i od tada se tim poslom neprekidno bavi.

Prve samostalne radove, uglavnom prozu, tiskao je u subotičkom predratnom književnom časopisu »Književni sever«.

Za vrijeme studija pokreće omladinski književni časopis »Bunjevačko kolo« (1933. godine), a kasnije je urednik dnevnog lista, potom jednog tjednika i narodnih kalendara napredne sadržine, čiji je glavni cilj bio prosvjeđivanje naroda.

Dobitnik je Oktobarske nagrade grada Subotice za književnost za 1962. godinu i Vukove nagrade za 1971. godinu.

BIBLIOGRAFIJA:

CVIČE I KAMEN

Subotica, 1936,

BUNJEVAČKE NARODNE PRIPOVITKE

»Hrvatska riječ«, Subotica, 1951.

HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE
(bunjevačke)

»Bratstvo-Jedinstvo«, Novi Sad, 1953.

BAJKA O MRAVLJEM CARU

»Minerva«, Subotica, 1953.

HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE
(bunjevačke)

»Sloga«, Zagreb, 1957.

ŠALJIVE HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE

»Rukovet«, Subotica, 1958.

HRVAŠKE PRAVLJICE

»Mladinska knjiga«, Ljubljana, 1960.

HRVATSKE NARODNE PRIPOVIJETKE
IZ VOJVODINE

»Zenit«, Subotica, 1960.

DO NEBA DRVO

»Osvit«, Subotica, 1963.

TICA ŽERAVICA

»Osvit«, Subotica, 1964.

ISKRE

»Rukovet«, Subotica, 1971.

CVJETOVI MEČAVE

Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971.

Narodne pripovijetke koje je sakupio i obradio Balint Vujkov, objavljene su i u mnogim antologijama tiskanim u Beogradu, Zagrebu i drugim većim kuturnim centrima.

Godine 1965. udruženi izdavači Jugoslavije objavili su u 10 knjiga na jezicima svih naroda i narodnosti Jugoslavije najodabranije narodne pripovijetke u reprezentativnoj opremi. Jedna knjiga je sadržavala pripovijetke koje je sakupio i obradio Balint Vujkov.

Kraj ovih antologija, sa jednom ili više narodnih pripovjedaka objavljivani je u nekim drugim publikacijama, školskim udžbenicima i čitankama, domaćim i stranim listovima, književnim časopisima, almanasima, kalendarima, godišnjacima i drugim publikacijama. Mnoge su prevedene na više jezika.

SADRŽAJ

	Strana
Ento Varaunov ima mater — — — — —	5
Čopavi Vilmoš će se skućiti — — — — —	19
Kuća rideg Marka tvrđiči — — — — —	34
Gaudeamus Igitur — — — — —	44
Sanjalo — — — — —	91
Otac porodice — — — — —	103
Zora glasne šutnje — — — — —	115
Strahovi strašnoga — — — — —	136
Prašina po dugama — — — — —	168
Bilješka o piscu — — — — —	209

Balint Vujkov
PRAŠINA PO DUGAMA

Izdavač
OSVIT
Izdavačko odjeljenje časopisa
RUKOVET

Korektor
BALINT VUJKOV

Za izdavača
LAZAR MERKOVIC

Štampa
Grafički zavod »Panonija« Subotica, 1971.

Do sada objavljeno:

Ive Prčić
BUNJEVAČKE
NARODNE PISME
(cijena 30 dinara)

Laslo Kopecki
KUĆA
roman
(cijena 30 dinara)

Imre Šafranj
NA TRAGU
(eseji, putopisi i reportaže)
(cijena 40 dinara)

Balint Vujkov
PRAŠINA PO DUGAMA
(pripovijetke)
(cijena 40 dinara)

U pripremi:

Sava Babić
NA DLANU
(kritike i eseji)

Rajko Balaban
MALA KOČOPERKA
(dječja poezija)

Vojislav Sekelj
DJETINJSTVO
(poema)

Marija Šimoković
SAM ČOVEK
(pjesme)

DVOJEZIČNI ZBORNICI
NOVIJE LIRIKE I PROZE
SUBOTIČKIH PISACA

Izdavačko odjeljenje časopisa
RUKOVET